

ПЪОТЪР КАЛИНОВСКИ

ПРЕХОДЪТ БОСЛЕДНАТА БОЛЕСТ, СМЪРТТА И ПОСЛЕ

Целият живот на човека, личен и обществен, е основан на вярата в бързсмъртието на душата. Това е най-висша идея, без която нито човекът, нито народът биха могли да съществуват.

Ф. М. Достоевски

Аз съм съвършено спокоен при мисълта за смъртта, защото съм твърдо убеден, че нашият дух е същество, чиято природа остава неразрушима и което ще действа непрекъснато и вечно.

Й. В. Гьоте

Предговор

Понякога ме питат дали самият аз вярвам в това, което пиша за живота след смъртта. Отговарям, че вярвам, а сега дори нещо повече - зная.

Подобни въпроси ме огорчават. Огорчавам се не за себе си, а за този, който ме пита. Да вярваш или да не вярваш в това, което искаш може, без да се подчиняваш на авторитети, без да приемаш чието и да било мнение, а самостоятелно, според своето разбиране и нищо повече. А за да не сгрешиш, е нужно да познаваш фактите и едва след това да направиш някакво заключение. Това важи навсякъде, но особено там, където става въпрос за нещо ново, непривично и още неусвоено.

За това, работейки над книгата, аз се стараех никъде да не изказвам собственото си мнение, да не потвърждавам и да не отричам, а просто да привеждам фактите или онова, което изглежда като несъмнено съществуващо. Изключение от това правило е допуснато само в шеста глава, където се критикуват материалистическите теории за същността на живота и смъртта. Но и тук не е толкова критика, колкото описание на тези нови данни и трудове на световни учени, за които писателите материалисти не пишат. Те не критикуват, а просто премълчават тези факти, които са известни и достоверни, но противоречат на материалистичните догми. Материалистите владяха умовете на няколко поколения и за да бъде разсеяна мъглата, беше нужно да се приведат редица цитати от Свещеното Писание и от трудове на философи - богослови и водещи учени.

На темата какво прави с човека смъртта, продължава ли след смъртта на тялото някакво съществуване, и ако да, то какво е точно, са написани много книги и статии. Сред сериозните мисли има и фантазии и съвършено нелепи измислици. Понякога се чувства желанието да се поукрасят фактите, за да се заинтересува по-силно читателят и да се поразии въображението му.

Такъв подход не дава правилното разбиране. Затова аз се постарях да предам само това, което е сериозно и вярно, оставяйки настрана всичко, което не е доказано, колкото и сензационно да изглежда. Науката е повдигнала завесата само над най-първите часове, може би, дни от посмъртната съдба на човека; затова какво ще бъде после все още няма точни и обективно проверени данни.

В една от рецензиите на моята книга ме упрекват в това, че така съм ограничил своя труд, но авторът на рецензията добре е разбрал моя подход към проблема. Ето неговите думи: «Навярно в книгата липсват свидетелства за възкресение. Това би означавало да се говори за ... възстановяване на цялостния човек. Авторът обаче съзнателно ограничава описанието до този хоризонт, който представя душата в състоянието на клинична смърт». Исках да съпоставя опита на реанимационната медицина с трудовете на християнските богослови и водещите съвременни учени и да се постарая отблизо да разбере истинското значение на новото знание, влязло в света.

Първото издание на «Преходът» излезе в чужбина. Книгата беше приета с интерес и предизвика много оценки както в духовната, така и в светската преса. Получиха се много частни писма и въпроси до автора.

Сегашното издание излиза с много малки, незначителни изменения на текста. В първото издание аз благодарих на тези учени - медици, които ми разрешиха да опиша техните клинични случаи на временна смърт. Сега и аз събрах достатъчно подобни случаи. В това издание почти не споменавам за тях, защото в моите наблюдения възприятията в основата си са сходни с предишните и нямаше смисъл да увеличавам числото на еднозначните описания.

Русия сега навлиза в светъл период от своята история. Расте интересът към духовната страна на живота и аз се надявам, че книгата би могла да помогне с нещо на читателите.

В заключение искам да дам малък съвет на моите бъдещи читатели: не четете много наведнъж. Една, две глави. Може би е най-добре да се чете вечер, преди сън, за да не се замъгли прочетеното с обичайните мисли за деня.

Пьотр Калиновский

От автора

Смъртта съвсем не е такава, каквато ние най-често си я представяме. Всички ние при умирање виждаме и преживяваме много неща, които не очакваме и за които не мислим. Знаейки малко повече ще се страхуваме и страдаме по-малко.

Трудовете на съвременните лекари - реаниматори позволяват да се надникне зад пределите на земния живот и да се узнае малко повече, отколкото се знаеше досега. Първите глави на книгата са посветени на това.

Християнството учи, че душата е безсмъртна и че след смъртта на тялото тя преминава в други условия на реалността и продължава съзнателното си

съществуване. В това може да се вярва или да не се вярва. Щастливи са тези, които могат да вярват простодушно и дълбоко, без да навлизат в никакви размишления. Техният живот би бил по-светъл и по-хубав. Но не всеки притежава такава вяра. Съвременният човек, дори да е близо до вярата в Бога е привикнал да размишлява, да открива, да търси потвърждения. Неверието никога не е било резултат от познанието. Този, който твърди, че познанието разрушава вярата се лъже.

Аз съм изключително благодарен на докторите Сабом, Муди, Кюблер-Рос и др., чиито трудове ми помогнаха да укрепя наченките на моята вяра и малко по-добре да разбера какво е действително важното в живота.

Умирането може да бъде много трудно, но може да бъде толкова леко, както прехода от реалността към съня. Смъртта трябва да се очаква и да бъде посрещната така, че умирането да бъде достойно и не прекалено трудно. На това са посветени главите за предсмъртните болести и умирането.

За задгробния свят и живота в него в книгата не е казано много. В наше време науката е повдигнала завесата и над тази тайна, но ние ще се докоснем само до това, което ни се струва действително достоверно. Глава 9 е опит да се разгледат последните научни данни в светлината на християнтското учение за задгробния живот.

Глава 14 е посветена на предсмъртната болест и на това, което може да помогне на болния през последните месеци от живота му.

В 18 и 19 глава има няколко съвета за родствениците на болния за това как и с какво могат да облекчат неговите и своите страдания. В по-голямата си част тези съвети са стари, но вече забравени. Има и няколко нови, чиято действеност е проверена от учените, изучаващи смъртта.

Бих искал да изразя личната си благодарност към доктор М. Сабом за неговата морална поддръжка и за разрешението му да използвам богатите материали от неговата книга. Благодаря и на всички, които ми помогнаха да напиша, обработя и издам тази книга.

В нашата родина след дълга нощ започва процес на духовно възраждане. Аз знам, че в книгата ми има много недостатъци, но се реших да я издам с надеждата, че книга на руски език на тази тема би могла да се окаже полезна в този момент.

«Feci quod potii, feciunt meliore potentes». («Аз направих каквото можах, който може повече - нека го направи»).

Встъпление

Пред нашите очи, във времето на едно-две поколения животът на земята приема нов облик. Материалните успехи надминават всяко въображение, но едновременно с това угасва духовният живот. Материално обогатяване при обедняване на духа. Ръст на знанието при загуба на мъдростта. Основната причина за навия образ на живота е в загубата на вярата във всичко духовно. Кризис на европейската християнска култура. Съществува ли надежда?

Тази книга е за съвременното разбиране за смъртта. Отдавна е известно, че за да стане някое крупно научно откритие достояние на широките народни маси, трябва да се сменят минимум две или три поколения. Това, разбира се, не се отнася за някое малко техническо усъвършенстване. Но ако днес един от светлите умове на човечеството види и разбере нещо ново, важно за преразглеждането на цялото ни

разбиране за света и нашия начин на живот, то едва нашите внуци или правнуци ще могат да усвоят смисъла и значението на това ново.

Човешката мисъл е много по-консервативна и ленива, отколкото е прието да се мисли. Има, разбира се, хора с жив ум, мислещи със собствената си глава, които ще могат веднага, от първото си запознаване да усвоят новото знание или идея или поне да се заинтересуват от тях. Но мнозина сляпо, без да разсъждават, приемат всичко, чрез което диша в сегашно време тяхната епоха - нейните научни и социални теории, нейния морал, етика и вярвания. Тяхното разбиране за света се създава в училище и университета, чрез вестника и списанието, популярните лекции, радиото и телевизията. Чувствайки се на нивото на епохата, те знаят вече всичко, не се нуждаят от нищо ново и приемат новото и необичайното бавно и трудно, едва когато става невъзможно да не го забележат.

Ние живеем в много интересно и трудно време. Навярно никога преди това не е имало такова преобладаване на материалното над духовното. Светът не стои на едно място. Още философите на Древна Гърция знаели, че «вичко тече, всичко се изменя», но никога в миналото тези изменения не са били толкова дълбоки и бързи.

В света навлиза нещо ново, променят се не само начина на човешкия живот, но и самите хора. Ние сме свидетели на феноменален и бърз растеж на материалните знания и възможности, усвояването и, може да се каже, покоряването на материалния свят от човека. Но наред с това се губят духовните ценности, развива се и се засилва пренебрежението към духовния свят и отдръпването от него.

За кратко време ние усвоихме силата на парата, електричеството, скритата енергия на атома. Ние господстваме не само над животинския и растителен свят, но и над света на микроорганизмите. Нашата медицина твори буквално чудеса. Започнахме усвояването на космоса. Материалните ни успехи надхвърлят всяко въображение.

Едновременно с това угасва духовният живот, расте безразличието, а понякога дори враждебността към всичко духовно. Губи се понякога съвсем загубената вяра не само в Бога и безсмъртието на душата, но и във всичко, което е по-висше от материята. Нормите на поведение, дадени от всички големи религии, преминават в миналото. Препоръчват се и се приемат нови норми, по-леки и приятни, от тези с които сме живели вече няколко хилядолетия. Хората придобиват все повече права и все по-малко задължения.

Навсякъде по света умира свободата - политическа, икономическа и лична. Свободата е нужна на личността да осъществи своите висши духовни творчески стремежи. За ползването на материални блага творческа свобода не е нужна. Има много хора, които не ценят свободата и не се нуждаят от нея.

В тоталитарните страни тази или онази форма на робство се въвеждаше открито, при това нерядко с одобрението и дори ликуването на голяма част от населението. В страните, незагубили напълно свободата си, почти всички новоприети закони увеличават зависимостта на жителите на страната от нейните управници.

Без свобода се живее по-лесно. Все повече хора жертват свободата си в замяна на удобния и спокоен живот. Не трябва да вземат каквото и да било решение, по-малко отговорности, а дори и възпитанието на собствените си деца могат да предадат в ръцете на държавата.

Лесно се живее, ако не си отговорен за нищо, но при това се губи най-главното - животът без отговорности винаги е бездуховен.

Явно се снижава моралното ниво на много наши политици и управители. В много страни управляват хора, чиято главна цел е да разширяват и съхраняват властта си, а не благосъстоянието на населението. В цялата история на човечеството, чак до двадесети век, не е имало случай заради укрепването на собствената си власт, диктаторът да унищожи чрез терор или изкуствено предизвикан глад милиони жители от собствената си страна. Управниците на демократичните страни, знаейки и разбирайки какво става, се грижат най-вече за изгодни сделки с всякакви режими. Тези политически взаимоотношения се превърнаха в нещо привично и вече не учудват никого.

Войните станаха по-кръвави и безжалостни от преди. Сега се бомбардират градове, далече от фронта, унищожава се цялото население, включително жени и деца. Военната доктрина, гласяща че трябва да се сломи морала на противника, унищожавайки мирното му население, се роди през XX век.

Променя се обликът на самия човек, променят се отношенията между хората, както и самите хора. Губят се дълбоките връзки между мъжете и жените, между родителите и децата.

Най-уважаваното в човешкия живот винаги е било семейството. В наше време семействата се разпадат бързо. Така наречените «партньори» се сменят често. Използват се противозачатъчни средства още от 14-годишна възраст. Абортите се приемат от обществото като нещо съвсем естествено. Младата съпругеска двойка не бърза да има деца: първо трябва да си осигури пълен комфорт, а децата са бреме, нови задължения, повече затруднения, отколкото щастие и радост.

Все повече мъже и жени придобиват богат опит в половите сношения, без нито веднъж да са изпитали чувството на истинска любов. Трябва да умееш да получаващ удоволствия, без да се обвързваш с никакви задължения. Ние престанахме да уважаваме себе си и другите, дори и близките си хора.

Променя се нашето отношение към труда и творчеството. Все повече хора не обичат да се трудят. Трудът, дори ако е творчески, не им носи радост. Всяко усилие им е неприятно и им се струва ненужно. Животът им се свежда до непрестанно преследване на развлечения и стремеж към все нови и нови наслади, дори ако те са мимолетни и безполезни. Но животът, лишен от вътрешно съдържание се оказва ненужен и празен.

Разбира се, не всичко на земята е лошо, има и хубави неща. Съществуват много хора, които са намерили някаква опора и са съхранили душевното си спокойствие. Живеят човешки и се трудят за своето благо и за благо на другите. Но такива стават все по-малко. Калният поток, порокът, безразличието към доброто или злото заливат нашата планета. При пищен разцвет на материални възможности ние живеем в епоха на морална дегенерация и загуба на духовността. От света си отиват любовта, загрижеността за другите, искреността в отношенията, честността, човешкото достойнство. Животът стана самотен и студен.

Защо? Какво стана с хората? Обясненията, разбира се, могат да бъдат различни, но основната причина е очевидна - това е загубата на вярата във всичко духовно. Ако

няма безсмъртие на душата, то въобще няма душа, а само тяло и в какво тогава е смисълът на моя живот на земята?

Та нали, ако със смъртта свършва моето съществуване и за мен няма да съществува нищо, нито ще съществувам аз самият, за какво тогава да планирам каквото и да било, да се трудя, да се старая да създавам нещо ново и постоянно? В името на какво да придобивам нови знания, да възпитавам у себе си нови качества, за какво въобще да мисля за бъдещето? Докато имам още време трябва да взема от живота всичко, каквото може да ми даде - трябва да ям, да пия, да любя, да добивам власт и почести и т.н. Не е нужно да мисля за нищо трудно и неприятно и разбира се, да не допускам мисълта за смъртта. Така и правят мнозина.

Индустрията на развлеченията е в небивал разцвет. Развлеченията и средствата за бягство от действителността от всякакъв род сега са повече, отколкото когато и да било преди. Може би, по време на упадъка на Римската империя са били толкова.

Това обаче не носи щастие, покой и равновесие. От тук идват алкохолизмът, безсмислените престъпления и самоубийствата. А зад това стои дълбоко инстинктивният страх от смъртта - да не си спомняме за нея, да не мислим.

Съвсем да не се мисли за смисъла на живота все пак е невъзможно. Всеки, макар от време на време, си задава въпроса: «Е, а по-нататък какво? Как ще свърши всичко? А моите деца? В какъв свят ще живеят нашите деца?»

В историята на човечеството е имало периоди, подобни на нашето време. Пресищането от живота и упадъкът на морала, развратеността и бездуховността водели до загуба на жизнени сили и заплашвали народа с гибел, израждане или завладяване от по-нецивилизован, но по-силен и жизнеспособен враг. Достатъчно е да се прочете Библията или историята на Рим, за да се разбере, как или защо са загивали великите цивилизации. Причината била в болестта на народа - загубата на духовността, след което следвала неизбежна гибел. Пагубни били не толкова пороците и развратът сами по себе си, колкото търпимостта и безразличието на народа към всеки порок.

Случвало се и иначе. Вече на ръба на пропастта народът намирал в себе си живи сили и преодолявал болестта. В света навлизало нещо ново. В древността и в средните векове пророците и светците призовавали хората да се опомнят и да се откажат от порочния начин на живот. В техните призиви се вслушвали държавните мъже, въвеждали закони, наказващи жестоко разпространителите на порока и помагали на този, който излизал на верния път. Намирали се достатъчно хора, откликващи на призивите и народът възстановявал повредените си жизнени сили. Нощта отново се сменяла с ден.

Можем ли ние, хората от края на ХХ век да се надяваме, че ще намерим в себе си сили да преодолеем кризата, която застрашава с унищожение европейската християнска култура?

Неотдавна Солженицин публикува своя призив «Да не живеем с лъжата». Все още са живи християнската и други религии с техните вечни, светли заповеди. Все още не са малко честните пастири на Църквата, писателите, учените, които ни призовават да помислим, да се спрем и да си направим изводи. Но трохичките истина потъват в масата от най-разнообразни и противоречиви мнения и предложения по всеки въпрос. Екраните на телевизиите, радиото, вестниците, популярните лекции - за

какво говорят и на какво учат всички тези средства за промиване на мозъците? Много лъжи, много покани за наслаждения, за всякакъв вид удоволствия, и най-вече такова количество от все нови и нови мнения и «открития», че не остава никаква възможност човек да помисли и да се ориентира във всичко това. Словото се изопачава и му се придава друг смисъл, нерядко противоположен на истинския.

Всичко това доведе до факта, че хората привикнаха да не вярват на нищо, освен на това, което могат да проверят със своите пет органи на възприятието. Все по-малко хора вярват в «приказките» за безсмъртието на душата и в живота на душата след смъртта на тялото. Съвременният «масов» човек вярва само на осезаемата реалност, само на фактите. Той вярва на науката или по-точно на това, което смята за наука, той не вярва в нищо нематериално и изискванията на религията за него са незадължителни и безсмислени. За него светът е материята и при това - неодоухотворената материя. Сбъдва се това, което предсказва апостол Павел: *«Защото ще дойде време, когато хората не ще търпят здравето учение, но, водени от своите похоти, ще си насъберат учители да им гъделичкат слуха»* (2 Тим. 4:3). Човечеството се движи надолу към лош край.

Може да се каже, че ако не се случи чудо и не се появи нещо ново и неопровержимо, което да застави хората да преразгледат своето материалистично разбиране за света, то и християнството и произлизащият от него християнски начин на живот скоро ще изчезнат завинаги от лицето на земята.

И ето неочаквано това чудо се случи, макар, че мнозина още не го забелязват. Новото, влязло в света, неизбежно ще засегне всекиго от нас. То е по-важно от всичко друго в нашия живот. Медицинската наука нагледно ни показва, че след смъртта на тялото нашата личност, нашето «Аз» не умира, а продължава съществуването си, макар и в съвършено нови условия. Това съществуване няма да бъде пасивно, личността ще се развива или поне ще се изменя подобно на начина, по който се е изменяла във времето на земния си живот.

Християнството винаги е учило на това, но мнозина, възпитани от детство с материалистичните теории, не са привикнали да отдават голямо значение на религията. Материалистите винаги са противопоставяли науката на религията. И ето изведнъж за последните 15-20 години науката потвърждава това, което християнството винаги е учело.

Новите методи за реанимация, т.е. за възвръщане към живот на скоро умрели хора, позволиха на учените - медици да открехнат завесата над тайната на смъртта и да видят малко повече, отколкото беше възможно досега. Оказа се, че смъртта на тялото още не е край за съществуването на личността. Някаква част от човека, наречете я както искате - «личност», «съзнание», «Аз», «душа», същността не е в названието, напуска умрялото тяло и продължава да живее в нови условия. Изследователите били поразени от получените резултати и първоначално ги посрещнали с недоумение, почти с неверие. Но новите данни не били плод на фантазия, а неоспорими факти, добити от науката.

В християнското учение може да се вярва или да не се вярва, християнския начин на живот може да се приеме, но може и да се отхвърли и да се живее така както е по-удобно. С фактите не може да се постъпва така. Те могат да бъдат пренебрегвани, но остават и след известно време новото знание става неизбежно достойние за всички.

Това ще промени ли нещо? Всяко голямо откритие променя с нещо живота на хората. Използването на силата на парата, електричеството, атомната енергия направиха живота по-удобен и комфортен. Това са крупни открития в материалната сфера, а сега е направено ново и голямо откритие в сферата на духовния живот. Това се случи във време, когато всичко духовно беше унижено, осмяно и почти забравено, а неверието стана нещо обичайно и привично.

Но ето, става очевидно, че смъртта не е край за съществуването на личността. Моят живот на земята - това е само част от целия мой живот, само начало на развитието на моите качества и на мен самия.

За широките маси от съвременни хора тези открития са толкова неочаквани и огромни, че за разбиране и усвояване на тяхното значение е необходимо време. Вероятно трябва да се сменят две или три поколения. Но новото знание вече е при нас и то обезателно ще обхване целия свят. Мъртвият материализъм ще бъде сменен с друго, по-пълно и светло разбиране за света и съдбата на всеки човек.

Щом като смъртта не е край, то смисълът на живота на земята ще се възприема от мен по-различно, независимо от моята воля, дори ако се старая да не мисля затова. Начинът на живот на нашата планета ще започне да се променя. Хората ще станат по-отговорни, ще се отнасят с по-голямо внимание към самите себе си и към другите и това ще направи съществуването ни тук по-чисто и по-хубаво.

Личността, нашето «аз» продължава да живее и след смъртта на тялото. Разбирането на тази изначална истина влиза в света и колкото по-скоро стане достойние на всички хора, толкова по-добре ще бъде за нас и нашите деца и внуци.

Няма смърт

След смъртта на тялото личността продължава да живее

Глава 1

В днешно време медицинската наука преразглежда традиционното си разбиране за смъртта. Новите данни говорят за това, че смъртта не е край за живота на личността, а неин преход в други условия на съществуване. Мнозинството от хората на XX век знаят за смъртта много малко. Неизвестността плаши и хората се стараят да не мислят за смъртта, приемайки на вяра материалистичните теории. Материалистичните теории за живота и смъртта са остарели и се сменят с нови разбирания. Вселената е нещо повече от материя. Кой вярва и кой не вярва. Проявление на живота на духа. След смъртта на тялото животът продължава.

За последните 15-20 години учените, изучаващи процесите, свързани с умирането и смъртта, са направили много нови открития, често напълно неочаквани и влизаци в разрез с нашите привични възгледи за живота и смъртта. В днешно време медицинската наука преразглежда своите стари, традиционни понятия, тъй като новите данни показват, че смъртта не е край за съществуването на личността, а неин преход в нови условия на битието.

Мнозинството от хората на XX век знаят много малко за смъртта и за това как протича умирането и какво ще бъде след него. Те не мислят за смъртта. Това може да изглежда странно, тъй като смъртта е най-важното събитие в целия земен живот на човека и с никого не може да се случи нищо по-определящо и окончателно. Това е ясно на всички и все пак по време на нашия живот почти всички ние живеем, както се казва, ден за ден и не мислим за смъртта или може би, по-правилно казано, само се стараем да не мислим, защото някъде дълбоко винаги присъства усещането и смътната тревога за неизбежното.

Мисълта за смъртта е трудна и неприятна, затова се и стараем да не мислим. Ние сме постоянно заети, денят е запълнен; трябва да помислим за бъдещето, да придобием нещо, да успеем в нещо, да завършим нещо. И изведнъж - смърт. Веднага идва краят на всички наши планове и надежди. Това понякога ни се струва странно, непонятно и дори нелогично. Как така? Та аз не съм успял да направя това, което трябваше и изведнъж това?

Ние не познаваме смъртта и затова се страхуваме, може би по-силно, отколкото тя заслужава. Какво ни плаши повече от всичко? За мнозина смъртта е нещо от рода на сън без сънуване. Затваряш очите, заспиваш и вече няма нищо. Тъмнина. Само че сънят свършва сутринта, а смъртта е завинаги. Разбира се, жалко и тъжно е да загубиш всичко, което обичаш на земята, но това е по-скоро мъка, отколкото страх. Мнозина се страхуват от неизвестността какво ще стане с тях. Плаши ги усещането, че ще им се случи нещо неизвестно, независимо от тяхното желание и те не ще могат да направят нищо. И ето, стараем се да забравим, че смъртта е неизбежна. На всеки от нас се налага да премине през тази граница. А ние не мислим за най-важното и не се готвим за него. Някой може да попита: «А за какво да мислим и за какво да се готвим? Не зависи от нас. Ще дойде нашето време - ще умрем и това е всичко. Няма какво да му мислим.» Мнозина така и постъпват.

И все пак на всекиго от нас понякога му идва и друга безпокояща мисъл: «А ако това не е така? А ако смъртта не е край и след смъртта на тялото аз, неочаквано за самия себе си, изведнъж се окажа в свършено нови условия, съхранил способността си да виждам, чувам и чувствам? И най-важното - а какво би било, ако нашето бъдеще зад прага в някаква степен зависи от това, как ние изживяваме нашето време и какви сме били, когато сме преминали линията на смъртта?»

Вярващите хора вече са мислили за това и когато тяхното време настъпи, за тях вероятно всичко ще бъде по-понятно, отколкото за така наречените невярващи. И не само по-понятно, но и по-леко. А през тази граница ще премине всеки и мнозина ще се срещнат с това, за което не са мислили и което не са очаквали. Ако вие опитате да поговорите на тази тема с някой от «прогресивните», то по-скоро ще чуете: «Аз не вярвам в това». Затова сега няма да говорим дали «вярваме» или «не вярваме», а ще подходим към въпроса от гледна точка на чистата логика.

Веднага се хвърля в очите една очевидна несъобразност. Човекът има разум; сблъсква с някои въпроси, обмисля всички възможности. Може да се случи така или иначе. Дори ако проблемът е съвсем маловажен, разумният човек непременно обсъжда две възможности. Защо срещайки се с този сериозен проблем, който непременно възниква пред всеки, защо в този случай толкова много хора постъпват иначе?

Смъртта е неизбежна и след нея има само две възможности - абсолютното нищо или някакво продължение на нашето съществуване. Ние нарекохме това бъдещо съществуване възможност, макар сега, след новите открития, направени от медицинската наука, е по-правилно да наречем посмъртното съществуване не възможност, а вероятност или дори очевидност. А колко хора или съвсем не са мислили за това, или ако са мислили, то не е било много сериозно. Значи, работата не е във вярата, а в това, че те не са запознати с фактите, със «за» и «против» и просто са решили, че «това не може да бъде».

Защо се получава така, че човек преминава покрай най-важното, важно за него самия и без да мисли, смята, че всичко му е ясно и тук няма за какво да мисли? Та нали фактите говорят друго и ако им се обърне внимание, то веднага ще стане ясно, че такъв въпрос като нашата съдба след смъртта не се решава от само себе си.

Преди всичко - откъде е дошло и как се е развило това почти масово неверие, надвиснало над човечеството на XX век? Нали не винаги е било така.

Християнството и всички големи религии винаги са учили, че човек има не само тяло, но и душа и че при смърт душата излиза от тялото и продължава да живее в нови условия. Християнството съществува почти 2000 години и от неговите идеи израства и живее европейската цивилизация. В историята е имало периоди на безверие и те винаги са били тъмни периоди. Характеризирали се с упадък на морала, загуба на спокойствието и благоденствието, понижаване на благосъстоянието. Развихряли се повече от обичайното войни, вътрешни разправи, епидемии, глад. Сякаш някаква животворяща сила напускала народите. Тези тъмни периоди от историята са трудно обясними с обикновената случайност.

Френският историк Тен пише: «Пред нашите очи и в очите на историята се извършва превръщане на образованите хора и на цели класи в зверове там, където се забравя християнската вяра. Християнството представлява онези крила, които повдигат човека по-високо от него самия... Винаги в течение на 19 века, когато тези крила отслабват или се счупват, обществената нравственост упада».

Извечно е само истинското, лъжата никога не бива дълговечна. Всички религии и дори примитивните езичници - диваци в тази или онази форма вярват в някакъв задгробен свят и в това, че смъртта не е край за съществуването. Вярата в духовността обхваща цялото човечество от самото начало на неговата история до сега.

Отрицанието на Бога и на всичко духовно се развива едва в течение на последните 100-150 години. То възниква от материалистичната философия, признаваща само видимото или достъпното за другите органи на възприятието. Тази философия сега загуби всякакво научно значение и се провали не само в теоретичните и практичните си изводи, но и в самата си основа, когато беше открито, че материята не е нещо постоянно и че нейната първооснова са протоните, електроните и т.н. - енергията. Разбирането на духовността на вселената е извечно присъщо за хората, отрицанието на всякаква духовност е кратковременно и вече напуска света като всяко лъжовно учение.

Мнозина от нас, днес живеещите, са възпитани в материалистични идеи. Материализмът господстваше не само в науката и изкуството, но и в училище, университета, в пресата, в отношенията между хората - навсякъде. В днешно време мнозинството от хората са все още материалисти до мозъка на костите си.

Религията е в упадък. Няма вече Бог. Задгробният живот - това са приказки за утешение на умиращите. Споменаването на каквато и да било духовност свидетелства за вашата изостаналост.

Материалистите учат, че човек се състои напълно, 100%-ово от материя. Животът е поток от разни химични и молекулярни процеси, произтичащи в тъканите на организма; дори мисълта е нещо от рода на секреция на мозъчните клетки. Професор Ховард Хаггард от Лондон писал в средата на XX век: «Мозъкът е органът на тялото като черния дроб или сърцето ...бидейки стимулиран, черният дроб отделя жлъчка, сърцето, когато се стимулира, напompва кръвта, а мозъкът, когато го стимулират отделя мисли». И така нататък. При умираването материята, от която се състои човешкият организъм се разпада и съществуването на личността се прекратява.

Ето и цялата философия на материализма. У учените - материалисти всичко е просто и ясно. Те не си задават въпроса - защо е всичко това и в какво тогава е смисълът на живота. И отговор на такива въпроси при тях няма.

Всички, дори очевидните проявления на духовния живот се игнорират или се осмиват. Трансценденталните духовни способности, вслучая предчувствията, предвижданията, мистичните състояния, състоянието на обсебеност, пророческите съновидения и видения, ясновидството, случаите на екстериоризация и т.н., и т.н. не съществуват за материалистите. Изследванията на Карл Юнг и на други водещи психолози и психиатри, свидетелстващи за живота на душата не се оспорват, тъй като те не спорят с фактите, а ги премълчават.

Съвременният материализъм няма нищо общо с научните методи, макар че все още се използва за политически цели. В редица страни материализмът стана държавна философия и се поддържа от правителствата на тези страни, защото бездуховното население е по-послушно. Самите управници прекрасно разбират, че вселената е много повече, от материя и правят от това практически изводи. Така например, проблемите на живота извън тялото и други трансцендентални феномени се изучават в специални държавни институти. Тези изследвания се съхраняват в строга секретност от населението. Това е понятно, защото така се доказва нагледно, че някаква част от човека може да напусне тялото и да живее извън всякаква връзка с материята.

Светът е устроен разумно, а не случайно. И примери за това не вижда само този, който буквално си затваря очите. Тази целесъобразност на материята видял и един от творците на материалистичната теория - Карл Маркс. За него съществувала само материята, а очевидната за всички изменяемост в природата и еволюцията на растителния и животински свят той обяснявал със съществуващото при материята свойство да се саморазвива. Какво означава това свойство и откъде е то, Маркс не е обяснил.

Един от философите, отговаряйки на материалистите, казва: «Може, разбира се, да се мисли, че всичко във вселената се е организирано някак от само себе си без участието на висш разум, но тогава може да се мисли, че след взрив в типографията буквите, попадайки на земята сами ще се подредят в пълния текст на Британската енциклопедия».

Езиците на всички народи на земята свидетелстват, че в света съществуват материални и духовни понятия. Има неща, които могат да се измерят и претеглят, да се видят, чуят, възприемат от едно или всички наши възприятия. И има понятия от друг

порядък: любов, ненавист, състрадание, завист, желание, отвращение, съвест, срам ... Те не могат нито да се претеглят, нито да се премерят, но всички съществуват и са по-реални, и по-важни, отколкото вещите и понятията на материалния свят. В книгата на д-р Сент Екзюпери за деца и възрастни «Малкият принц» има чудесна фраза: «Най-важното е невидимо за очите».

Големите умове на човечеството са виждали духовната страна на света и са вярвали в Бог и в безсмъртието на човешката душа. Всички велики философи от древността, включително и Платон и Сократ са вярвали в безсмъртието. Платон учел: «Човешката душа е безсмъртна. Всички нейни надежди и стремежи са пренесени в друг свят. Истинският мъдрец желае смъртта като начало на нов живот».

Вярващи хора били Нютон, Галилей; по-близо до нас - Паскал, Пастър, Айнщайн, основоположникът на науката за мозъка и психиката Иван Петрович Павлов, нашите руски писатели и мислители Толстой, Достоевски, В. Соловьев, а сега Солженицин. Лев Николаевич Толстой е казал: «Не вярва в безсмъртието на душата само този, който никога не е мислил сериозно за смъртта».

Хората, живеещи обикновен трудов живот, особено хората, близко до природата, чувстват инстинктивно присъствието на Бога. Великите умове потвърждават това чувство със своите знания. А не чувстват и не вярват обикновено тези, които са посредата - от едното влязло, през другото излязло. Има чудесна английска поговорка: «Повърхностното знание е много опасно». Това е много вярно, не вярват тези, които не мислят сериозно. На въпрос, зададен му от журналистите, хубаво отговаря А. И. Солженицин: «Аз мисля, че усещането за присъствието на Бога е достъпно за всеки човек, ако той не си позволи да се обвие от суетата на ежедневието живот». Това е отговор на въпроса защо мнозина «не вярват». Не мислят, нямат време да помислят.

За много хора въобще е свойствено да забелязват само това, което се набива в очи, само това, което се възприема в реалността. Невидимото, макар и безусловно съществуващо, се игнорира или просто не се забелязва. Човек вижда, че умрелият престава да се движи, престава да диша, очите се опразват. Това е всичко. И преминава покрай него, без да се спира, без да направи за себе си никакви изводи. А нали когато стоите до умиращ ясно чувствате, че става нещо невидимо, става нещо дълбоко и голямо, необяснимо за нас.

В. А. Жуковски написва стихотворението «Смъртта на Пушкин». То е написано през 1837 г., а публикувано, кой знае защо, толкова години след смъртта на Жуковски. Ето това стихотворение:

Той лежеше неподвижно, сякаш след тежка работа

Отпуснал своите ръце. Тихо склонил глава. Дълго стоях над него, сам, гледайки внимателно

Мъртвия право в очите; бяха отворени очи. Лицето му беше така познато, и беше забележително. Какво се изразяваше на него - в живота Ние не сме го виждали на това лице.

Не гореше във вдъхновение

Пламъкът на него; не сияеше остър ум; Не! Някаква мисъл, дълбока, висока мисъл

То беше обхванато: струва ми се, че на него В този миг му предстои някакво видение, Нещо се случва над него... и ми се искаше да попитам, какво виждаш?

Известни са немалко случаи, когато човек, мъж или жена, изведнъж се събужда в нощта и чувства, че край него стои неговата майка, жена или мъж, намиращи се в това време много далече. А по-късно се изяснява, че този близък е умрял в този момент, когато събудилият се е усетил присъствието му до себе си.

Има отдавнашни свидетелства, че в момента на смъртта душата на умрелия може да преодолее всяко пространство и да посети свои близки, любими, живи, които виждат, чуват, а най-често само чувстват присъствието му.

Животните понякога могат да възприемат невидимото присъствие по-добре от хората. Котката извива гърба си, козината ѝ настръхва; кучето започва да лае.

Направени са много наблюдения, говорещи за живот на душата; вярата в това никога не е напускала хората. А сега, за последните 15-20 години, вярванията в продължението на съществуването след смъртта получи и обективно потвърждение. Направени бяха много нови открития. Съвременните методи за реанимация - възвръщане на скоро починали към живот - приповдигнаха завесата и позволиха да се хвърли поглед «от другата страна». Оказва се, че и след смъртта на тялото животът продължава. Много от лекарите и психолозите са започнали своите наблюдения и размишления, бидейки скептици, без да вярват в съществуването на душата. Те посрещнали новото с недоумение и изумление, но виждайки все нови и нови случаи, коренно променяли възгледа си за света.

До съвсем наскоро само малцина учени се осмеляваха да изказват мисли, несъгласни с официалната доктрина на материализма. Но науката не стои на едно място, хората узнават това, което по-рано не са узнали. В днешно време у учените, изучаващи проблемите на смъртта няма никакви съмнения в продължаването на живота след смъртта на тялото.

Преразглеждат се основните научни теории. Отрича се дори самата първичност на материята. Подлага се на преразглеждане и нашето разбиране за същността на живота и смъртта.

Ние сме на границата на две епохи. Епохата на материализма отива в миналото. Тя се заменя със съвършено друго разбиране за света - вселената не е само материя, а много повече...

Глава 2

Съвременната наука за смъртта - нов, но бързо прогресиращ отрасъл от медицината. Нови данни. Клинична и органична смърт. Опити за съживяване на мъртви в древността. Съвременни методи за реанимация. Доктор Реймонд Муди и неговите наблюдения. Недоверие към новите изследвания и причините за него. К. Икскул. Цитати от Свещеното Писание. Няколко случаи, описани в духовната и светска литература.

Има хора, които прекарват целия си живот, от люлката до гроба, без нито веднъж сериозно да се замислят за смъртта. На тях, както впрочем и на всички, им е

съвършено ясно, че тя е край на земния живот в този вид, в който го познаваме, но те виждат в нея «край на всичко», край на съществуването на личността. А това съвсем не е така. Тялото умира, но някаква част от човека продължава да съществува, съхранявайки способността си да вижда, чува, мисли и чувства.

По-рано, не толкова отдавна, за смъртта можело да се мисли по-различно, можело да се съмняваш в съществуването на задгробен живот, можело «да вярваш» или «да не вярваш» и ако последното, т.е. «да не вярваш» е било по-приятно или просто по-удобно, то така и правели - не мислели и не вярвали. Сега обаче, в наше време човекът, който не се бои от новото и който е запознат с последните достижения на науката за смъртта, не може да има повече никакви съмнения, защото се налага да вижда и приема не теория, а факти.

През последните десетилетия науката направи много нови открития. По-точно стана известно какво представлява смъртта в своята същност, как протича умирането на човека, какво чувства умиращият и науката започна дори да повдига завесата над най-главното - какво ни очаква всички нас след това. Това, което по-рано знаеше и ни говореше Църквата, сега в голяма степен, може да се каже в основното, се потвърждава и от науката. Последните открития се оказаха - особено за т.нар. невярващи - съвършено неочаквани и далече не всички знаят за тях.

Съвременната наука за смъртта е млад отрасъл от медицината, но прогресира много бързо. Своите сили ѝ отдават известни учени. Наблюденията и изследванията се провеждат в научно-медицински институти и големи болници. Излязоха редица сериозни научни трудове.

Нови хоризонти в тази област били открити от наблюдения и експерименти, а след това и от практиката на реанимацията, т.е. съживяването на умрели хора. Сега се предлага да се различават два вида смърт: клинична - това, което ние винаги сме наричали смърт и органична - когато започва структурното изменение на тъканите. Съживяването е възможно само в случай, че е започнато преди да се прояви необратимото разрушаване на тъканите на организма, т.е. когато тъканите макар и мъртви, все още съхраняват нормалната си структура. След като тъканите започнат да се разпадат няма да помогне никаква реанимация.

В литературата са описани случаи, когато умиращият и дори обявеният за мъртъв оживявал, понякога дори без каквато и да било чужда помощ. Това подтиквало хората да се стараят да съживят току що умрелите. Най-древните опити били разбира се много примитивни - слагали топло на корема на мъртвеца, парели го с коприва, вкарвали въздух в дробовете с мехове, мятали го на кон с надеждата, че друсането от ездата ще го върне към живот. Както и сега с прилагането на електрическите шокове те чувствали, че е необходимо силно стимулиране. Разбира се, всички тези ранни опити рядко се увенчавали с успех. Но хората не преставали да се надяват, че някога ще стане възможно възвръщане на мъртвите към живот. А учените не само се надявали, но и работели над този проблем.

До неотдавна, ако жизнено необходим орган преставал да работи, човекът умирал. Например, спирането на сърцето означавало смърт и не можело да се направи нищо. Учените - медици обаче разработили нови методи за съживяване: изкуственото дишане, преливането на кръв, впръскване на адреналин в сърцето, нови фармакологични препарати. Появили се сърдечно-белодробни апарати, станало

възможно стимулирането на спрялото сърце с електрически ток. И ето, оказало се, че ако състоянието на смърт не продължи прекалено дълго и още не е настъпил необратимият разпад на тъканите на организма, можело да се застави спрялото сърце да бие отново, неподвижната кръв да циркулира отново и да снабдява мозъка и другите органи с кислород, гликоза и други жизнено необходими вещества.

Неотдавна починалият човек понякога бива съживяван. Такива хора, преминали през временна смърт след това разказват за своите преживявания по време на пребиваването им «от другата страна». Те съхранявали способността си да възприемат обкръжаващата среда, можели например да гледат отстрани своето мъртво тяло, да видят как лекарите и сестрите се опитват да ги върнат към живот и можели да чуят и разберат техните разговори. По този начин се оказва, че възврътнатият към живот човек съхранявал спомена си за случилото се и после можел да разкаже това, което е виждал и чул, когато тялото му било мъртво.

«Личността» или «душата» не умира едновременно с тялото, а продължава независимо съществуване. Ако умрелият успее да оживее, душата се възвръща в тялото.

Един от пионерите на този нов отрасъл от медицината е д-р Реймонд Муди. През ноември 1975 г. на английски език излиза неговата книга «Живот след живота» с подзаглавието «Изследване на феномена на продължаването на живота след смъртта на тялото», а през 1977 г. излиза втората му книга «Размишления за живота след живота».

Доктор Муди е събрал голям материал - 150 случая; книгите му са написани изключително просто и ясно. Той привежда редица клинични истории за болести с описание на заболяването, характера на смъртта, приложените методи за съживяване и разказите на своите пациенти.

Доктор Муди пише как за първи път се е заинтересувал от този проблем. През 1965 г. още като студент той бил на лекциите на професор по психиатрия, който разказвал, че е умираал два пъти, но бил възвръщан към живот и описвал това, което се случило с него, когато бил мъртъв. Фантастичният разказ на професора заинтересувал доктор Муди, но той нямал личен опит и не предприел никакви действия. След няколко години обаче се срещнал с други подобни случаи и бил поразен от това, че необразована възрастна жена описала същото, за което говорел професорът по психиатрия. След това д-р Муди се заел сериозно с изучаването на този, както той пише, феномен - продължаването на живота след смъртта на тялото. Той привежда много случаи.

Ето един от тях - това е разказ на жена, постъпила в болницата със сърдечно заболяване. Тя лежала на болничното легло. Когато започнали силни болки в гърдите, успяла да натисне бутона на звънеца, за да извика сестрите. Те дошли и започнали да й правят нещо. Било й неудобно да лежи по гръб, обърнала се и изведнъж престанала да диша и да чувства ударите на сърцето си. Чула виковете на сестрите: «Дайте сигнал, дайте сигнал», а самата в това време чувствала, че излиза от тялото си и пада надолу, на пода, преминавайки през защитните прегради на края на леглото, а след това започнала бавно да се издига нагоре. Жената видяла сестрите, дотичали в стаята, своя лекар и се удивявала: «Защо той е тук и какво прави?». Тя се издигнала до самия таван

и се спряла на височината на лампите; виждала ги съвършено ясно. «Чувствах се като късче хартия, което някой е духнал до тавана».

Тя се реела под тавана и гледала надолу. «Аз наблюдавах как те се стараеха да ме съживят. Моето тяло лежеше там, долу, проснато на леглото. виждах го съвсем ясно, а всички те стояха около него. Чух гласа на една от сестрите: «О, Господи, тя е умряла», а през това време друга се наведе и ми направи изкуствено дишане - уста в уста. Когато тя го правеше аз гледах тила ѝ. Добре си спомням вида на косите ѝ - бяха късо подстригани. Тогава видях как те вкараха в стаята тази машина и подадоха ток в гърдите ми. Аз видях как моето тяло просто подскочи нагоре от леглото и чух как костите ми изпращяха; това беше ужасно. Когато ги гледах там, долу удрящи гърдите ми и разтриващи ръцете и краката ми, аз си помислих: «Защо се стараят толкова? Сега ми е хубаво».

Вторият случай се отнася за деветнадесетгодишен младеж, който карал приятеля си към къщи с автомобила. Той разказва, че на кръстопътя на тях налетял друг автомобил. «Чух как изтрещя автомобилът отстрани, а след това имаше момент в който аз сякаш се движех в тъмнина, в някакво закрито от всички страни пространство. Всичко това продължи само един миг, а след това аз изведнъж - е, като че се реех два метра над пътя, на четири метра от автомобила и чувах отслабващото ехо от грохота на катастрофата. То утихна в далечината».

След това той видял хората, които притичали и се събрали около колата, видял приятеля си, излизаш от нея и потресен видял в разбития автомобил своето собствено тяло, цялото в кръв, с притиснати крака. Гледал как хората се стараели да освободят тялото му. Бил възвърнат към живот и после разказвал за това свое преживяване.

Описаните по-горе явления и самото понятие клинична смърт могат понякога да предизвикат недоверие. След моя доклад са ми възразявали: «Ако след клинична смърт човек е оживявал, значи това не е било смърт».

Как да бъде разбирано такова възражение? Същината не е в това как да се нарече такова състояние - «клинична смърт» или «около смъртта», както го нарича Муди, а в самото съществуване на този удивителен феномен, когато някаква част от човека излиза от своето тяло и е способна да наблюдава тялото и всичко обкръжаващо го отстрани. Дори само това показва, че съзнателният живот може да продължи независимо то физическото тяло и дори съвсем без него.

Отричането на този феномен говори за нежеланието на човек да го разбере и допусне в своето съзнание и той намира словесната формула «значи, това не е било смърт», която го избавя от необходимостта да приеме това, което нарушава по-удобния му възглед за света. Този механизъм на подсъзнателното блокиране е добре известен на психолозите.

В медицината има немалко съобщения за продължаване на живота след смъртта на тялото. Живот извън тялото изпитал и описал Карл Густав Юнг, един от видните психолози-психиатри на нашето време и редица други учени. Някои от възвърнатите към живот прекарвали в състояние на временна смърт повече от час. С този феномен са добре запознати мормоните.

Случаи на временна смърт с излизане на душата от тялото и връщането в него били известни и преди трудовете на съвременните ни лекари - реаниматори. От време на време те били описвани, но хората обикновено не вярвали на такива случаи, защото

разказът им се струвал прекалено странен. Като пример ще приведем случая на К. Икскул.

Този разказ е публикуван за първи път от архиепископ Никоном в «Троицки листки» през 1916 г., а по-късно е препечатан в списание «Православен живот» (7, 1976) и в третата свезка на сборника «Надежда» под заглавието «Невероятно за мнозина, но истинско произшествие».

К. Икскул, който разказва за своето преживяване, скоро след това се оттегля в манастир.

Разказът на архиепископ Никон се привежда в съкратен вид.

Той пише, че по-рано Икскул не се замислял, четял свещени книги, признавал това, което е написано в тях за истина, но нямал вяра в себе си и смъртта за него била край на човешкото битие. Много години той бил християнин само формално. Ходел в църквата, кръстел се, но всъщност не вярвал и не приемал това насериозно.

След много години на спокоен живот той заболял от възпаление на дробовете. Боледувал продължително и сериозно, но една сутрин сякаш се почувствал съвсем добре. Кашлицата изчезнала, температурата спаднала. За негово учудване лекарите се обезпокоили... донесли кислород. А след това - тръпки и пълна безучастност към обкръжаващите. Той разказва:

«Цялото ми внимание се съсредоточи върху мен самия... и някакво раздвоение... появи се вътрешен човек - най-главния, който изпитваше пълно безразличие към външния (към тялото) и към това, което става с него».

Той продължава: «Удивително беше да живееш, да виждаш и да не разбираш нищо, да чувстваш такава отчужденост към всичко. Ето докторът задава въпрос, аз чувам, разбирам, но не отговарям - няма защо да разговарям с него... И изведнъж нещо ме повлече надолу със страшна сила, към земята... аз се замяхах. «Агония» - каза докторът. Аз разбирах всичко. Не се изплаших. Спомних си какво съм чел, че смъртта е болезнена, но нямаше болка. Беше ми тежко, тъмно. Влечеше ме надолу... аз чувствах, че нещо трябва да се отдели... направих усилие да се освободя и изведнъж ми стана леко, почувствах покой.

Последвалото си го спомням ясно. Стоя в стаята, по средата. Отдясно на мен в полукръг стоят лекарите и сестрите, около леглото. Аз се учудих - какво правят там, та нали аз не съм там, а тук. Приблжих се, за да погледна. На леглото лежах аз. Виждайки своя двойник аз не се уплаших, само бях удивен - как е възможно това? Искях да пипна себе си - ръката ми премина направо, сякаш през празнина.

Виждах също себе си, стоящ, но не можех да усетя тялото, ръката ми преминаваше през него. И пода не чувствах... До другите също не можех да се докосна.

Повиках доктора, но той не реагира. Разбрах, че съм свършено сам и ме обзе паника».

Гледайки мъртвото си тяло, той си помислил: «А дали пък не съм умрял. Но беше трудно да си го представя, аз бях по-жив отпреди, чувствах и съзнавах всичко. Освен това, не вярвах в живота на душата и тази мисъл не ми идваше».

По-късно, спомняйки си преживяното, Икскул казва: «Предположението, че напускайки тялото, душата веднага разбира и знае всичко е невярно. Аз се явих в този нов свят такъв, какъвто си отидох от стария. Тялото не е затвор за душата, а нейно

законно жилище, и затова душата се явява в новия свят в тази степен на развитие и зрелост, до която е достигнала в съвместния си живот с тялото».

Той видял как старицата дойка се прекръстила: «Царство му небесно» и изведнъж видял двама ангела. В единия познал ангела - хранител, а другият не познал. Ангелите го взели за ръце и го понесли през стените на стаята на улицата.

След това той описва издигането, видението на «безобразни същества» («Аз веднага разбрах, че този вид приемат бесовете») и появата на светлина... по-ярка от слънчевата. «Навсякъде светлина и няма сенки». Светлината била толкова ярка, че той не могъл да види нищо. «Като в тъмнина. И изведнъж от върха, властно, но без гняв, се разнесоха думите: «Не е готов», и започна стремително движение надолу». Той се върнал към тялото си. Ангелът - хранител казал: «Ти чу Божието определение. Влизай и се готви».

Ангелите станали невидими. Появило се чувството на смущение и хлад и дълбока тъга за загубеното. «Тя е винаги с мен». Той загубил съзнание и се свестил в стаята на леглото.

Лекарите, наблюдаващи Икскул съобщили, че били на лице всички клинични признаци за смъртта («той отсъствал») и състоянието на смърт продължило 36 часа.

Доктор Муди и други учени описват много подобни случаи. Всички те говорят за това, че зад прага не започва ново съществуване, а продължава предишното. Не настъпва прекъсване на живота, а личността започва живота там такава, каквато е била в момента на преминаването. Видимо, човешкият живот на земята е само началото, само подготовка към това, което ни чака след смъртта на тялото. Започнатото тук ще продължава там; вероятно ни чака и някаква отговорност и възмездие за извършеното по време на земния живот. Затова говорят всички големи религии. И очевидно е много важно да се премине прага в състояние на неозлобеност, мир и покой, неотнасяйки нито едно тъмно петно в съвестта си.

Християнството винаги е знаело това, затова и съветва всеки да се изповяда и причасти преди смъртта си. Състоянието на личността в момента на смъртта е по-важно от всичко предишно в живота на човека.

За това говори и евангелското повествование от Лука (23:32-33, 39-43) за разбойниците: *«Водоха и двама злодейци, за да бъдат погубени с Него. И когато отидоха на мястото, наречено Лобно, там разгнаха Него и злодейците, единия отдясно, а другия отляво... Един от увисналите на кръста злодейци Го хулеше и казваше: ако си Ти Христос, спаси Себе Си и нас. А другият, като заговори, мърмеше тогава и казваше: та и от Бога ли се не боиш ти, когато и сам си осъден на същото? А ние сме осъдени справедливо, защото получаваме заслуженото според делата си; но Тоя нищо лошо не е сторил. И казваше на Иисуса: спомни си за мене, Господи, кога дойдеш в царството Си! И отговори му Иисус: истина ти казвам: днес ще бъдеш с Мене в рая».*

Животът на разбойниците бил лош, но разкаянието в последния час преди смъртта обещава хубаво начало на бъдещото съществуване.

Християнството винаги ни е говорело за това. В Откровението на свети Йоан Богослов е казано: *«Блажени са мъртвите, които умират в Господа... нека починат от трудовете си: делата им вървят заедно с тях»* (Откр. 14:13).

Християнството винаги е знаело и е учело, че човекът е нещо повече от месо и кости или от просто съчетание на химични елементи, че освен тялото човек има душа и че в момента на смъртта на тялото душата не умира, а излиза от него и продължава да живее и да се развива в нови условия.

Ето няколко цитата от Свещеното Писание. Сам Иисус Христос съвършено определено говори за вечния живот. Обръщайки се към своите ученици апостоли Той казва: *«Истина, истина ви казвам: който вярва в Мене, има живот вечен»* (Йоан 6:47). И още: *«И не бойте се от ония, които убиват тялото, а душата не могат да убият; а бойте се повече от Оногова, Който може и душата и тялото да погуби в геената»* (Мат. 10:28).

Ето още думи на Иисус Христос: *«Истина, истина ви казвам: който слуша словото Ми и вярва в Оногова, Който Ме е пратил, има живот вечен, и на съд не дохожда, а е минал от смърт към живот»* (Йоан 5:24).

«Но Той не е Бог на мъртви, а на живи, защото у Него всички са живи» (Лука 20:38). *«И знай, че Неговата заповед е живот вечен... Да не се смущава сърцето ви; вярвайте в Бога и в Мене вярвайте. В дома на Отца Ми има много жилища...»* (Йоан 12:50; 14:1-2).

Най-близките ученици на Иисус Христос се наричали апостоли - стълбове на вярата. Отначало те били дванадесет, след това още седемдесет. Те се присъединили към Христа в различно време. Сред тях имало и обикновени хора - рибари, имало и учени. Апостол Лука, от числото на седемдесетте, бил лекар. Те тръгнали след Христос, оставяйки всичко и постепенно познавайки новото за тях, достигнали до дълбока вяра в единия Бог и вечния живот. След това нито един от тях не е имал вече никакви съмнения. Те видели, че Иисус Христос възвърнал умрели към живот и значи, смъртта на земята не е окончателна. Те видели Иисус Христос разпнат, умрял на кръста, след три дни възкръснал от гроба за живот вечен и явил им се няколко пъти в ново тяло. Всички те посветили живота си на служене на Иисус Христос, подлагайки се на преследвания и мъчения. Единадесет от дванадесетте приели мъченическа смърт. Те я приели радостно, без колебания, защото знаели, че умира само тялото, а душата не може да бъде убита, тъй като е безсмъртна.

Много апостоли и ученици на Иисус Христос, а след това и много светци и просто учени - богослови писали, че смъртта не е край и че душата живее вечно. Ако това се чете без предубеждение, то на душата ѝ става по-светло, защото са го писали праведни хора, отдали живота си на това, на което са вярвали. И описаното от тях е резултат от видяно и преживяно, а не плод на размишления; не игра на ума, а резултат от опит.

Апостол Павел говорейки за живота след смъртта на тялото, казал: *«Но както е писано: «око не е виждало, ухо не е чувало и човеку на ум не е идвало това, ща Бог е приготвил за ония, които Го обичат»* (1Кор. 2:9).

В същото послание, в глава 15 той пояснява повече: *«Не всяка плът е еднаква плът... Има тела небесни и тела земни... и както сме носили образа на земния, тъй ще носим и образа на Небесния... защото това тленно трябва да се облече в нетление, а това смъртно да се облече в безсмъртие... Де ти е, смърте, жилото?»*. Тези думи на свети апостол Павел говорят за това как християнството разбира смъртта - при умирането човек променя своето тленно, временно тяло с нетленно, вечно.

За апостолите и светците съществуването на душата било очевидно, затова те не доказвали, не убеждавали, а гледали на това като на нещо разбираемо от само себе си. Свети Иоан Богослов написал пророческата книга «Апокалипсис», наречена още «Откровение». В нея има много интересни и важни неща, много предсказания, които частично вече са се сбъднали. В първа глава Свети Иоан пише: «*Един неделен ден бях обзет от дух*», а след това описва това, което му е показано, когато е бил в духа, вън от тялото си. Той не обяснява какво означава да бъдеш обзет от дух, а казва: «*бях обзет от дух*», както вие бихте казали: «бях на улицата» или «у моя съсед».

Свети Иоан не е единствен. Освен него, за това свидетелстват писанията на много апостоли и светци. За тях тогава било очевидно, че душата може да живее и вън от тялото, понякога може да излиза извън него и отново да се връща.

И в следващите векове в богословската литература и житията на светците има много описания за живота на душата.

Свети Августин разказва за невярващия лекар Генадий, който по време на сън излязъл от тялото си и беседвал с юноша, но не разбрал станалото. Това се повторило няколко пъти, но Генадий продължавал да не вярва. Тогава юношата го попитал: «А своето тяло, отделно от тебе, там, на леглото, виждаш ли?» - «Виждам». - «Та нали очите на тялото ти са затворени, а ти виждаш и своето тяло и мене. Ти виждаш с духовните си очи. Знай, че след този живот ще има друг».

Свети Григорий (**има се предвид свети Григорий Велики (Двоеслов) и производението му «Разговори за живота и чудесата на италианските отци. Бел ред.**) в «Диалог» пише: »Често на границата със смъртта душата познава тези, с които ще разделя небесното жилище за аналогична награда или наказание» ...«При праведните често се явяват светци, за да ги успокоят».

Архиепископ Антоний Женевски пише, че животът на душата след кончината ѝ е естествено продължение на нейния живот на земята. Преминавайки в задгробния свят, душата чувства, съзнава, възприема, разсъждава.

Не само в духовната, но и в светската литература има много подобни описания. В повестта на Л. Н. Толстой «Смъртта на Иван Илич» починалият преминава през тъмна пещера, вижда картини от целия си изминал живот и появата на ярка светлина.

Ърнест Хемингуей описва случай на временна смърт в романа си «Сбогом на оръжията». Разказът се води от героя на романа, но очевидно описаното се е случило със самия автор.

Войниците стоят в траншея под артилерийски обстрел. «Ние продължавахме да ядем... аз отхапах от своето сирене и глътнах вино... след това се чу: чух-чух-чух, нещо изсвистя... и рев, всичко стана бяло, после все по-червено и по-червено в стремителен вихър... аз се опитах да поема дъх, но нямаше дихание и почувствах, че целият съм излязъл от самия себе си и летя, и летя, подхванат от вихъра. Аз излетях бързо, целия както съм и знаех, че съм мъртъв и че напразно мислят, че когато умреш всичко свършва. После поплувах из въздуха, но вместо да се повдигам напред, се плъзнах назад. Поех дъх и разбрах, че съм се върнал в себе си. Земята наоколо беше преорана... главата ми се тресе и изведнъж чух нечий плач».

Този войник бил тежко ранен и преживял временно излизане от тялото си.

А в книга, издадена през 1984 г. е публикуван разказът на Фьодор Абрамов «Майчино сърце».

Селянка кара с шейна тежко болния си син в районната болница. Той е на шест години. Винаги е живял в бедност и нищета. По пътя му става по-зле. Майката бърза.

«Не успях. Беше голям студ, мраз. «Стъопа, - казвам му, - в районната ще отидем. Можеш ли, казвам, да видиш нещо?» А той сам ме моли: «Мамо, кажи кога ще пристигнем в районната». Нали е дете! Не е ходил по-далече от селото ни - ще му се белия свят да види.

И ето моят Степанушка си повдигна главата: «Мамо, - казва, - колко е светло. Колко е красив нашият район...» И всичко свърши. Така в майчините си ръце издъхна».

Подобни разкази са твърде много. Все повече хора говорят и пишат за живот на душата извън тялото. Разбира се, не всички. Тези, които не искат да вярват в нищо духовно, все още не виждат светлината, влизаща в света.

Глава 3

Начало на задгробния живот. Излизане от тялото. Два стадия на възприятие. Аутоскопични възприятия. Животът продължава. Наблюдение «от страни». Опити за контакт с материалния свят. Пространство и време. Тъмният тунел. Появата на светлината. Трансцендентни възприятия. Светлината. Показване на миналото (Първи съд). Среци с безтелесни същества. Какво видяха там. Възвръщане в тялото.

През последните 15-20 години нашето разбиране за света твърде много се измени. За това, което изглеждаше неправдоподобно и невероятно, пишат не само духовните и светски писатели, но и учени, в това число и медици. Публикувани са множество изследвания.

Ние вече писахме за доктор Муди и неговите наблюдения. Неговата заслуга е в обективния му подход към този проблем. Той събрал обемен материал, систематизирал го и привлякъл към него вниманието на сериозните научни кръгове. Д-р Муди не е първият, който се заел с тези въпроси. Преди него над проблема за смъртта работел д-р Е. Кюблер-Рос от Чикаго, а още по-рано - Карл Густав Юнг, професор Войно-Ясенецки (архиепископ Лука), доктор Георг Ритчи и др. учени. По-късно много работил по проблема и доктор Михаил Сабом.

През 1980 г. били известни повече от 25 000 случаи на възвръщане към живот на скоро починали. Днес те са много повече. Възприятията на хората по време на пребиваването им «от другата страна» са записани, систематизирани и много от тях са проверени.

Днес учените предлагат да се различават два стадия на възприятие: аутоскопични - това, което душата вижда, чувства и чува непосредствено след изхода си от тялото, когато се намира още тук, в нашия свят; и трансцендентни - възприятията на душата, вече заминала от тукашния свят.

По-горе ние приведохме три разказа за аутоскопични възприятия на хора, преминали през временна смърт. Един от тях, случая на Иксул, описан преди повече

от 70 години, т.е. още преди да се започне систематичното научно изучаване на феномена продължаване на живота след смъртта на тялото.

Приведените по-долу примери са взети от различни източници, много от тях са от книгите на доктор М. Муди «Живот след живота» и професор М. Сабом «Спомени за смъртта». Дватама учени предават разкази на свои пациенти. Те говорят с техните думи, като по този начин съхраняват яркостта и свежестта на описаните преживявания.

Аутоскопични възприятия

Ето няколко разказа за преживяно. Мой приятел ми предаде разказ на войник, ранен по време на артилерийски обстрел. Първоначално имало кратка загуба на съзнание, а след това войникът видял, как санитарите полагат на носилка изранено, безжизнено тяло. Той искал да им помогне, говорел им нещо, но те не му обръщали внимание, а един от тях преминал просто през него. Войникът се опитал да хване дръжките на носилката, но не почувствал тежестта им, ръцете му не усещали контакта. Поглеждалйки към убития или може би, ранения, той с удивление познал самия себе си.

В сборника «Надежда» (бр. 3, 1979 г.) е публикувана в превод от френски статия на Жан-Жак Грейф «Живот след смъртта». Сред описаните случаи има такъв разказ: «Аз нищо не разбирах. Виждах собственото си тяло на леглото. Тъжно беше да го гледам такова жалко... Виждах себе си плосък, като на фотография или в огледало... Изведнъж се видях целия в три измерения, на разстояние от два метра. Трябваше ми време, за да позная себе си».

Жена спира да диша. Реанимация. Тя разказва: «Видях, че се стараят да ме съживят. Всичко това беше много странно. Аз бях над тях и сякаш ги гледах отгоре... Опитах се да ги заговоря, но никой не ме забелязваше. Докторите и сестрите натискаха по тялото ми, опитваха се да направят кръвопреливане... През цялото време се стараех да привлека вниманието им, казвах им: «Оставете ме на мира, искам да остана сама...» Но те не ме чуваха. Тогава се опитах да хвана ръцете им, за да не удрят повече по тялото ми, но нищо не излизаше. Това беше, аз не знам как... виждах, че докосвам ръцете им, стараяйки се да ги отблъсна, но те си бяха все там. Не разбирах. Не чувствах натиска на ръцете им, може би моите ръце преминаваха през тях или нещо такова?» (Муди, с. 43-44).

Има много описания на това как душите на мъже или жени, излизайки от тялото, се опитват да влязат в контакт с лекарите или сестрите, стараящи се да съживят тялото. Душата на жена, умряла след спиране на сърцето, се чувствала напълно реална и се удивявала на неуспешните опити: «Защо те не виждат, не отговарят? Може би, те са нереални? Като в огледало?»

Понякога душата, рееща се над своето тяло може мигновено да се пренесе на друго място. Войник, тежко ранен във Виетнам, по време на операция излязъл от тялото си и наблюдавал как лекарите се опитвали да го върнат към живот. «Исках да ги спра, защото там, където бях се чувствах добре. Аз бях там и той (лекарят) беше, но сякаш като че и не беше. Аз го хванах, а него го нямаше. Аз един вид преминах направо през него... А после изведнъж се оказах на бойното поле, където пострадах. Санитарите прибираха ранените. Исках да им помогна, но изведнъж се намерих

отново в операционната... Това е сякаш да се материализирате там, а после отново да сте тук, с едно мигане на очите...»

Друг пациент казал, че можел да вижда наблизко или надалече като през вариообектив (Сабом, с. 54-55).

Такива разкази са много. Преживелите не говорят за полет, а за моментално преместване - «чисто мисловен и много приятен процес. Поисках - и съм там».

Почти всички изживели състоянието на временна смърт говорят за някакво закрито тъмно пространство, а след това за появата на ярка светлина.

«Чух как лекарят ме обяви за мъртъв, а аз през това време сякаш плувах в някакво тъмно пространство. Няма думи, с които да се обясни това. Всичко наоколо беше съвсем черно и само далече, далече аз виждах тази светлина. Тя беше много ярка, но отначало не толкова, а колкото повече се приближавах ставаше все по-силна и по-силна. Аз се стремях към тази светлина. Не ми беше страшно, а хубаво. Аз съм християнин и веднага си помислих: «Тази светлина е Христос, нали Той е казал: «Аз съм светлината на света». Аз си помислих - ако това е смъртта, аз знам какво ме очаква» (Муди, с. 63).

В други разкази не се говори за тъмно пространство, а за нещо от рода на тунел, в който се движи, лети излязлата от тялото душа. В Свещеното Писание също има израз «*долината на смъртната сянка*» (Пс. 22:4).

В края на тунела - светлина. Умрелият се стреми към нея, светлината може да напомня залеза на слънцето - ярък център и зарево около него.

Изглежда тунелът отделя възприятията на този свят от задгробния. Светлината е начало на задгробната, вълшебна красота и очарование. В разказите на тези, които не са стигнали до среща със светлината няма никакви описания на трансцендентния свят.

Трансцендентни възприятия

Тези хора, при които състоянието на временна смърт продължило малко по-дълго, разказват сащото, но освен описаните при тях има и съвършено други възприятия.

«... Аз знаех, че умирам и нищо не може да се направи, тъй като мен никой не ме чуваше... Аз не бях в тялото си, в това нямаше никакво съмнение, защото виждах тялото си там, на леглото в операционната. Душата ми беше вън от тялото. Заради това се чувствах много зле, но след това дойде тази много ярка светлина. Отначало тя беше малко неясна, а след това - като много ярък лъч. Чувствах топлина от него. Светлината покриваше всичко, но не ми пречеше да виждам операционната и лекарите, и сестрите, и всичко останало. Първо не разбирах какво става, но после Той като че ме запита готов ли съм да умра. Той говореше като човек, но нямаше никой. Гласът говореше от Светлината.

Сега си мисля, че гласът е разбрал, че аз не съм готов за смъртта. Той сякаш ме проверяваше. От момента, в който светлината започна да говори се почувствах много добре; чувствах, че съм в безопасност и че ме обичат.

Любовта, идваща от светлината, беше невъобразима, неопикуема» (Муди, с. 63-64).

Мнозина, преживяли състояние на временна смърт говорят за тази светлина. За тях било ясно, че говори не просто светлината, а Някой в светлината. Обикновено те не чували думите, но ги разбирали. Никакви езици - руски или други нямало тук. Те възприемали и предавали мисли и всичко било толкова ясно, че не било възможно нито да излъжат, нито да премълчат нещо. Светлината винаги донасяла любов, разбиране и покой.

За светлината пишат също Озис и Харолдсон. Този, който се е опитал да я опише трудно намирал думи. Светлината била по-различна от нашите представи. «Това не беше светлина, а отсъствие на тъмнина, пълно и съвършено. Тази светлина не създаваше сенки, беше просто отсъствие на тъмнина. Светлината не беше видна, но беше навсякъде, вие самият сте в светлина» (Сабом, с.66).

Светлината е разбираана различно. Религиозните хора я смятат за Иисус Христос; невярващите търсят други обяснения или въобще не мислят.

Интересно, че в «Тибетската книга на мъртвите» също е написано за среща със светлината и че приближавайки се към нея, човек трябва да се старее да чувства към другите само любов и симпатия.

Съществуват и други възприятия, тясно свързани със смъртта, понякога непосредствено преди нея, понякога, и тогава по-ярко - скоро след нея. Това е прегледът, свързан с преоценка на това, което се е случило през живота на човека.

Професор Войно-Ясенецки в своята книга «Дух, душа и тяло» описва два известни му случая.

Адмирал Бофър разказвал, че когато се давел видял «...детството си, лудориите, времето, прекарано напразно, предишните плавания с корабукрушения; всичко това като в панорама, при което всяка моя стъпка се явяваше пред мен, съпроводена със съзнанието дали е правилна или неправилна, с точно разбиране за нейните причини и следствия. Много малки приключения от моя живот, всъщност вече забравени, се появиха пред духовния ми взор в пълна яснота». От падането във водата до изваждането изтекли две минути. Значи, имало свръхестествена бистрота при протичането на съзнанието.

В другия случай се говори за една дама, която паднала във водата и едва не се удавила. От момента на прекратяване на всякакво движение на тялото ѝ и извличането ѝ от водата изминали две минути, в които тя, по нейните думи преживяла още веднъж целия си изминал живот, разгърнал се пред духовния ѝ взор с всичките си подробности.

За такъв преглед пишат Ритчи, Муди, Сабом и много други. При състояние, близко до смъртта, пред очите на човека преминавали като на екран всички главни събития от живота му.

Ето извадки от дългия разказ на пациентка на д.р Муди, възвърната към живот на земята:

«Когато дойде Светлината, Той ме запитва: «Какво си направила в своя живот? Какво можеш да Ми покажеш?» Или нещо от този род. И тогава започнаха да се появяват тези картини. Те бяха много ясни, триизмерни и цветни. И се движеха. Пред очите ми премина целия ми живот... аз още като малко момиченце... а после, как се омъжвам... мярна се пред очите ми и изчезна... най-дълго стоя пред очите ми, когато приех Иисуса Христа... това беше преди много години».

Тя продължава: «Във всеки епизод, а Светлината ги подбираше, ми се показваша най-главното. Той не ме обвиняваше, а ме наставляваше, че е нужно да се уча на любов и просто да се уча, да придобивам знания, защото това е непрекъснат процес и аз ще го продължа и след като Той дойде за втори път за мен. Светлината ми каза, че този път ще се върна назад» (Муди, с.65-68).

Завърналите се казват, че този преглед прилича на спомняне, но има и разлика - първо, става много бързо и второ - не е последователно, а всичко едновременно, в един момент. Целият живот – за няколко секунди. Това са много живи картини; те са съпроводени с чувства и остава ярък спомен за тях.

Мнозина разказват за срещи с вече умрели родственици или познати - понякога в земни условия, понякога в нетукашния, «небесен» свят. Те винаги виждали вече починали и никога - още живи хора.

Жена, преживяваща епизод на временна смърт, чула лекаря да казва на роднините ѝ, че тя умира. Излизайки от тялото си и повдигайки се нагоре, тя видяла под тавана умрели роднини и приятелки. Познала ги, а те се радвали, посрещайки я.

Друга жена видяла свои родственици, които я приветствали и стискали ръката ѝ. Те били облечени в бяло, радвали се и били щастливи... «и изведнъж се обърнаха към мен с гръб и си тръгнаха, а баба се обърна през рамо и каза: «Ние ще те видим по-късно, не този път». Когато баба умря беше на 96 години, а изглеждаше ...да речем, на 40-45, здрава и щастлива».

По време на сражение ротата загубила 42 войници. Един от тях, тежко ранен, видял израненото си тяло и разговарял със своите убити другари. Той не ги виждал, но те били тук, с него. Говорели без гласове, но всичко си разбирали. Печал и съчувствие не изпитвал никой. Не искали да се върнат назад в телата си, били щастливи. (Последните два случая са описани по-подробно от професор Сабом в неговата книга на стр. 71 и 72).

Мнозинството от почти всички имали трансцендентни възприятия, говорят за срещи с техни близки, но починали хора.

Понякога на скоро починалия се дава възможност за избор - да остане в задгробния свят или да се върне към земния живот. Гласът от светлината може да попита: «Готов ли си да умреш?» Понякога на умрелите им се заповядва да се върнат против тяхното желание. Душата вече се е преизпълнила с чувството на радост, любов и мир, на нея ѝ е хубаво там, но времето ѝ още не е дошло; тя чува глас, някакви думи или заповед и се връща в живота на земята. Тези възможности и предписания често приемат символична форма: ручей, мъгла, друг бряг и тям подобни. Има много такива разкази.

Жена, излязла от тялото си, видяла протегнатите към нея ръце на починалия ѝ съпруг, но не могла да ги достигне и отново се оказала в своето тяло.

Войник, тежко ранен на бойното поле, видял своето осакатено тяло и чул глас. Той помислил, че с него говори Иисус Христос. Дадена му била възможност или да се върне в земния свят, където ще бъде сакат, или да остане в задгробния мир. Войникът решил да се върне на земята.

Ето откъс от разказа на една пациентка на д-р Муди: «Имах сърдечен пристъп и се оказах в черна пустота. Знаех, че съм напуснала тялото си и умирам... Молех Бог да ми помогне и скоро излязох от тъмнината и видях пред себе си сива мъгла, а зад нея -

хора. Техните фигури бяха такива като на земята и аз видях нещо, което приличаше на домове. Всичко това беше залято със златна светлина, много нежна, не толкова груба като на земята. Изпитвах неземна радост и исках да премина през мъглата, но излезе моят дядо Карл, умрял преди много години. Той ми прегради пътя и каза: «Върви назад. Твоето дело на земята още не е завършено. Сега върви назад». Против своето желание се върнала в тялото си. Тя имала малък син, на когото била нужна (Муди, с. 75-76).

Има много съобщения за това, какво са срещнали «от другата страна» хората, погледнали зад завесата.

Те описват ручей, преградил пътя, поле, оградено с ограда или с редове бодлива тел; от едната страна - суха трева, от другата - чудесно пасбище, коне, дървета - «тук» и «там». Описват се срещи с духовни фигури, неземна природа, домове, градове от светлина.

Като цяло всички разказват за едно и също, но детайлите са различни. Понякога хората виждат това, което са очаквали да видят. Християните виждат ангели, Богородица, Исус Христос, патриарсите. Индусите виждат индуски храмове; невярващите виждат фигури в бяло, юноши, понякога нищо не виждат, но чувстват «присъствие». Психолозите виждат в светлината образа на своя баща или я разбирали като «колективно съзнание» и т.н. Убедените атеисти също виждали светлина и царство на светлината и не искали да се връщат назад, към живота на земята.

Има много описания на природата, която прилича на земната, но и по нещо се различава от нея: хълмисти ливади, яркозелени с цвят, какъвто няма на земята, поле, залято с чудесна зелена светлина, разделено от ограда, зад която не бива да се преминава. Има описания на цветя, дървета, птици, животни, песни, музика.

Озис и Харлдсон събрали 75 случая на трансцендентни възприятия с описания на ливади и градини с необикновена красота, градове, музика, срещи с други същества.

Повече от сто случая привежда Муди и още толкова Сабом.

Има много интересни разкази за лични преживявания.

Карл Густав Юнг, един от видните психиатри на нашето време, в книгата си «Спомени, сънища и размисли» пише за своите възприятия извън тялото си по време на сърдечен пристъп. Той бил в пространството и видял земята - пустини, морета - от височина 1000 мили.

Богословът протоiereй С. Булгаков след операция на гърлото (от рак) през 1939 г. също видял картини от другия свят.

В «самиздата» (понятие от социалистическото ни минало с което се назоваваха преписвани на машина или на ръка текстове разпространявани тайно от управниците) има разказ на един монах от Троице-Сергеевата лавра, възвърнат към живот от състояние на клинична смърт.

Ето извадки от разказа на жена, болна от рак и излязла от тялото си по време на операция. Тя видяла себе си и двама лекари и с огромен ужас гледала тялото си. Целият стомах и тънките ѝ черва били в ракови образувания. Тя стояла и си мислела: «Защо сме две? Аз стоя и аз лежа». Изведнъж тя се оказала във въздуха. Чувствала, че лети, че някой я държи и тя се издига все по-нагоре; станало толкова светло, че не можела да гледа... След това видяла големи дървета с различен цвят на листата,

неголеми къщички. Показали й ада - «змии, гадини, непоносим смрад, бесове», а после й показали рая - там е хубаво, но чула глас: «Спуснете я на земята» - и се върнала в тялото си. Тя не искала да се връща.

Бети Малц описва своите преживявания в книгата «Аз видях вечността», излязла през 1977 г. Тя прекарала в състояние на клинична смърт 28 минути. Това се случило през юли 1959 г. по време на втора операция от апендикулярен перитонит. Тогава тя била на 27 години.

Тя пише, че преходът й бил ясен и спокоен. Веднага след смъртта на тялото се оказала на чудесен зелен хълм. Учудило я, че имайки три операционни рани, тя стои и ходи свободно, без болка. Над нея - яркосиньо небе. Няма слънце, но светлината е навсякъде. Под босите нозе - трева с такъв ярък цвят, какъвто не е виждала на земята; всяка тревичка е като жива. Хълмът бил стръмен, но тя се движела леко, без усилие. Ярки цветя, храсти, дървета. Отляво - мъжка фигура в мантия. Бети помислила: «Дали това не е ангел?» Те вървяли без да разговарят, но тя разбрала, че той не е чужд и че я познава.

После пред нейния взор преминал целия й живот. Тя видяла своя егоизъм и й било срамно, но чувствала около себе си загриженост и любов.

Бети Малц намерила много хубави думи, за да опише това, което е изпитала там. Чувствала се млада, здрава и щастлива. «Аз чувствах, че имам всичко, което някога съм желала, бях всичко, което съм искала да бъда, ходила съм там, където винаги съм мечтала да бъда».

Тя и нейният спътник се приближили към чудесен сребърен дворец, «но без кули». Музика, хор; тя чула думата «Иисус». Стена от скъпоценни камъни. Врата със слой от бисери. Когато вратата за миг се откrehнала, тя видяла улица в златна светлина. Не видяла никого в светлината, но разбрала, че това е Иисус. Тя искала да влезе в двореца, но си спомнила за баща си и се върнала в тялото си.

Нейният баща, убит от скръб, през всичките тези 28 минути бил край леглото й и бил поразен, когато тя «оживяла» и отметнала чаршафа, с който било покрито лицето й.

Това преживяване я довело по-близо до Бога. Сега тя обича хората и хората - нея.

Не по-малко интересна е книгата на доктор Георг Ритчи «Завръщане от утре», излязла през 1978 г. В нея се описва случилото се със самия него през 1943 г.

Предговорът към тази книга е написан от д-р Реймонд Муди. «Неговата книга, пише д-р Муди, е един от най-фантастичните и добре документирани отчети за преживяването на смъртта, които са ми известни».

Своята собствена книга доктор Муди посвещава на доктор Ритчи и на «Този, Единствения, който той назовава».

Във встъплението към своята книга доктор Ритчи пише: «Иисус не е само сила, това е невероятна, безусловна любов». И по-нататък: «Аз нямам понятие за това какъв ще бъде следващият живот. Аз гледах, може да се каже, само от чакалнята, но видях достатъчно, за да разбера напълно две истини: нашето съзнание не се прекратява с физическата смърт и времето, прекарано на земята, и отношенията, които сме изработили с другите хора, са много по-важни, отколкото ние можем да си представим».

Когато бил на 20 години и се готвел да постъпи в университета, Ритчи заболял. След дълга и тежка болест той чул как лекарите го обявили за мъртъв. Душата му излязла от тялото, известно време странствала и накрая се оказала в малка стая, където на голямо легло лежало закрито с чаршаф тяло. Ритчи не разбрал веднага, че това е неговото тяло и че значи е умрял. Той си представял смъртта като небитие, а бил жив, виждал и мислел.

Светлината в стаята се усилила до такава степен, че физическите очи не биха я понесли. Ритчи започнал да чувства «присъствие» и след това видял Исус Христос.

Христос го обичал с пълна и безгранична любов и Ритчи изпитал покой, радост и такова удовлетворение, че искал да остане в това състояние завинаги.

Пред очите му преминали всичките години от живота му, тук било всичко - в дадения момент и в течение на времето; той виждал познати хора, които се движели и говорили. Времето преминавало много бързо - целият живот за няколко минути. Ритчи бил запитан: «Как използва своето време на земята?» Целият му живот бил виден - Христос питал не за фактите, а за тяхното значение - какво важно е направил Ритчи в своя живот. Показано му било, че са важни не личните му постижения, а любовта му към Христос и хората.

След това - полет в съпровождение с Христос и няколко видения на задгробния живот на земята и в другия свят. Улици, домове, фабрики, хора и безтелесни същества.

Той видял самоубийци. Те страдали. Били приковани към жертвите на своя акт. Те са причинили страдание на другите, плачат, молят прошка от тези, пред които са виновни, но не ги чуват. Нищо не може да се направи.

Ритчи видял и други картини от ада - привързаността към земните желания, които там са неутолими. *«Защото, дето е съкровището ви, там ще бъде и сърцето ви»* (Лука. 12:34).

След това видял небесния свят, където процъфтявали науката, изкуството, музиката. Библиотеки с всеобхватно знание. Съществата по своя вид били такива, каквито са хората, трудели се, без да мислят за себе си. Те росли в земния живот и продължавали да растат.

Той се върнал в тялото си против своето желание. Разказът му бил посрещнат с недоверие, но преживяното променило живота му и него самия.

При светците, издигнати от дух на небето (апостолите Йоан, Петър и др.) също има описание на небесния свят и неговата природа. Те видели ливади, цветя, реки, видели птици и чули тяхното пеене.

Почти всички разкази на хора, преживели клинична смърт имат светъл характер. Смъртта не е страшна, нищо не ни заплашва; смъртта се рисува като приятно преживяване. Но не винаги е така. В разказите на д-р Ритчи, Бети Малц и др. фигурира и адът. Преживяванията извън тялото на самоубийците, върнати към живот на земята, също далече не носят радостен характер. Мъж, опитал се да се самоубие след смъртта на любима жена, попаднал в такива ужасни условия, че не намирал думи за тяхното описание.

Завръщането в тялото става моментално, понякога съвпада с прилагането на електрически шок или на други реанимационни мерки.

Често, след като умрелият осъзнае настъпилата смърт у него се появява чувство на тъга и остро желание да се върне в тялото си. Постепенно обаче със задълбочаване

на възприятията тъгата преминава и у него се появява желанието да остане там. Някои дори се опитват да се съпротивляват на възвръщането в тялото, особено тези, които вече са се срещнали със светлината. «Аз исках завинаги да остана в присъствието на светлината». Назад към тялото ги привлича чувството на дълг към останените, а понякога и желанието да завършат нещо на земята. Няколко жени казват, че биха искали да останат «там», но се върнали заради малките си деца и мъжета си».

«Аз бях извън тялото си и разбрах, че трябва да взема решение... Там, от тази страна беше много хубаво и ми се искаше да остана. Но знаех и това, че на земята мога да върша нещо много хубаво... и си помислих: «Трябва да се върна назад и да живея», и се върнах в тялото си» (Муди, с. 79).

Някои смятат, че възвръщането им в тялото било резултат от собственото им решение. Други мислят, че Бог им е разрешил да се върнат и да продължат да живеят, защото делото им не било завършено, и че Той удовлетворил молбата им, ако тя не била егоистична.

Имало и такива, които се завърнали въпреки тяхното желание да останат: «Още не е настъпило времето, върни се назад».

Опитие им да се съпротивляват не помагали. Някаква сила ги дърпала назад, често през черния тунел.

Други смятат, че против тяхното желание ги върнали молитвите или любовта на останените от тях близки хора.

Возвръщането в тялото понякога произтича моментално. Изчезват всички възприятия и той или тя изведнъж се чувстват отново в леглото. Има разкази как човек, наблюдаващ отстрани опитите за съживяване на собственото му тяло, в момента на подаване на електрически ток изведнъж загубвал всички възприятия и се оказвал отново в собственото си тяло.

Някои чувствали, че влизат в тялото си с тласък. Първо се чувствали неуютно и хладно. Понякога след възвръщането в тялото имало кратка загуба на съзнание. Лекарите - реаниматори и други наблюдатели отбелязват, че в момента на възвръщане към живот човек често киха. За същото говори и народното поверие.

Разказите на хората, преминали през временна смърт, говорят за нещо съвършено ново; ново за науката, но не и за християнството. Много учени, в това число и медици, не им обръщат внимание, но се намират хора, които виждат, че се разкрива нещо ново в разбирането на самата същност на човешкото съществуване и се стараят да дадат не само описания, но и да потърсят доказателства за това, че тези странни явления не са фантазия, а наистина съществуват. На тези проверовъчни работи е посветена следващата глава.

Глава 4

Доктор Михаил Сабом и неговите опити. Няколко свидетелства за продължаване на живота след смъртта на тялото. Съмнения. Необичайност на описаното. «Да, това се случило, но това не може да бъде». Често ли се случва това? Трудности при събирането на материал. Новите знания се споделят неохотно. Неговото влияние върху характера и начина на живот.

В предишната глава бяха приведени много свидетелства за живот на душата независимо от тялото и след смъртта на тялото. Сведенията, събрани от докторите Муди, Сабом, Кюблер-Рос и др. са много интересни и важни. Случаите са подбрани внимателно. В своето болшинство това са клинични истории на болести с описание на заболяването, характера на смъртта, приложените методи за съживяване и свидетелства на хората, възвърнати към живот.

Разказите за преживяното «от другата страна» са искрени и сходни, отличаващи се помежду си само в детайлите. Хора с различно образование, различни професии, националности, пол, възраст и т.н. говорят за едно и също. Това поразява всички учени, занимаващи се с този въпрос. Необразована жена е видяла и преживяла същото, което е видял и преживял професор по психология. Обикновено част от човека, излязла от тялото, вижда своето тяло от страни, често отгоре, вижда лекарите и сестрите, стараещи се да го съживят и всичко, което става наоколо, а малко по-късно възприема и много други неща.

Независимо от тяхната правдивост и искреност тези съобщения все още не били абсолютно доказателство, тъй като се основавали на разкази на хора, преминали през временна смърт. Не достигала обективна научна проверка - дали този, както го наричат лекарите, феномен на продължаване на живота след смъртта на тялото съществува в действителност.

Следващата крачка направил доктор Сабом. Той организира опитни наблюдения и потвърдил, а в същност доказал, че разказите за живот след смъртта не са измислица и че личността след смъртта на тялото действително продължава да съществува. Доктор Михаил Сабом е професор в медицинския факултет в университета Емори в САЩ. Той е специалист - кардиолог, член на Американското общество на кардиолозите и има богат практически опит в реанимацията (съживяването). Неговата книга на английски език «Спомени за смъртта» с подзаглавие: Медицински изследвания излезе през 1981 г. Доктор Сабом потвърждава това, което са писали другите, но не това е главното в книгата. Той провел редица изследвания, съпоставяйки разкази на свои пациенти, преживели временна смърт с това, което фактически става през времето, когато те се намирили «от другата страна» и което било достъпно за обективна проверка. Резултатите от неговите опити потвърдили гореописаните наблюдения на други учени. След смъртта на тялото животът продължава. Да се съмняват в това може само този, който не е запознат с последните достижения на медицинската наука, изучаваща смъртта.

Доктор Сабом пише как е започнал изучаването на този въпрос. Той работел в болница за спешна помощ за умиращите. В това време неговите възгледи за смъртта били много обикновени. Той пише: «Ако ме попитаха какво мисля за смъртта, аз бих отвърнал, че когато настъпи смъртта човек умира и това е всичко». Той строго разграничавал науката от религията и смисълът на религията виждал в моралните предписания и в утехата за умиращите. Бил невярващ човек, признаващ само науката и в своята работа се доверявал само на точните лабораторни и технически данни. Разбира се, понякога се натъквал на нещо необяснимо, но тогава смятал, че по-късно науката ще го обясни.

С книгата на Муди «Живот след живота» се запознал през 1976 г. и отначало не придал особено значение на описаните там случаи. Книжният пазар тогава, както и

сега, бил наводнен с най-безогледна фантастика. Книгата на Муди можела лесно да бъде приета за интересна измислица, но Сабом се заинтересувал и започнал да разпитва свои пациенти. Техните разкази потвърдили описаното от Муди и д-р Сабом бил поразен от искреността на хората, преминали през временна смърт и от еднаквостта на техните преживявания.

Неговите болни, преминали през състояние на временна смърт обикновено не разказвали на никого преди него своите преживявания, не се познавали помежду си и при все това във всички техни разкази се говорело за едно и също. Така например, тези хора разказвали, че излизайки от тялото можели свободно да се преместват там, където искат и можели да виждат и чуват ставащото в други стаи и в коридорите на болницата, на улицата и т.н. Те можели да правят това във времето, когато тялото им лежало бездиханно на операционната маса. Можели да виждат отстрани собственото си тяло и всичко, което правели с него лекарите и сестрите, стараещи се да го върна към живот.

Доктор Сабом решил да провери тези удивителни съобщения и да погледне на тях от страната на обективния изследовател. Той проверявал съвпадат ли разказите на болните с това, което реално се е случило. Действително ли се прилагали тези медицински апарати и методи на съживяване, които описват хората, бидейки през това време мъртви, действително ли в другите стаи, отделени от тази, в която се намира умрелият, се е случило това, което той виждал и описва.

Доктор Сабом събрал и публикувал 166 случая. Всички те са проверени лично от него. Той сверявал разказите на болните с историята на болестта, разпитвал хората, които са видели и чули неговите пациенти, възвърнати към живот, отново сверявайки показанията на едните и другите. Така, например, той проверявал действително ли описаните хора се намирали в стаята за чакащи и по кое време. Съставял точни протоколи с отбелязване на мястото, времето, участниците, произнесените думи и т.н. За своите наблюдения той подбирал само психически здрави и уравновесени хора.

Тази проверка напълно потвърдила съществуването на изучавания феномен. Потвърдило се, че след смъртта на тялото съществуването на личността продължава. Някаква част от човека остава жива, вижда, чува, мисли и чувства, както и по-рано.

Във времето, когато тялото било мъртво, хората виждали не само включените апарати, но и стрелките на манометрите им в това положение, което те отчитали в действителност; те детайлно и точно описвали машините и приборите, които не са виждали по-рано и за чието съществуване не са подозирали. Те чували разговорите на лекарите и сестрите, наблюдавайки отгоре, виждали прическите и накитите по главите им, виждали какво става извън стаята, в която лежало тялото им и т.н. Всички тези удивителни сведения получили достоверно потвърждение.

За илюстрация ще приведем няколко примера от съобщенията на д-р Сабом.

Тежък сърдечен пристъп със спиране на сърцето при 44-годишен мъж. За съживяването се наложило да се подадат няколко електрически шока. Умрелият наблюдавал извън тялото си и после успял да направи детайлно описание на всичко.

«Аз бях някак отделно, стоях встрани. Не участвах, а гледах безучастно, това мен много не ме интересуваше... Най-напред ми впръснаха нещо чрез гумата, която е там за вливане... след това ме вдигнаха и ме положиха на дъската. И тогава един от лекарите започна да бие по гърдите ми. По-рано ми даваха кислород - такава гумена

тръбичка за носа, а сега я махнах и сложиха маска на лицето ми. Тя покриваше устата и носа ми. Тя е за налягане... със светло-зелен цвят... Помня как вкараха масичка, на която имаше нещо като плочи. На тях имаше манометър, квадратен, с две стрелки. Едната беше неподвижна, другата се движеше... тя се движеше бавно, не скачаше изведнъж като на волтметрите или на другите прибори. Първият път тя достигна до ... между една трета и половин скала. Те повториха и тя премина повече от половината, а третия път - почти три четвърти. Неподвижната стрелка потрепваше всеки път, когато те бутаха тази масичка или някой се занимаваше с нея. И аз си помислих, те са я поправили и тя се е спряла, а другата се движи... Имаше две плочи с проводници; приличаха на два кръгли диска с дръжки. Те държаха във всяка ръка по диск и ги слагаха на моите гърди. На дръжките имаше малки бутончета... видях как се разтресох...» (с. 48).

Персоналът, участвал в реанимирането, потвърдил този разказ във всичките му детайли.

Втори случай: 60-годишен работник, преживял спиране на сърцето, разказва: «... умирайки, аз видях там моето тяло и ми стана жал да го напусна... видях всичко, което се вършеше... първо не знаех кой беше този и тогава погледнах съвсем отблизо, видях себе си и не можех да проумея... как така? Гледах от тавана и тихо се издигах все по-нагоре».

След това той описва какво са правели с безжизненото му тяло лекарите и сестрите: «Аз разбирах всичко... видях роднините си в приемната стая на болницата... свършено ясно... те стояха там - жена ми, големият ми син, дъщеря ми, а също и лекарят... не, нямаше никаква възможност, аз да бъда някъде там, мен през това време ме оперираха... но аз ги виждах и дяволски добре зная, че бях там... не знаех какво става и защо плачат те. А след това се понесох нататък, попаднах в друг свят» (с. 154).

Доктор Сабом след това разпитал жената и дъщерята на своя пациент. Съпругата напълно потвърдила разказа на своя мъж. Дъщерята също помнела, че през това време те тримата били в стаята за чакащи и разговаряли с лекаря на баща ѝ.

Такова състояние на временна смърт може да настъпи у човека не само при спиране на сърцето, но и при други обстоятелства, например по време на хирургична операция. Доктор Сабом привежда един такъв случай. Негов пациент бил в състояние на клинична смърт, под дълбока наркоза, със спиране на сърцето и разбира се, в безсъзнание. Той бил изцяло закрит с операционни чаршафи и физически не би могъл да чуе или види нищо. След това той описал своите преживявания. Той видял в детайли операцията на собственото си сърце и неговият разказ съответствал на това, което се случило в действителност.

Ето кратки извадки от дългия му разказ: «Анестезиологът обезболи тази част и постави тук това нещо. Аз, очевидно, съм заспал и не помня как са ме прекарвали от тази стая в операционната. А след това изведнъж видях, че стаята е осветена, но не толкова ярко, колкото очаквах. Съзнанието ми се възвърна... но те вече правеха нещо с мен... цялото ми тяло и главата ми бяха покрити с чаршафи... и тогава започнах да наблюдавам това, което се извършва... аз сякаш бях на два фута над собствената си глава, сякаш бях още една персона в стаята... Видях двама лекари, как ме зашиваха... те пиляха гръдната кост... мога да ви нарисувам пилата и инструмента, с който те

отместваха ребрата... той беше завъртян настрани и беше от много хубава стомана, без ръжда...»

Той описва хода на операцията: «...много инструменти... те (лекарите) ги назоваваха... аз се учудих, мислех, че навсякъде ще има много кръв, а тя беше съвсем малко... и сърцето не е такова, каквото си го представях. То е по-голямо; голямо отгоре и тясно отдолу, като континента Африка. Отгоре е розово и жълто. Дори страшно. А една част беше по-тъмна от останалите, вместо всичко да беше в един цвят... Доктор С. стоеше от лявата страна, той отрязва парченца от моето сърце, въртеше ги така и така и дълго ги разглеждаше... проведеха голям спор нужно ли е да правят нещо... или не. И решиха да не го правят... Всички лекари, освен един, имаха зелени чехли на обувките, а този чудак беше в бели обувки, напръскани с кръв... това беше странно и, според мен, нехигиенично...» (с. 93-96).

Описаният от болния ход на операцията съвпада със записките в операционния журнал, направени, разбира се, в друг стил.

В историята на заболяването е отбелязано, че било трудно да се възстанови кръвообращението - потвърждение на това, че болният наистина е преживял състояние на временна смърт.

Много интересно е самото начало на този разказ, когато болният без да размишлява сам и без да се старее да разбере, описва с обикновени думи две съвсем различни състояния: дълбока наркоза и клинична смърт. В първия случай има загуба на съзнанието, абсолютно «нищо»; във втория - способността отстрани да вижда своето собствено тяло и всичко обкръжаващо, способността да вижда, чува, мисли и чувства, намирайки се извън тялото си.

Повтарям думите му: «Анестезиологът обезболи тази част и постави тук това нещо. Аз, очевидно, съм заспал и не помня как са ме прекарвали от тази стая в операционната.» Това е действието на наркозата. Мнозина от нас точно така, но погрешно, си представят смъртта - абсолютно нищо, отсъствие на каквито и да било възприятия. Болният обаче продължава: «А след това аз изведнъж видях... моето съзнание се върна... аз видях двама лекари, които ме зашиваха, чувах разговорите им, можех да разбирам... аз бях извън тялото си». Това не е наркоза, а продължение на живота на душата след смъртта на тялото, в дадения случай - след временната смърт на тялото.

Разбира се, мнозина са си представяли смъртта съвсем различно. Тези от нас, които са загърбили християнството и въобще не помнят за Бога и за душата трудно биха приели факта, че след смъртта на тялото някаква част от човека продължава съзнателно съществуване.

Това се отнася и за много лекари. Възниквали са съмнения и у учени, изучаващи феномена «живот след живота».

Разбира се, разказите, приведени по-горе, чути за първи път могат да изглеждат просто като измислици. Да се проверят ей така, веднага, е трудно и не само на вас и мен. Не веднага са ги проверявали и всичките трима назовани от нас учени - Кюблер-Рос, Муди и Сабом.

И тримата са хора, далечни на всякаква фантастика, спокойни и сериозни учени. Техните книги са написани със сух и точен език, без всякакви украсявания. Целта им е била не да предизвикат удивление или да развличат читателите, а да

проверят обективно новите данни. Те отхвърляли всичко съмнително и всъщност не правели изводи, ограничавайки се с изложението на фактите.

Те дълго не знаели един за друг и работели отделно, резултатите от наблюденията и на тримата се оказали идентични. Всички започнали работа, бидейки скептици, вярващи в науката, а не в религията, очаквайки, че техните изследвания, по-бързо от всичко ще покажат погрешността и ненаучността на вярата в задгробния живот. Но и тримата били обективни учени и, срещайки неочакваното, не се побояли да го признаят и потвърдят със своя авторитет, макар че това би могло да го урони в очите на събратята им - учени, които в мнозинството са настроени скептично. И тримата станали вярващи хора. Доктор Кюблер-Рос казва че за нея това не е въпрос на вяра, защото тя свършено твърдо знае, че след този живот на земята ще има друг.

В началото на своите трудове и тримата учени се срещнали със съмненията; а не си ли измислят или поне не украсяват ли тези, които разказват за фантастичните си преживявания? Защо такива свидетелства са толкова малко? Защо ние започнахме да научаваме за това едва сега?

Но се оказало, че такива случаи съвсем не са рядкост. Доктор Сабом по-късно започнал да чете лекции за живота след смъртта и накрая на лекцията поканвал желаещите да се изкажат. Всеки път от аудиторията от 30-35 човека се намирили един или двама, твърдящи че и те са имали подобни преживявания. И всички те, макар и различни в детайлите си, в основата си били близки помежду си при хора с различно социално положение, професии и т.н. При вярващи и невярващи, при обикновени хора и при учени - едно и също.

На въпроса: «Защо досега не сте разказали на никого за това?» обикновено следвал отговорът: «Боях се, че няма да ми повярват, че ще ми се присмеят или ще ме помислят за ненормален».

Обикновено хората, поглеждали зад завесата, били склонни да скриват от другите това, което са видели там. Те се разкривали и започвали да разказват след като се убеждавали, че тук няма обикновено любопитство, а сериозна заинтересованост и чувствали симпатията на питащия. Срещайки внимание и разбиране те били радостни да облекчат душата си и да споделят това, което мнозина не разбират и което ги смущавало. Някои започнали да се съмняват в здравината на собствения си разум и се радвали, когато узнавали, че и с други се е случило същото.

Имало и такива, които просто не могли да възприемат случилото се. Един от тях, опитвайки се да обясни, казал: «Да, това се случи, но това не може да бъде».

А друг, след разказа си добавил: «Това ми откри нов свят... аз мислех... има толкова неща, които трябва да открия и разбера».

Много от разказващите трудно намирили думи за описанието на това, което преживели. Те казвали: «В нашия език няма такива думи... това е друго... това не е нашият триизмерен свят...»

И тримата учени пишат за искреността на хората, разказващи за преживяното и че у тях нямало съмнения, че това се е случило в действителност. Мнозина сред тези, които узнали по-отблизо какво е това смърт, започнали да вярват в Бога и изменили своя начин на живот: станали по-сериозни и по-дълбоки. Някои променили професията си, други започнали да работят в болници или в старчески домове, за да помагат на нуждаещите се от помощ.

Един от билите «там» мъже завършвайки своя разказ, казал, че според него, всичко това му било показано от Бога. Той можел да си обясни това само по този начин. Сега той знаел, че има живот след смъртта, а не просто смърт. Проникнал в тази голяма тайна, той загубил страха си и мисли, че Бог не иска неговата смърт, а му дал възможност да погледне в тази голяма тайна и после го отпратил назад.

Съприкосновението с това, което стои след гроба променя характера на хората към добро.

Голяма промяна настъпила и с д-р Сабом. Той завършва научната си, до голяма степен статистическа книга с религиозна нотка. Пише, че срещайки се лице в лице със смъртта, хората получават нещо от Духа (с голяма буква), което оставало после в живота им. А последната фраза от неговата книга е цитат от I-во послание на апостол Павел до коринтяни: *«...сега зная донейде, а тогава ще позная, както и бидох познат. А сега остават тия три: вяра, надежда и любов; но по-голяма от тях е любовта»* (1Кор. 13: 12-13).

Глава 5

Нови данни на науката за смъртта. Тяхната оценка. Какво става ясно и какво не. Всички ли ще имат живот след гроба? Възприятията след прага: време и пространство, реалност на възприятията, трудност при разбирането. Функция и материя. Емоционални и ментални изменения на личността. Личността няма два живота, а един.

В предишните глави се говори за това, какво са срещнали «от другата страна» хора, преминали през временна смърт. Това бяха описания на техни наблюдения, често предадени със собствени думи, без всякакви изводи или коментари. Техните разкази са правдиви и много интересни и ни се иска да им вярваме; този, обаче, който до сега никога сериозно не се е замислял какво го чака след смъртта, трудно би приел така изведнъж тези разкази. Те противоречат на самия дух на нашето време и на човека, живеещ с материални интереси, му се струват необичайни и неправдоподобни. Освен това, събраните факти все още са непълни и епизодични, ние едва сме започнали да ги събираме и осмисляме. Много било непонятното и за самите хора, разказващи за своите преживявания.

За да можем по-дълбоко да разберем същността и смисъла на новото, което сега променя светоразбирането е нужно време. Възникват обаче няколко въпроса за които ни се иска да помислим сега и да получим някакъв поне що годе отговор. Преди всичко - всички ли преминали през временна смърт са имали описаните възприятия или само част от тях? Всички ли свидетелстват за продължение на живота след смъртта на тялото? Този въпрос касае всеки от нас. Ще живее ли след смъртта на тялото или моето съществуване може да свърши без следа? Ние знаем, че феноменът продължение на живота след смъртта на тялото съществува, но за всички ли?

Учените - медици не са успели да дадат отговор на този въпрос. Към 1980 г. били събрани повече от 25000 случая на възвръщане към живот на неотдавна умрели хора. Доктор Кюблер-Рос съобщава, че в нейните материали само 10% от разпитаните имали ясни спомени за преживяното. Другите автори говорят за 25, 40 и повече процента. Фред Скунмейкър, начело на сърдечно-съдовото отделение в болницата в

Денвър, щата Колорадо, САЩ събрал данни за 2300 пациенти, намиращи се на границата на смъртта или преживели клинична смърт. 1400 от тях имали гореописаните възприятия. Доктор Карлис Озис разпратил въпросник на лекари и сестри и получил много отговори. От 3800 болни, умиращи при пълно съзнание, повече от една трета, намиращи се на границата на смъртта, видели безтелесни фигури или излизайки от тялото си, имали тези или онези възприятия. Всички свидетелстват, че възприятията били еднозначни и съвпадали с описаните по-горе. Петгодишни деца и 75-годишни старци виждали и чувствали едно и също. Колкото по-дълго те се намирали извън тялото си, толкова по-ярки и силни били техните преживявания.

Значи, далече не всички хора, бидейки близко до смъртта, свидетелстват за задгробен живот, мнозинството говори само за пустота, за загуба на съзнанието.

Означава ли това, че само някои от нас, а не всички ще имат задгробен живот? Обективната наука все още не може да отговори на този въпрос. Не всички говорят за задгробни възприятия. Много от запитваните обаче не желали да отговорят, прикривали се, опасявайки се очевидно от недоверие и насмешка. Пък и самите ние, събуждайки се сутрин не винаги помним своите сънища. Паметта не съхранява много от възприятията и особено тревожните.

Християнството дава съвършено определен отговор на този въпрос - душата на човека е безсмъртна и ще живее вечно. Говори и за това, че качеството на този бъдещ безтелесен живот ще бъде различно при различните хора. По-горе ние приведохме цитати от Свещеното Писание, но към този въпрос ще се върнем по-късно.

Почти всички ние в тази или в онази степен се боим от смъртта. Как ще се случи? Ще страдаме ли? Ще има ли болка? Дали ще е много силна?

На този въпрос може да се отговори определено. Никой от пребивавалите «зад границата» и значи, преминали през «момента» на умирање не споменава за болка. Болка нямало. Нямало и никакви физически страдания. Болка и други симптоми можело да донесат със себе си болестите, но те продължавали само до критическия «момент», нито по време на него, нито след това те не съществували. Напротив, настъпвало чувство на покой, мир и дори на щастие.

Самият «момент» е неусетен. Някои, далече не всички, а само малка част говорят за загуба на съзнанието за кратко време.

Тук има още нещо интересно. Мнозина, по-голямата част не знаели известно време, че са умрели. Те продължавали да виждат, чуват и съобразяват, както и преди, но се оказвали в нова и странна обстановка - реели се под тавана, виждали тялото си отстрани и т.н. И едва тогава започвали да подозират: «А дали пък не съм умрял?» За идването на смъртта преди това те въобще не се замисляли.

И това е понятно и съвсем естествено. Личността продължава да живее, за нея няма смърт и значи, не би могло да има никакви усещания за нещо.

Ето откъс от едно интервю. Лекарят пита своя възвърнал се към живот пациент за това как се е чувствал, когато умираше: «В кой момент загубихте съзнание?» Пациентът с раздражение отвръща: «Аз никога не съм губил съзнанието си. Виждах и помня всичко». Продължавайки разказа си, той казва: «... аз първо не знаех, че това е моето тяло, над което те се трудеха, и на ум не ми идваше, че съм мъртъв... никаква болка... няма какво да се страхуваме от смъртта».

Изчезването и небитието не съществуват, има преход от едно състояние в друго и този преход е безболезнен и сам по себе си неусетен. Променя се обстановката, променя се характерът на възприятията и тогава идва разбирането - «аз съм умрял».

Радостно е да знаем, че в критичното време няма да има болка, нито никакви неприятни физически усещания, но веднага възниква следният въпрос - е, а после? Какво ще стане с мен после?

Почти всички, имащи опит в задгробния живот говорят за мир и покой. Те били обкръжени от любов и се чувствали в безопасност. Можем ли да се надяваме, че това се отнася до всички нас и че никой от нас след смъртта на тялото си не е заплашван от нищо лошо? Науката не може да отговори на този въпрос; добитите от нея знания не говорят за задгробния живот, а само за неговото начало, само за първите минути, рядко - часове след преминаването.

Голяма част от описанията на тези първи минути действително носи светъл характер, но не всички. Ние вече споменахме страшните видения за ада в съобщенията на Ритчи, Бети Малц и пациентите на Муди и Сабом. Разказите на възврънатите към живот самоубийци също не са радостни. Освен това, известно е, че неприятното често се забравя, а трудните и нежелани преживявания се изтласкват от паметта в подсъзнанието.

За това пише доктор Морис Ровлингс в книгата «Зад вратата на смъртта» (описанието на този случай се привежда от книгата на Тим Лехай «Живот след гроба»). Той е загрижен от това, че данните на Муди, Кюблер-Рос и др. създават лъжливо впечатление. Не всички възприятия от прехода са приятни. Той описва свой пациент, който по време на спиране на сърцето попаднал в ада. В процеса на съживяване няколко пъти идвал на себе си, но сърцето отново спирало. Когато бил в нашия свят и придобивал дар слово, той все още виждал ада, бил в паника и молел лекарите да продължат съживяването. Тези процедури са болезнени и обикновено болните, възвръщайки се към земния живот, молят лекарите да ги прекратят. След два дни у болния не останали никакви спомени за преживяното. Той забравил всичко, никога не е бил в ада и никакъв ад не е виждал.

След преминаването личността попада в други условия на съществуване. «В задгробния свят - пише д-р Ритчи - са нарушени всички закони на субстанцията. Там може да се преминава през стените, без да се чувства допирането, да се прелита моментално...» Изглежда, престъпвайки прага, личността встъпва в някакви други взаимоотношения с времето и пространството. «Аз можех мигновено да се пренеса във всяко място по мое желание».

За времето, когато те били «зад прага» никой не говорил и изглежда, не мислел, че него го няма. После се оказало, че преглеждайки целия си живот, продължителните видения, срещи и разговори са траели една - две минути земно време, а може и съвсем да не са заемали никакво време. За «сгъстяване на времето» в сънищата говори Фройд и привежда примери за дълги и сложни съновидения, заемащи по-малко от една минута земно време.

Баща на семейство виждал в другия свят своите починали шест деца. Всички те били в тази възраст, когато му били най-близки. «При тях там няма възраст».

Времето и пространството там са по-различни, отколкото на земята. Ние не знаем какво са и дали съществуват, но изглежда те са по-малко абсолютни за безтелесното същество, отколкото за нас.

В трета глава се описват срещи с умрели родственици и познати. Душата, преминала в задгробния свят, среща и по някакъв начин безпогрешно разпознава тези, които е познавала на земята. Тя среща само тези, които са ѝ били близки и в тази възраст, когато любовта, която ги е свързвала е била особено силна.

За срещата със светлината, прегледът на преминалия живот и неговото значение ще се говори в 9-та глава на книгата. Всичко, случило се в смъртта се възприема като абсолютно реално. Всички били уверени, че преживяното и описаното от тях се е случило наистина. «Аз бях реален, а ето тя (медицинската сестра, правеща изкуствено дишане) беше нереална». За тях това е безспорно, дори когато мозъкът им отказвал да го приеме: «Аз не разбирам... Да, това се случи, макар че това не може да бъде. Това е нещо, което не може да съществува, но то съществува».

«Да, аз знам, мнозина няма да повярват, ще кажат, че това не може да бъде. Но това няма да промени нищо и нека ми говорят: «Не може да бъде, науката ще докаже, че това не съществува», Аз знам, аз бях там».

Той излязъл от тялото си и наблюдавал собствената си операция. Чувства се добре, операцията не му е нужна. Опитва се да спре доктора, но нищо не излиза. «Аз го хванах за ръката, а него го нямаше». «Аз бях реален, а той беше нереален... като в огледало». Той, в неговия свят, чувства и разбира, че е реален, а лекарят там действително го няма.

Жена - психиатър, преминала през временна смърт, каза: «Хората, имали тези преживявания, знаят; тези, които не са ги имали, трябва да чакат».

В това време, когато тялото и излязлата от него част от човека съществували разделени, всички външни стимули се възприемали от последната. Тялото не чувствало нищо и всичко, ставащо с него, се наблюдавало и описвало отстрани. Тя се рее под тавана и наблюдава: «Когато те ми приложиха шока аз видях как моето тяло просто подскочи нагоре... не чувствах нищо, нямаше никаква болка...»

Всичко, което после се е съхранило в паметта, се отнасяло до възприятията и преживяванията на излязлата част, а не на тялото. Тялото остава неподвижно и съвършено безучастно, то не виждало, не чувало, не чувствало до момента, в който излязлата част не се върнала в него. След това физическите очи започнали отново да виждат, ушите да чуват, а мозъкът да функционира. Човекът станал такъв, какъвто бил до спирането на сърцето или до нещастния случай.

Точно такава последователност на събитията се наблюдава и при пътешествията на «астралното тяло» у индуските йоги.

Съществуването на преминалите в другия свят било реалност, на обстановката, в която се оказвали, особено при трансцендентите възприятия, била толкова необичайна, че е почти невъзможно да се опише. Те не можели да ни го предадат и обяснят, на самите тях им било трудно. «В живота (на земята) няма такава. В нашия език няма такива думи. Това е друго... не е нашият триизмерен свят...»

Сведенията за това как е видяла себе си излязлата от тялото част на човека са много малко. Те са откъслечни и неясни. Изглежда, вниманието е било привлечено от

друго. Когато за първи път попадаме в екзотична страна, ние също разглеждаме не самите себе си, а това, което ни обкръжава.

Всички разкази за задгробните възприятия имат една много интересна страна. Съвършено определено се говори за съхранени и дори за изострени функции. Зрението и слухът са по-ясни, отколкото по-рано, разбирането е толкова пълно, че е невъзможно да излъжеш или да прикриеш нещо. В същото време почти няма описание на анатомична субстанция, на форма.

Една от жените, намирайки се «зад прага», се опитала да отклони ръката на медицинската сестра, разтриваща безжизненото ѝ тяло. На въпроса дали е видяла собствената си ръка, тя отговорила: «Да, аз имах нещо като ръка, но когато стана ненужна, тя изчезна». Но дори едно такова неопределено сведение е много необичайно. Като правило, в разказите на хората, имали задгробен опит, няма никакво споменаване на собствената им форма или органи, сякаш последните въобще ги е нямало.

По този начин, познатите ни физиологични функции се съхраняват и съществуват без съответстващите им анатомични субстрати.

Да се вижда може и без да имаме физически очи. Слепец по рождение, изливайки от тялото си, видял всичко, което правели с тялото му лекарите и сестрите и после можел да разкаже за случилото се в детайли. Доктор Кюблер-Рос описва сляпа жена, която ясно видяла, а след това описала всичко, което било в стаята, в която тя «умряла». Връщайки се в тялото си, тя отново станала сляпа. Изглежда, духовното зрение възприема двата свята, а телесното - само материалния.

Безногият войник можел да ходи и чувствал, че има два здрави крака.

Контактът с други безтелесни същества се осъществявал без участието на органите на речта и без участието на материално съществуващите клетки на мозъка, възприемащи думите и мислите.

Функцията може да съществува и без материята или във всеки случай, без известните ни форми на материята.

Свети Григорий Палама пише: «По време на мистическо съзерцание човек се води не от интелекта, не от тялото, а от духа. Той знае с пълна увереност, че свръхестествено възприема свят, който превъзхожда всеки друг свят, но не знае с кой орган възприема този свят».

В безтелесния свят възприятията на зрението и слуха се съхраняват. Възприятието осезание обаче изглежда изчезва или отслабва. Икскул разказва: «... моето тяло действително е тяло... аз виждах ясно... но то стана недостъпно за осезанието». «Отблъсквайки ръцете им, аз не чувствах нищо» «...Той премина просто през мене...» «Аз стоях и не можех да се допра до пода; изглежда, въздухът там е прекалено плътен».

Болката в този свят не се споменава изобщо. Почти няма описания за някакви телесни усещания, но мнозина в присъствието на светлината чувствали топлина.

След преминаването настъпва някакво изменение в емоционалната сфера на личността. Тя загубва интерес към своето тяло и към това, което става с него. «Аз излизам а тялото е празна обвивка». Той наблюдава операцията на своето сърце като «незаинтересуван наблюдател». Опитите да се съживи умрялото му тяло «мен не ме

интересуваха». Изглежда, с миналото, със земния живот е приключено. Вероятно е хубаво, че е така.

Никой не съжалявал за материалните загуби, но оставала любовта към роднините, грижата за напуснатите деца, понякога дори се появявало желание за връщане назад, независимо от това, че «там» е по-хубаво, отколкото на земята.

Никакви коренни изменения в личността обаче не настъпват, тя си остава такава, каквато си е била. Тя е в друг, духовен свят и вижда и осъзнава много, свършено нови за нея неща, но у нея не се появяват никакви по-висши знания или разбирания.

Съществуват отделни свидетелства, които говорят за такова висше знание. Всички те се отнасят към тези случаи, когато съживяването изисквало много време и състоянието «вън от тялото» продължило дълго. Завърналите се разказват за неочаквано «просветление», когато всички знания и всякаква информация били достижими, цялото знание минало, настояще и бъдеще било извън времето и лесно достъпно. «Знанието тук е около вас и вие можете да го вземете».

Такова състояние било мимолетно. След възвръщането в тялото оставало усещането за всеобхватното знание, но съдържанието му изчезвало без следа. В паметта не оставало нищо.

Трудно е да се каже доколко сериозно могат да приемат такива разкази. Те са твърде малко. Описанията на усещанията са мимолетни и неопределени.

Разбира се, в другия свят на личността ѝ предстои да познае много нови неща, но по време на преминаването и веднага след него тя остава такава, каквато е била през земния си живот. Тя вижда и възприема ставащото така, както по-рано, понякога много примитивно и наивно. Тя може да се опита да помогне на санитарите да носят носилката с умрялото ѝ тяло. По нейно мнение, да се ходи на операция с гумени обувки е нехигиенично.

А в един от известните ми случаи жена, преживяла спиране на сърцето в края на яденето, гледала отгоре купчината съдове в кухнята и се огорчавала, че не успяла да ги измие.

«Предположението, че напускайки тялото, душата веднага всичко узнава и разбира е невярно. Аз се явих в този нов свят такъв, какъвто си заминах от стария» (Икскул).

Новото знание и разбиране не идват веднага. При прехода личността не се променя. Индивидуалността се съхранява. Ние нямаме два живота, а един; задгробният живот е естествено продължение на нашия живот на земята.

Глава 6

Опити за други обяснения. Материалистическото разбиране за безсмъртието. Разум и мозък.

Съществуват ли опити да се намерят никакви други обяснения за гореописаните и на пръв поглед, странни явления? Могат ли да бъдат обяснени не с живота на личността или душата, излязла от тялото, а по някакъв друг начин?

Съществуват, или по-точно, има множество най-различни теории. Има хора, които няма да повярват в каквото и да било, дори и най-очевидно проявление на живота на духа.

Критиците започнали с това, че обяснили всички тези явления с фантазията, а трудовете на учените - с желанието да предизвикат сензация и да спечелят пари. С появяването, обаче, на все нови данни за живот на душата тези обвинения трябвало да бъдат изоставени, тъй като за всички станало очевидно, че все пак има «нещо» в тези сведения.

По този начин, след известно време наличието на самия феномен било признато, но тогава започнали да му търсят някакви непременно материалистични обяснения.

Известно е, че някои видове гъби съдържат мескалин - вещество, способно да предизвика фантастични видения, понякога приличащи на описаните по-горе. Обясняващите си това така не помислили, че вероятно малцина от умиращите от остра сърдечна недостатъчност или пък по време на сложна хирургическа операция са приели преди това от тези гъби.

Обяснявали с наслагани в кръвта излишъци от карбонати (хиперкарбия), но при проверка това не се доказало.

Обяснявали с недостатъчен кислород в кръвта - това също не се доказало, а по време на операция в резултат от наркозата кислородът в кръвта бил по-скоро в излишък, отколкото в недостатък.

Обяснявали с действието на наркотици и различни лекарства, макар че болшинството лица, имащи тези видения не са получавали никакви наркотици. След приема на някои наркотици понякога действително има различни видения, които, обаче, са от съвсем друг тип в сравнение с възприятията на душата извън тялото.

За такова действие на наркотиците се изказва интересно мнение. Ако ние виждаме нещо, това е по-скоро свидетелство за съществуването на това «нещо», отколкото за неговото отсъствие. Ако ние не виждаме предмета с прости очи, но го виждаме с бинокъл, това съвсем не означава, че този предмет е създаден от бинокъла. Имайки способите или средствата на бинокъла, наркотиците - които усилват нашите способности за възприятие, не създават нищо физически ново, не съществувало по-рано. И може би, приемайки някакъв наркотик, човек е способен да възприема малко повече, отколкото в нормално, невъзбудено състояние.

Виденията в задгробния свят се обяснявали с отравяне, с действието на ендорфин, уремия, с нарушаване на съзнанието при заболяване на мозъка, черния дроб, бъбреците... Списъкът на измислените обяснения може да продължи безкрайно.

Имало опити да се обясни всичко видно с бълнуване, въпреки че всички имали тези видения свидетелстват за реалност на възприятията и едва ли преживяното бълнуване може да промени характера на човека и неговия начин на живот, да го застави да промени професията си и след това да служи на хората десетки години.

На сцената излезли и учените - психолози, психиатри, невропатолози. За обяснение били привлечени: халюцинации, конфабулации, «*deja vu*», «това са били просто сънища», деперсонализация, проекция на подсъзнателното в съзнанието, различни подсъзнателни реакции, преход в съзнанието на забравени преживявания, съзнателни и подсъзнателни представи за смъртта, изразени във форма на зрителни

образи, подсъзнателни фабрикации (картини, родени в подсъзнанието и излезли наяве в съзнанието). Обяснявали това явление и с темпорална епилепсия и с различни други заболявания на нервната система. Давали се всякакви обяснения, само за да не бъде душата, личността, само за да не са духовни.

Да се обсъждат и критикуват всички тези обяснения няма смисъл. Тези теории не са наука, а предубедени мнения, украсени и замаскирани с научна терминология; те не са търсене на истината, а упорита пропаганда на определена теория.

Освен това, за обективната наука всички тези обяснения и техните критики вече отиват в миналото. С фактите не се спори, а за последните години се появиха толкова нови фактически данни, че стана невъзможно да бъдат оспорвани. Много интересна, например, е работата на института Слоан в САЩ. Състоянието на живот извън тялото е достигнато в лабораторията на Боб Монро, а сега и в редица други учреждения. Днес учените мислят и спорят вече не за наличието на факта, а за това как да го използват за практически цели. Има данни, че вече са изработени и се прилагат някакви методи на тренировка, позволяващи личността да излиза от тялото си и да се връща в него по собствено желание. В някои страни тези разработки представляват държавна тайна и постигнатите резултати се крият от населението.

Сумирайки всичко това, можем да кажем, че днес за учените, сериозно изучаващи този проблем, е ясно, че някаква вътрешна (нематериална) част от човека може да излиза от тялото и да живее извън него. А работата на реаниматорите показват, че при умирането на човека настъпва именно това.

И в настоящото време, обаче, има категория «учени», упорито отричащи или премълчаващи духовната страна на смъртта и феномена на живот след смъртта на тялото.

До неотдавна в Съветския съюз материалистическата философия беше държавна философия. В редица други страни това е валидно и до днес. Там това е единственото правилно разрешение и единственият допустим възглед за света.

Той няма нищо общо с науката. Това е преднамерена теоретична концепция, не поддържана от никакви обективни данни. При все това по силата на политическите условия тя беше задължителна и бе защитавана от сътрудниците на съветските научни учреждения, чак до най-високите, включително и от Академия на науките на СССР.

Основната същност на комунистическата система се заключава в принципната антирелигиозност, в стремежа да се изкорени религията и особено вярата в безсмъртието на душата. Това се постига с различни методи. Полагат се усилия и на научния фронт. През 1967 г. излиза книгата на Г. Г. Ершов «Етапи на развитието на атеизма в СССР», издание на Академията на науките на СССР.

Малка книжка, написана на спокоен език, се опитва да убеди читателя, че безсмъртието на душата е една от църковните измислици.

Ершов започва изложението си с опит да дискредитира християнството. «В християнството и в други религии вярват, защото те обещават безсмъртие. А догматът за безсмъртието е изведен теоретически...» (т.е. авторът не вижда факти). По-нататък той пише, че вярата в безсмъртието е вредна: «Вярата в безсмъртието обезценява живота на земята, призовава към покорност, бездействие и отсъствие на прогрес». Значи - разваля характера на човека. Затова - как се отразява на характера на човека безверието, авторът не пише.

И по-нататък: «Разделението на човека на две части - смъртно тяло и безсмъртна душа е противоестественно и абсурдно. Съзнанието на човека се прекратява напълно със смъртта на неговото тяло и не може да съществува отделно от него». И: «Съзнанието (душата) на всеки отделен човек е смъртно, както и неговото тяло...»

Авторът не привежда никакви данни за поддържане на категоричните си твърдения. За него всичко е ясно и няма какво повече да се мисли. С настъпването на смъртта личността се унищожава. Вие и аз ще изчезнем и край, нищо. Това е, което обещава на човека материалистическата философия.

Ершов не се решава да признае това открито. Той знае и пише, че «обещаният вечен живот... привлича като висша ценност и главна цел на живота» и твърди, че «истинското безсмъртие» съществува. Ето неговите думи: «Научната концепция за безсмъртието представлява част от комунистическия мироглед», а «религиозното безсмъртие е измислица».

После той пише, че в комунистическото общество съществуват дори две безсмъртия - социално и лично. Освен тези двете имало още и материално безсмъртие. «Концепцията за материалното безсмъртие вижда безсмъртието на човека в неунищожимостта на съставляващите го атоми, които след разлагането на тялото... образуват нови форми на материята». Това са думите на Ершов, но той не отива подалече, разбирайки, че с този вид логика едва ли ще убеди някого.

«Социалното безсмъртие, - пише Ершов,- е оригиналното нравствено... истинско безсмъртие на писателя в неговите съчинения».

На умрелия и изчезнал без следа писател от това надали ще му стане по-леко. Разбирайки това, Ершов пише и за личното безсмъртие: «Истинското лично безсмъртие е дейността на човека - творец. Истинско, а не религиозно безсмъртие има тогава, когато хората го помнят и след смъртта му... и че той е оказвал влияние върху съзнанието и поведението на хората». Последните думи са позлата върху горчив хап; звучат приятно, но нямат нищо общо с личното безсмъртие.

Във всеки от нас има нещо от Духа и подобни разсъждения едва ли ще убедят мнозина. Е, ако не, то има и други методи за убеждение. Ершов привежда цитати от статията на Ленин «Социализъм и религия» затова как трябва да се води борбата с религията.

«Вярата в личното безсмъртие има класови корени. Научният и единствено правилният път за преодоляване на религията се състои в унищожаването на тази социална среда, която поражда религиозните предразсъдъци».

От гореказаното излиза, че материалистическата концепция за душата, за живота след смъртта и въобще за живота на духа няма научна обосновка и няма смисъл да бъде оспорвана.

Днес тези спорове вече са в миналото. Книгата на Ершов е издадена отдавна преди в света да навлязат новите фактически данни за съдбата на човека след смъртта, а с фактите не бива да се спори; те могат, разбира се, да бъдат премълчавани, но само до някое време, а времето не стои на едно място.

Сега, след 70 години антирелигиозна пропаганда, в Русия започна процес на духовно възраждане - и религиозно и морално. Толкова дълбоки и искрено засягащи човека книги и статии, каквито се пишат сега в Русия не е имало отдавна.

Дори на самите върхове на управляващата съветска йерархия не само на думи, но и на практика произтича движение от мъртвата схоластика на материализма към нормите на човешките взаимоотношения.

Разбира се, в Съветския съюз последните достижения на науката за смъртта все още се премълчават. Те не се обсъждат, не се споменават и не съществуват за широките маси. Това е разбираемо.

За съжаление тази тенденция господства и във водещите демократични страни. Трудовете на Муди, Сабом, Кюблер-Рос и др. сега са широко известни в научните кръгове. С тях като цяло не спорят, но както вече подчертах, има категория учени (иска ми се да напиша «учени»), които игнорират добитите от науката фактически данни и упорито не желаят да приемат новото. За своя опорна точка те използват и следващата, на пръв поглед, напълно правдоподобна теория. Всички човешки възприятия, съзнанието, разбирането, цялата психика са само в мозъка и когато няма мозък, то няма и съзнание, няма и психика.

Мозъкът и съзнанието са неразделни. Това твърдение се предлага като разбираем от самосебе си факт. В действителност, обаче, това не е факт, а само теория. За нейното потвърждение често се основават на трудовете на великия руски учен И. П. Павлов, който уж доказал, че всички психически процеси протичат само в големите полукълба на главния мозък. Това Павлов не е твърдял никога. Той бил дълбоко вярващ човек.

Теорията за неотделимостта на мозъка и психическите процеси е поставяна от учените под съмнение дълго преди публикуването на трудовете на лекарите - реаниматори, за които бе писано по-горе. Поставян е, например, въпросът: «Ако съзнанието се локализира в мозъка, то къде именно? В главния или в гръбначния мозък? В коя част на мозъка?»

Твърдението, че центровете на съзнанието лежат в големите полукълба не се потвърдило. Оказало се, че съзнанието може да се съхранява, понякога дори и да не страда особено при тежки увреждания на полукълбата от болест или травма.

Защитниците на непременната локализация на съзнанието в мозъка пренесли неговия център в средния мозък, но той не се оказал и там. Опитите все пак да бъдат локализирани някъде центровете на съзнанието продължават, но безуспешно. Наложило се да признаят, че взаимоотношението между мозъка и съзнанието е много по-сложно, отколкото изглеждало в началото.

Теорията на психолозите - материалисти, гласяща, че мозъкът секретира (отделя) мисли така, както черният дроб секретира жлъчка, била, разбира се, смехотворна от самото си начало. Сериозните учени се опитвали все пак да достигнат до някакво разбиране.

Шерингтън още през 1930 г. писал за двойната същност на човека, за това, че мозъкът и разумът могат да бъдат независими един от друг.

Пенфилд отначало, както и други учени, смятал, че съзнанието и висшите центрове се намират в мозъка и похабил много труд, за да изясни тяхната локализация. Отначало той считал, че тяхното място е в диенцефалона (средния мозък), но след това, след точна разработка на топографията на мозъка, достигнал до извода (1970), че разумът не е просто производно на мозъка.

Пенфилд пише: «Енергията на разума се отличава от енергията на мозъчните невронни импулси». («Mind has energy different to brain neuronal impulses») (цит. по книгата на М. Сабом «Спомени за смъртта»).

Откъде такава памет и такава бързина? Предаването по нервните клетки и влакна изисква повече време.

С прости думи това означава, че енергията на разума и енергията, с която работи мозъкът са различни.

Пенфилд продължава: «Човекът може по своя воля да контролира кръвното си налягане, температурата и дори електрокардиограмата, а щом е така, то къде е източникът на тази воля?»

Като обсъжда «за» и «против», Пенфилд стига до извода, че: «Теорията за двойствената същност (разделението на ума и мозъка) изглежда по-правдоподобна». («Dualistic theory seems the more reasonable of the two possible explanations») (Там).

Водещите учени отдавна са отбелязали, че разумът не е свързан задължително с мозъка, а може да съществува и независимо от него. Така, например, при младенца с неразвит мозък има усещания и памет за миналото. При много млад човек с неразвит мозък могат да бъдат налице блестящи математически или музикални способности. Откъде са те?

Тези знания и способности не са много точни, но съществуват. А когато мозъкът се развива, те се оформят и стават по-точни.

Отдавна се изказва предположението, че може би, мозъкът -физическият мозък - е апарат за управление на физическите функции на тялото, а разумът (аз-а, душата) е способен да се чувства доволство, щастие, любов, способен е да съзнава и т.н.

Още преди 10-15 години можело да се спори и твърди, че ако няма мозък, то не може да има и никакви психически явления: възприятия, съзнание, мисли. Днес този въпрос е вече решен. Само приемайки дуалистичната теория, може да се разбере и обясни по какъв начин личността, излязла от умрялото си тяло, и значи нямаща физически мозък, може да възприема, чувства и мисли. При смъртта мозъкът се разрушава, а съзнанието се съхранява и продължава да съществува.

Пенфилд написва последната си книга «Тайната на мисленето» в края на своя живот. Обосновавайки дуалистичната теория, той пише: «Наистина, разумът действа съвместно с висшите мозъчни механизми. Но разумът има енергия». («True, mind comes into action with the highest brain mechanisms, but the mind has energy»).

Последната фраза на неговата книга е: «Аз трябва да свърша с това». («There I must leave it») (Пак там).

Всичко гореказано може да бъде обобщено с думите: мозъкът е изключително сложен апарат, но действа съвместно с разума, който има своя енергия. Разбира се, мозъкът е инструмент за мислене, но инструментът не може да свири сам. Духът не е функция на мозъка, а мозъкът е инструмент на духа.

Професорът - хирург, архиепископ и дълбок философ Лука Войно-Ясенецки в своята книга «Дух, душа и тяло» говори открито: духът е нещо повече от мозъка и те не са едно и също. Умът не е дух, а едва израз, проява на духа. Духът е много по-обширен от ума. «Духът излиза извън пределите на мозъка от всички страни» (Анри Бергсон).

Глава 7

Вяра и неверие. Нашата мисъл е по-консервативна и ленива, отколкото смятаме. Новото се приема с нежелание. Вътрешни и външни причини за неверието. Удобството на привичното. Неприемане на абстрактното. Самодоволството на безсмислието. Страх от отговорността. Живот с чужд ум. Какво е това «учен». Религия и наука. Борба с религията в тоталитарните и в демократичните страни. За познаването на истината разсъжденията са недостатъчни, нужен е опит. Християнството за неверието.

В първите глави на тази книга се говори за новите данни, добити от медицинската наука, които показват, че след смъртта на тялото съществуването на личността продължава. Фактите са несъмнени, отнасят се до всеки от нас и то много близко. При все това мнозинството хора проявяват много малък интерес към това.

Ако вие се опитате да поговорите с някой от вашите познати за това, то по-скоро ще чуете: «Аз не вярвам в такива неща». Защо? Как се получава така, че той заявява това веднага и то много авторитетно?

За това, че трябва да купи ново палто - ще помисли, за дребния семеен конфликт или неприятност в службата ще се безпокои, а да помисли за смъртта няма нито желание, нито време. А въпросът никак не е маловажен. Ще бъде ли смъртта края на всичките му стремежи и мечти, край на всичко или напротив, някаква решаваща промяна, по-важна, от целия му живот до този момент?

И дори не това е най-важното. Ако душата е безсмъртна, значи има Бог. А вярата, познанието, че ние не сме сами в този студен свят, че има всемогъщ и любящ Господ, Който се грижи за нас, това е опора и светлина, и радост. Този, който е видял и разбрал, веднага открива смисъла на живота, много неща стават по-ясни и светли за него. Вярата прави човека по-добър и щастлив. Изчезват много ненужни малки страхове и опасения, които отравят съществуването ни, настъпва мир, покой и любов - любов вътре в нас и към нас.

За мнозина от нас беше трудно да повярват. Ние не умеехме, съмнявахме се, а и от ежедневната суета нямахме време да се вгълбим в себе си. И живеехме трудно. И сега живеем трудно, особено тези от нас, за които «това не може да бъде».

Такива хора не чувстват, не виждат, като слепци преминават покрай съкровището, което сега е открито, изложено, достъпно. Забележи, погледай и вземи накрая тази скъпоценност, която ти даряват, за да те направят по-добър и щастлив. Какво те задържа, какво ти пречи? Сега вече не е нужно да «се вярва», а е достатъчно да се помисли малко и «вярата» ще дойде неизбежно, а ето, човек може да изживее целия си живот и да умре, така и не разбрал какво съкровище е пропуснал. Защо?

Преди всичко, всичко ново, радикално ново, такова, което може да ни застави да преосмислим своя светоглед, винаги се приема бавно и трудно. Новото поражда не само недоверие, но и враждебност. Хората са привикнали към нещо; привичното е познато и безопасно, и те го пазят. Защиатавайки се от новото, съзнанието преди всичко не го допуска в себе си. Новото не се забелязва или, ако се забележи, не му се обръща внимание. Много е лесно да гледаш и да не виждаш или дори да видиш, но да не забележиш. Това човешко свойство е добре известно.

Когато християнската религия навлиза в света, Иисус Христос и апостолите постоянно призовавали хората да помислят и да разберат: «Който има уши да слуша, нека слуша» и при все това оставали много хора, които посрещнали новото учение с недоверие и враждебност.

Човешкото мислене е по-консервативно и лениво, отколкото ние обикновено смятаме. Има една хубава книга - «Изкуството да мислим» от А. Димне. Авторът предполага, че само един човек от десет е способен на отвлечено мислене. Болшинството хора живеят потопени в ежедневните грижи - как да осигурят прехраната си и пр. Мислят и за развлечения и ако остане свободно време, мислят как да го убият. Някои от хората понякога се замислят, а други се боят да мислят. Така живеят до времето, когато идва смъртта и става късно да се мисли.

Към новото, ако то идва в разрез с общоприетото, се отнасят с подозрение. Особено трудно се приема абстрактното. Димне пише, че човек с не много високоразвит интелект трудно би осъзнал нещо абстрактно, той вярва само на непосредственото възприятие на своите органи и не търси нещо повече от това, забравяйки, че с тях далече не всичко съществуващо в природата може да се познае.

Откритията на Коперник и Нютон показали, че Земята се върти, а не стои на едно място и че Слънцето не обикаля около Земята, а Земята - около Слънцето. Но това знание дълго не достигало до повечето жители на планетата. Хората, в това число и астрономите, виждали със своите очи, че Слънцето изгрява и залязва, движейки се около Земята, а Земята устойчиво стои под краката им, без да се върти.

И сега, в наше време става нещо подобно. Учени - медици и биолози доказват, че животът на личността продължава и след смъртта на тялото, но хората, в това число и лекарите, след като видят, че човек престава да се движи и диша, че изчезват всички признаци на живот, си правят извода, че умира целият човек, отново не мислейки за това, кое е достъпно за нашите органи на възприятията и кое - не. Новото често може да изглежда странно и неправдоподобно.

Описани са два типа хора, които са особено невъзприемчиви и враждебни към всичко ново. Едните се отличават с голяма самоувереност при малко знания. Те не са запознати със сериозната наука. «Това вече го знам», а знаят само за материалното и дори това им знание е повърхностно. Другите се боят да мислят самостоятелно, не смеят да погледнат извън това, което познават, от всекидневното, материалното. Тяхната психология е добре описана от еврейския писател Морис Самюел в книгата «Вие, неевреи» («You Gentiles»).

«За мислещия човек не е нужен нито телескоп, нито микроскоп, за да види Бога. Самият живот, с чудото на своето съществуване, напълно запълва у възприемчивия човек способността да се удивлява.

Този, за когото съществуването е станало ежедневна привычка или този, който никога не е паднал ничком пред великата тайна на съществуването, нищо няма да разбере... Масовият човек приема за разбиране своето вулгарно познание с обкръжаващото го. Той пътува в автомобил, ежедневно ползва телефон и си въобразява, че е по-умен от дивия варварин. В действителност той е по-ниско от него, защото в безсрамия си не вижда своята собствена ограниченост. Безумец, решил в сърцето си, че Бог не съществува вече, този градски луд, който не може да бъде учуден с нищо, не познава Бога».

Ето още няколко цитата, отнасящи се към проблема:

«Ограниченият човек живее по-лесно в привичните условия. Новото изисква мислене, преразглеждане. Намират думи за новото явление, приемат ги за обяснение и с това мисловният процес приключва. Повтарянето на тези думи го превръщат в нещо обикновено и вече не възникват никакви въпроси. В това проличава удивителната способност на човека да бяга от проблемите и да не ги вижда».

«Това е способност да не забелязваш собствения си дефицит. Отвсякъде презрение към всякаква духовност и гордост от собствената си ограниченост. Неприемането на новото е защитен механизъм на психиката да не вижда личната си ограниченост».

«Блажени са хората за които всичко е просто и ясно. Те няма за какво да променят своето повърхностно мислене. Те винаги обясняват новото и необикновеното само със старо и обикновено. За тях безусловен авторитет е само науката, при това само установените научни данни и те не забелязват когато старите теории се рушат, а всичко невместващо се в научните рамки те просто отхвърлят като суеверие и бабини деветини. Новото се приема само тогава, когато с него се свикне. И конете престанаха да се плашат от автомобилите, когато свикнаха».

«Робство в мисленето, малодушен страх да се прекрачи зад чертата на кръга, очертан от това, което смятат за наука».

Мнозина учени постигат новото, виждат светлина и са огорчени от човешката ограниченост, която пречи на хората да се издигнат на по-високо ниво на своето съществуване. А днес такава възможност е предоставена на всеки, който успее да отхвърли лъжливото съмнение и не се побои да мисли със своята глава, а не с привичните шаблони. Да се осъзнае новото не винаги е лесно, а за някои хора е особено трудно да приемат идеята за безсмъртието, защото тя неизбежно води до мисълта за отговорността за всичко извършено през живота на земята.

За човек с лош живот такава мисъл е неприемлива. За да не го тревожи тя, той ще отрича очевидното и охотно ще вярва на всеки «научен» довод за невъзможността на задгробния живот. Най-лесно от всичко, разбира се, е просто да не се мисли и да се живее както преди, но това не носи щастие. Ето как един от християнските философи описва състоянието на ума и душата на такъв човек:

«Порочният човек не вижда Бога и светлината и започва да твърди, че те не съществуват. Неговият ум е роб на страстите му. Не го убеждавайте, нищо няма да излезе. Такива хора не искат да видят истината. Те са затъпели - не могат да отличат истината от лъжата и вярват само на това, което им е изгодно, а всичко по-висше ненавиждат и се борят с него. Тяхното знание е повърхностно и дребно. Най-опасните хора са образованите, но отдадени на страстите. Те завършват с лудост или самоубийство». Солженицин, говорейки за такива хора, употребява думата «образованщина».

Има много хубаво определение за неверието: «Неверието не е продукт на мисленето, а напротив, на усещане плюс нежеланието да се вярва». Английска пословица казва: «Хората вярват в това, в което искат».

Някои философи - богослови смятат, че за усещането на духовния свят човек, освен естествените пет органи на възприятие, трябва да има и «шесто чувство» и че някои хора са напълно лишени от това възприятие на духовното. Това едва ли е лъжа.

Усещането на духовното, на присъствието на духовни сили в света има у всекиго, но като всяко друго усещане, което не се употребява може да угасне. В съвременните условия, при непрекъснатата суета, мнозина никога не достигат до мисълта, че трябва да помислят за духовната страна на живота.

Отците на Църквата учат, че за да се възприеме това, което е по-висше от материята са нужни опит и знание. Неверието никога не идва като резултат от знанието. Напротив. Ако вие поговорите с някой от «убедените неверници», ще разберете, че той никога не е чел Свещените книги, дори Евангелието, не знае нищо за Христовото учение и въобще не се интересува от тези «легенди». А за да «се вярва» или да не се «вярва» е нужно все пак да се знае за какво става дума. Защото ако ние решаваме нещо, без да познаваме същността на нещата, то каква е цената на нашето мнение или на нас самите?

Но само с отвлечени знания, само с изучаване не бива да се усвоява истината, особено духовната истина. Освен знанието е нужен и опит. Молитвата е опит да се познае Бога. Ако вие се съмнявате и искате да проверите дали духовното съществува, то трябва да се обърнете към него. Църквата съветва да започнете да се молите, дори ако не вярвате. Молитвата е обръщение към духовните сили, които са по-висши от човека. Помолете да ви се помогне и може да получите отговор.

Един от отците на Църквата съветва: «Опитайте се да живеете по заветите на Христа и ще престанете да се боите от смъртта; вашият живот ще стане пълноценен и щастлив, ще изчезнат пустотата, неудовлетвореността неяснотата и страхът от бъдещето».

Не се откъсвайте от природата - това е пътят към Бога. Просто гледайте и забелязвайте чудесата на обкръжаващия ни свят и разсъждавайки се опитвайте да си ги обясните.

Галина Заречняк поместила в «Руско възраждане» статия за Пирогов.

Николай Иванович Пирогов - крупен учен и баща на руската хирургия. Той изучавал внимателно природата и живота в нея. Ето как той сам изложил своето светоразбиране: «Всичко в природата е толкова удивително за нас, защото още в своето начало или сила на живот тя е приспособила всички механични и химични процеси към известни цели на своето битието... Основната същност на вселената е проявление на творческия план във веществото, а веществото е подложено на изменения».

И по-нататък: «...опитвах се преди всичко да позная какво е това «аз»... започнах да наблюдавам самия себе си и не само в себе си, но и в целия световен живот без участието на мозъчната мекота... Така моят ум откри най-висшето начало на съзнанието и мисълта».

Той завършва със следните думи: «Мозъкът на отделния човек служи на органа за мислене на световната мисъл. Трябва да се признае... съществуването освен на мозъчното мислене и на друго, по-висше, световно».

Уединението също може да бъде опит. Това е което не достига на мнозина от нас - да се уединим в тишина, да останем насаме с мислите си и да се отдадем на свободното течение. Уединението, вглеждането в себе си е най-доброто средство за избавление от дребните грижи и тревоги и тогава могат да дойдат другите, по-високи усещания и мисли.

Късно вечерта, преди сън, можем да излезем в полето или парка или просто в тихия ъгъл на градината, да погледаме тъмното небе със звездите, да послушаме тишината, да бъдем сами или с някого, но мълчаливо; да помислим малко и да почувстваме онова, което не сме забелязали в суматохата на деня.

Има още един фактор, способстващ за развитието на неверието - нашето прекомерно доверие към т. нар. наука; разбира се, не към настоящата, обективна наука, а към някои учени. За мнозина думите на учения са думи на науката и се приемат на вяра. Това е неправилно. Учените грешат така, както и всички останали, а понякога - дори повече от нас с вас. Днес е невъзможно да бъдеш универсален учен; всички съвременни учени са специалисти в някоя област от знанието. Тук те са на върха, но в другите области често знаят по-малко, отколкото обикновения човек. Освен това, погълнати от детайлите на своята специалност, те са склонни да пропускат усещането си за цялото.

Универсалните учени са почти изчезнала порода хора; мъдростта и знанието са различни неща.

Няколко думи за това какво е учен. Това е човек, който обективно и без предубеждение изучава и изследва някакъв феномен, предмет или явление (материално или нематериално) и достига до изводи, логически произтекли от резултата на изследването. Не всички, които по наше мнение са учени, отговарят на тези изисквания. Далече не всички професори и академици са учени. Не всички членове на различни научни общества и институти или хора, получили звания и награди за научни заслуги са обезателно обективни учени.

Много правдиво пише за учените Алексис Карел в своята книга «Човекът е неизвестно».

«В края на краищата, учените са само хора... те охотно вярват, че фактите, които не могат да бъдат обяснени с теориите на настоящото време, не съществуват. Днес (1933-35 г.) тези учени, които се занимават изключително с физическите, химическите или физико-химическите аспекти на физиологичните процеси, все още гледат на телепатията и на другите метафизически феномени като на илюзия. Очевидните факти, ако изглеждат неортодоксално, не се признават».

Новото значимо явление често се приема най-трудно от специалистите на засегнатата област, защото за тях е трудно да признаят погрешността на това, в което твърдо са вярвали и на което са учили всички останали. Те могат дълго да не признават дори очевидното, задържайки с това развитието на науката.

Могат да се приведат няколко примера. До XIX в. хората не вярвали, че съществуват метеорити, макар да виждали следите им по земята, а понякога виждали и самите тях. Сляпо вярвали в тогавашната наука, която обяснявала, че «камъни не могат да падат от небето, защото там няма камъни». По-логични от тях били древните, които обяснявали метеоритите с гнева на някое божество. Те давали неверни обяснения, но признавали фактите, а някои мислители на нашето време отричат и самите факти.

В миналото учените - техници се надсмивали над телефона на Едисон, биолози и лекари осмивали Пастър, а астрономи - Кеплер и Галилей. Отричали, осмивали, премълчавали. И в наше време точно така отначало отричат и осмиват, а сега се стараят да премълчат и факта за съществуването на живот извън тялото.

Карел завършва разсъжденията си за поклонението на хората пред теориите със следните думи: «По този начин ние трябва да се върнем към преките, непосредствени наблюдения над самите нас във всички аспекти, без да отхвърляме нищо и просто да описваме това, което познаваме». Продължавайки, той пише, че «всички мистични феномени също са достъпни за изследване, макар и не пряко».

Същността на всяка наука е не толкова в теориите, колкото в откриването на нови факти, в тяхното усвояване и в натрупването на знания. От време на време, когато се публикува нещо ново, което е в разрез с господстващите теории, тези остарели теории трябва да се преразглеждат, а понякога и съвсем да се отхвърлят. Това и се случва сега с тази част от медицинската наука, която изучава смъртта на човешкия организъм.

За прогреса на науката са нужни и теории, но те имат само помощно значение и се променят според необходимостта.

Съществуват два източника на познание - религията и науката. Материалистите, създавайки свой научно обоснован строй, твърдят, че религията и науката си противоречат взаимно и много хора им вярват и до сега. В действителност това не е така. Религията е несъгласна с някои теории, но не с обективната наука и не с получените от науката фактически данни. Противоречие няма, напротив, религията и науката са близки и често взаимно се допълват.

Доктор Вернер фон Браун, ръководител на американска програма за изучаване и усвояване на космоса, пише: «Двете най-мощни сили в света религията и науката, днес определят и формират нашата цивилизация. Чрез науката човек се старае да проникне в тайните на мирозданието, а чрез религията се старае да познае Създателя.

Нито една от тези сили не действа независимо. Аз не разбирам учения, който не би признал Висшия Разум във всички системи на мирозданието, както не бих разбрал и богослова, който отрича прогреса в науката. Религията и науката са сестри. Двете се стремят към създаването на по-добър свят».

«Човек също трябва да се научи да разбира, че неговият живот тук и в задгробния свят зависи от това как ще се държи духовно, а не научно».

Ето още два цитата, взети от трудовете на велики хора.

Паскал: «Последната крачка на разума се заключава в това да признае съществуването на множество такива неща, които излизат извън пределите на нашето познание и ако разумът не достига до това познание, то той е твърде слаб разум».

Робърт Майер: «Ако повърхностните умове се надуват с отрицанието на съществуването на каквото и да било по-висше, свръхматериално и свръхчувствително от възприемания свят, то такова жалко познание на отделните умове не бива да се зачита като вина на науката».

Един от учените нарича поклонението пред науката за сметка на религията съвременен идолопоклонничество.

Науката придобива новите данни по два пътя - чрез наблюдение и опит, а сега учените, най-вече психолози и психиатри, говорят и за трети път. Знанието, по-дълбокото разбиране и дори откритията могат понякога да идват до човека от всеобщото световно съзнание, с което някак е свързан разумът на отделни хора. Тази концепция е много близка до религията; в частност, именно със съществуването на «всеобщо съзнание» се обяснява този толкова добре известен факт, че понякога

големите и сякаш неочаквани открития са се правели в едно и също време от различни хора на различни места от земното кълбо.

Християнството обяснява тези неочаквани открития с Божественото откровение. До новото се достига не в резултат на изучаване, а някак от само себе си. Понякога това не е ново откритие, а изведнъж дошло по-дълбоко разбиране за нещо отдавна известно. Най-често до него достига човек, който е близо до Бога или природата.

За мистичното просветление на ума знаели още в Древна Гърция. Платон вярвал в разума и в неговата способност да познава истината, но само до известна степен. Той смятал, че висшето знание може да се получи само чрез мистично възприятие - прозрение или просвещение на ума.

Исаак Сириец учи, че има видения естествени и видения духовни.

За същото пишат и Теодор Одески - «може да се познава с телесния ум и с безтелесния ум» и Симеон Нови Богослов - «има външна мъдрост и съкровена премъдрост».

Религията и науката назовават различно източника на това познание - Бог или всеобщо съзнание; това е едно и също, защото всеобхватният разум е едно от свойствата на Бога. Астрономът - философ Медлер пише: «Истинският учен не може да бъде невярващ, тъй като естествените закони и законите на Бога са едно и също».

В нашия материалистичен век малцина четат трудовете на християнските философи, а има и възрастни хора, които нито веднъж в живота си не са отгърнали Евангелието. И напразно. В тези книги няма суха ученост, а дълбочина на чувствата, ясност на мисълта и абсолютна честност. Привлича и съвършенството на езика. Книгите на Свещеното Писание са едно от най-великите съкровища на световната литература. Това признават сега и съветските учени. Докторът на философските науки Геннадий Батигин пише: «Библията е нужна не само на милионите вярващи, но и на всеки културен човек».

Загубата на вярата при съвременния човек и неговото отдръпване от християнството са неестествени. За тях способстват ненормалните жизнени условия, в които е поставен съвременният, главно градски жител. Откъснат от природата, обезличен от големия град с неговата суета и непрестанен поток от все нови и нови впечатления, той трудно би могъл да се уедини, а без това по-сериозните мисли не биха могли и да дойдат. Това, обаче, е само едната причина, има и други. Към загуба на вярата и угасване на духовния живот води дейността на определени кръгове, които искат да заменят на нашата планета Божиите заповеди със свои собствени закони.

В тоталитарните страни това е естествено. Комунизмът и всяка тоталитарна власт са несъвместими с християнството. За диктатора е нужно населението да признава неговия най-висш авторитет и да се подчинява само на неговите закони. Ние писахме за това по-подробно в предходната глава.

В така наречения свободен свят методите за борба с християнството са по-меки, но не по-малко упорити. Тук властители на умовете са някои академици и професори - най-вече от различни социални и хуманитарни факултети, много политици, журналисти, водещи персонажи от телевизията, радиото и т.н. - целия наш «прогресивен» и «либерален» елит. Техните главни усилия са насочени към създаването у хората още от детството им на определено умонастроение, което да се

поддържа през целия живот. Основният акцент пада върху възпитанието и обучението на младежите и на обработването на умовете на възрастното население чрез средствата за масова пропаганда.

Детското обучение се провежда така, че всичко, което може да породи мисъл за Бога или за душата се изключва от учебната програма. Публичните молитви в училище са забранени. На децата от училищната скамейка, а понякога и в детската градина се внушава, че трябва да се вярва в науката, а не в християнското учение. За философите и учените, вярващи в Бога и за причините за тяхната вяра учениците не научават. Нютон се представя като учен, разплел религиозните догмати, а за неговите трудове за Бога не се споменава. Теорията на Дарвин се опростява до глупост и се поднася като опровержение на Библията и т.н.

Излизайки от училищната възраст, човек е подложен на постоянна и непрекъсната обработка. Почти всички достъпни нему знания и информация са едностранни и внушават бездуховен материализъм.

Като пример може да бъде посочена новата Британска енциклопедия, издадена през 1986 г.

Това е широкоизвестно и почитано издание. В отдела «Макропедия», което означава дълбоко изучаване, в 16-ти том е поместена статията «Смърт» в дванадесет и половина страници (25 колонки) сбит шрифт.

Статията е съставена така, че в никакъв случай да не възбуди мисъл за духовната страна на смъртта, да не говорим пък за безсмъртието на душата. В нея има всичко, освен най-главното. Няма нито дума какво е това смърт и какво става с нас след нея. Ето няколко цитата в превод: «Смъртта е неизбежна за всички живи организми... разбирането на това състояние винаги се е заменяло с тайни и предразсъдъци... смъртта на мозъка е необходимо и достатъчно условие за смъртта на индивида».

Статията изчислява смъртта на различните тъкани след смъртта на мозъка. Има голяма част, посветена на смъртта на клетките.

«Всяка култура, започвайки с Древния Египет, има свое разбиране за смъртта» - следва описание на различни остарели вярвания и обреди.

След това се прави разбор на биологичните и социални проблеми между индивида и обществото (човекът умира, а обществото живее). «Човекът» в енциклопедията е винаги индивид, а не личност.

Споменаването на душата е главно в исторически аспект. Според енциклопедията християнските и другите доктрини описват душата различно; съществуват вегетативна, чувствителна, размишляваща душа. А след 1672 г. във връзка с развитието на анатомията, душата и тям подобни отишли в миналото.

И натаък все в този стил. Няма нито една дума за учението на Исус Христос и за смъртта и живота на душата. Неговото възкресение не се оспорва, а нещо по-просто - не се споменава. Видимо, епохата на християнството не е съществувала в историята на човечеството или във всеки случай, подрастващото поколение не е нужно да знае за нея. Не се споменават достиженията на науката за смъртта през последните 15-20 години. Няма нито едно име, нито един цитат от трудовете на тези учени, които пишат за духовната страна на смъртта. Британската енциклопедия не признава духовната страна на света.

Статията в енциклопедията разчита на сериозния читател, но съществува изобилие от издания и за по-непретенциозни вкусове. Описва се, например, съветски космонавт, който казал, че по време на своя полет внимателно се оглеждал наоколо, но никъде не забелязал нито Бога, нито ангелите.

Ето и още по-куриозен пример: един от пребивавалите «зад прага» и възвърнатите от реаниматорите към живот на земята видял и описал същото, за което вече писахме по-горе, но после добавил: «Нищо ангелско», т.е. там нямало никакви ангели - той не видял нито дяволи с опашки, нито ангели, свирещи на арфи и достигнал до извода, че вярата в задгробния живот е погрешна.

За разрушаването на религията помагат различни «комикси», непристойни измислици за живота на светците, за Дева Мария, дори за Самия Иисус Христос. Съгласни са на всичко, само и само да разколебаят вярата.

За това, към какво води загубата на вярата пише А. Кресли-Морисън: «Уважението, жертвоготовността, силата на характера, нравствените устои, въображението не се раждат от отрицанието и атеизма - това е удивително самозалъгване, която заменя Бога с човека. Без вяра културата изчезва, порядките се разрушават и преобладава злото». Това обаче не възпира хуманистите от различни направления.

За упоритото нежелание на някои хора да видят доброто пише епископ Теофан Затворник в своята книга «Мисли за всеки ден от годината».

«Хората не вярвали на свидетелството на Йоан Предтеча, не вярвали в думите на Самия Иисус Христос, не вярвали на сътворените от Него чудеса... така и винаги невярващите не вярват, каквото и да им говориш и колкото и убедително да им доказваш истината; нищо не могат да кажат против, а все пак не вярват. Умът им сякаш е повреден от паралич, но за останалите предмети разсъждават разумно. Само когато стане дума за вярата, започват да се заплитат в понятия и думи. Заплитат се също и когато излагат своите въззрения в замяна на положената от Бога вяра. Изслушайте цялата им теория - и децата ще разберат, че това е пясъчна мрежа, а те не виждат това.

Непостижимо заслепление! Упорството на невярващите може да се обясни с нежеланието да се вярва, но откъде е самото желание? И от какво черпи то в случая такава власт, че заставя умният човек да се придържа съзнателно за нелогични мисли? Тук има тъмнина - дали не е от бащата на тъмнината?»

Християнството обяснява неверието в Бога и в духовния живот с нашата греховност: «Такова е човешкото сърце, опорочено от греха: който има уши да слуша, нека слуша» Една от заповедите за блаженствата, дадени от Иисус Христос казва: *«Блажени чистите по сърце, защото те ще видят Бога».*

Казано е също: «Добрият човек чувства Бога интуитивно, а грехът Го скрива от него. Връзката с Бога е чрез сърцето, а не чрез ума».

Материалистичните теории не са донесли щастие на хората. Техният тъмен дим все още забулва земята, за мнозина смъртта е горчив и безсмислен край на тяхното съществуване; те се боят от нея, стараят се да не я забелязват и ако мислят за нея, изпитват ужас и отвращение.

Не всички, имало и немалко хора, съхранили вярата си в Бога и в безсмъртието на душата. Сега все повече хора се завръщат към християнството, защото изводите на

материалистичната наука са твърде изменчиви, днес утвърждава нещо, за да го отхвърли утре.

Облаците се разсейват. Светът е много повече от материя. Ние не сме сами; в света съществува Разум, много по-висш от нашия и животът на земята ще бъде по-светъл, чист и щастлив.

Глава 8

Християнското учение за живота след смъртта. Архиепископ Антоний Женевски. Професор архиепископ Лука Войно-Ясенецки. Още две свидетелства. За смисъла на живота и смъртта. Два пътя. Възможностите на душата са ограничени.

В предишните глави се говори за последните достижения на медицинската наука, които потвърждават учението на Църквата и заставят учените да преразгледат остарелите теории за смъртта и за съдбата на човека след нея.

Християнството винаги е знаело и е учело, че човекът има не само тяло, но и душа. Човешката душа не умира. Когато настъпва смъртта, тя излизайки от умрялото тяло, попада в съвършено нови условия, но продължава да живее съзнателен живот. При това, «нашите дела идват с нас» - това, което сме направили през живота си на земята ще има последствия за самите нас.

Свещеното Писание говори съвършено определено за безсмъртието на човешката душа. Ние вече приведохме думите на Самия Иисус Христос: *«Истина, истина ви казвам: който вярва в Мене, има живот вечен»* (Йоан 6:47).

Обръщайки се към Своите ученици, Иисус Христос казал: *«И не бойте се от ония, които убиват тялото, а душата не могат да убият; а бойте се повече от Оногова, Който може и душата и тялото да погуби в геената»* (Мат. 10:28).

«И зная, че Неговата заповед е живот вечен. И тъй, което Аз говоря, говоря го тъй, както Ми е казал Отец» (Йоан 12:50).

До скоро на християнското учение можеше да се вярва, или да не се вярва, но сега вече не бива да не се вярва в живота на личността след смъртта на тялото. Религиозните вярвания са потвърдени от науката. «Да не вярваш» в обективните данни е невъзможно и всеки трябва да разбере, че начинът му на живот на земята ще има за него някакви последствия в бъдеще.

Това ново знание има обаче и своите граници. Сега ние по-правилно разбираме самата същност на смъртта и знаем какво ни чака след нея. Но това знание е ограничено от времето. Известно е само онова, което ще се случи в първите минути и часове след като дишането спре и сърцето престане да бие.

А след това какво? На този въпрос ние не можем да отговорим. Науката не знае нищо нито за по-нататъшната, нито за окончателната съдба на тази част от човека, която остава да живее след смъртта на тялото. Отговор на този въпрос дава християнството.

За това какво става с душата веднага след нейното излизане от умрялото тяло пише архиепископ Антоний Женевски: *«И така, християнинът умира. Неговата душа, очистила се в някаква степен в самото си излизане от тялото, благодарение само на*

страха от смъртта, напуска безжизненото тяло. Тя е жива, безсмъртна и продължава да живее пълноценно онзи живот, който е започнала на земята, с всички свои мисли и чувства, с всички добродетели и пороци, с всички достойнства и недостатъци. Животът на душата след смъртта е естествено продължение и следствие от живота ѝ на земята». Личността си остава непроменена.

Архиепископ Антоний пояснява това с думите: «Ако смъртта изменяше коренно състоянието на душата, то това би било насилие над неприкосновеността на човешката свобода и би унищожило това, което наричаме личност на човека».

След смъртта на тялото душата живее «пълноценен живот» и значи, личността и по-нататък ще се развива в тази или онази насока. Ето какво пише затова архиеп. Антоний: «Ако починалият християнин е бил благочестив, молел се е на Бог, надявал се е на Него, покорявал се е на волята Му, разкайвал се е, старал се е да живее по заповедите Му, то след смъртта душата му радостно ще усети Божието присъствие и веднага ще се приобщи в по-голяма или по-малка степен към божествения живот, който ѝ е открит... Ако ли умрелият в земния си живот е загубил любящия Отец небесен, на Го е търсел, не Му се е молел, светотатствал е, служейки на греха, то душата му след смъртта няма да намери Бога и няма да е способна да усети Неговата любов. Лишена от божествен живот, заради който бил създаден богоподобният човек, неудовлетворената му душа ще започне да тъгува и да се измъчва в по-голяма или по-малка степен... Очакването на възкресението на телата и на Страшния съд ще увеличава радостта на благочестивите и скръбта на нечестивите».

За същото, но с други думи пише архиепископ Лука - учен, хирург, професор Валентин Феликсович Войно-Ясенецки. Той се ражда през 1871 г., умира през 1961 г. Като учен бил добре известен както в СССР, така и в чужбина, а неговият труд «Очерци по гнойна хирургия», награден със Сталинска премия първа степен, се превърнал в настолна книга на руските хирурзи.

Войно-Ясенецки бил ръкоположен за епископ през 1923 г. След десет дни го арестували и той прекарал 10 години в заточение и лагери. По време на войната, когато нуждата от хирурзи била особено остра, си спомнили за него и го призовали да работи при ранените. Той организира болници, учел лекарите, оперирал. Блестящ хирург, както винаги по-рано, той съвместявал църковното служение с хирургичната работа в болниците. Понякога преди опасна операция извършвал кратка служба в операционната.

Дълбок мислител и специалист в областта на физическите страдания на човека, той насочил своя любознателен поглед и към задгробния живот на душата. Написал една малка книга с много дълбоко съдържание «Дух, душа и тяло». В нея се казва: «Между тялото и духа съществува постоянна връзка и взаимодействие. Всичко, което произхожда в душата на човека в течение на неговия живот има значение и е необходимо само защото целият живот на тялото и душата, всички мисли, чувства, волеви актове (...) са свързани по най-тесен начин с живота на духа. В него се отпечатват, формират и се съхраняват всички актове на душата и тялото. Под тяхното формиращо влияние се развива животът на духа и неговата насоченост към доброто или злото. Животът на мозъка и сърцето и необходимия за тях съвкупен, чудно координиран живот на всички органи на тялото са нужни само за формирането на духа

и се прекратяват, когато това формиране е завършено или пък напълно е определило своето направление».

Тези думи на архиепископ Лука се отнасят до най-важното - какво дава на човека животът на земята.

«Животът на всички органи на тялото е нужен за формирането на духа и се прекратява, когато това формиране е завършено или е определило напълно своето направление».

Точно така разбира живота на духа и тялото Икскул, за когото писахме по-горе. Той не е бил нито архиепископ, нито философ, а обикновен, трезвомислещ човек. Своето знание не е получил от книгите, а от личен опит, преживявайки състояние на временна смърт. След възвръщане към живот на земята той казал: «Душата... има дух, но дух, създаден за живот с тялото... тялото е законно предоставеното ѝ жилище и затова тя се явява в новия свят в тази степен на своето развитие и зрелост, до които е достигнала в съвместния си живот с тялото, в установената нормална форма на битието. Разбира се, ако човекът в своя живот е бил духовно развит и настроен духовно, неговата душа ще бъде много по-сродна, а от тук и по-ориентирана в този нов свят, отколкото душата на онзи, който е живял без никога да се замисля за духовното...»

Свети новомъченик Герман пише за същото: «Когато човек напълно и съвършено се установи на пътя на вечната правда или, напротив, напълно се отдръпне от нея, той вече не живее и трябва да умре. Той е преминал през всичко, което може да му даде този живот и е съзрял за бъдещето».

Ако се спрем тук за минута и помислим, то ще стане ясно, че това дава отговор на въпроса за смисъла на живота и за целите, към които ние трябва да се стремим, живеейки на земята. Това е отговорът, който мнозина - и обикновени хора, и философи са търсили и не са открили. Не напразно един от отците на Църквата, говорейки за философите, строящи разни сложни теории, ги нарича «жалки умници».

Архиепископ Лука, говорейки за смисъла на нашия живот на земята, продължава, като казва, че в безсмъртната човешка душа след смъртта на тялото продължава вечният живот и безкрайното развитие в направление към добро и зло.

Най-страшното в думите на архиепископа е това, че в момента на смъртта на тялото вече се е определило по-натъжното развитие на душата в направление към добро или зло. В задгробния свят пред душата има два пътя - към светлината или обратно и душата след смъртта на тялото вече не може да си избере пътя. Той е предопределен от живота на човека на земята.

На двата различни пътя съответстват и двете различни състояния на душата след смъртта на тялото. Ето как пояснява това архиепископ Лука: «Вечното блаженство на праведниците и вечните мъки на грешниците трябва да се разбират в следния смисъл - безсмъртният дух на първите, просветлен и силно пречистен след освобождението от тялото, получава възможност за безпределно развитие към добро и Божествена любов, в постоянно общение с Бога и всички безплътни сили. А мрачният дух на злодеите и богоборците в постоянно общение с дявола и неговите ангели ще се мъчи вечно от своето отчуждение от Бога, светостта на Когото ще познае накрая, както и непоносимата отрова, която таят в себе си злото и ненавистта, безпределно нарастващи в непрестанно общение с центъра и източника на злото - сатаната.

За вечните мъки на големите грешници не бива, разбира се, да се вини Бога и да се представя като безкрайно отмъстителен и наказващ с вечни мъки за греховете, извършени през краткия живот. Всеки човек получава и има дихание от Светия Дух. Никой не се ражда от духа на сатаната. Но както черните облаци затъмняват и поглъщат светлината, така и злите прояви на ума, волята и чувствата, при постоянното им повтаряне и преобладаване, заменят Христовата светлина в душата на лошия човек и неговото съзнание все повече и повече се определя под въздействието на духа на дявола.

Който е възлюбил злото, а не доброто, сам е приготвил за себе си вечни мъки във вечния живот».

Архиепископ Антоний говори за същото и напомня, че възможностите на душата след смъртта на тялото са ограничени. Ето неговите думи: «Продължавайки да живее след смъртта на тялото, душата разполага пълноценно с личността и самосъзнанието. Тя чувства, съзнава, възприема, разсъждава... Не бива да забравяме, обаче, че душата извън тялото е непълен човек, защото не всичко, възможно за хората е възможно за душите им. Независимо от това, че душата след смъртта на тялото обладава напълно личността и извършва всички психични функции, нейните възможности са ограничени. Така, например, човек, живеейки на земята, може да се покае и повече или по-малко да промени своя живот и от греха да се върне към Бога. Душата сама не може, макар и да би искала, да се измени коренно и да започне нов живот, който би се отличавал съвършено от живота ѝ на земята, да придобие това, което не е имала, бидейки човек.

В този именно смисъл трябва да се разбират думите, че след гроба няма покаяние. Душата живее там и се развива в това направление, което е започнала на земята».

Архиепископ Антоний все пак оставя надежда за душата дори и на неразкаялия се грешник, добавяйки че «за нейната промяна е необходима помощ отвън». Сама по себе си обаче тъмната душа на грешника, останала тъмна и след смъртта на тялото не може да се измени повече.

Това казва и Сам Господ Исус Христос: «...*Моят Отец е лозарят. Всяка пръчка у Мене, която не дава плод, Той отрязва; и всяка, която дава плод, чисти я, за да дава повече плод*» (Йоан 15: 1-2).

За човека, съзнаващ, че неговият живот на земята е само част от живота му и че след смъртта ще продължава развитието, започнало тук, цялото му временно съществуване придобива особен смисъл.

Най-главното, което може да се извлече от тази глава е казано добре от един християнски философ: «Земният живот е кратък и изчезва съвършено пред безкрайната вечност; но тя напълно зависи от него. Залогът за истинския живот трябва да получи своето начало тук, в мястото на смъртта».

«Защото ще дойде Синът Човеческий... и тогава ще въздаде всекому според делата му» (Мат. 16:27).

Да застанеш на правилния път, да се покаеш за греховете си и да получиш опрощение никога не е късно. Към това призовава и евангелското повествование за разбойника, разпнат на кръста редом с Исус Христос. Искреното разкаяние пред

самата смърт му донесло опрощение на греховете и вечен живот с Христа. Най-последните минути на нашия живот могат да се окажат и най-важни.

Преходът

Смъртта е разделение на безплътната част на живата личност, душата, от нейната материална част - тялото.

Душата не е подложена на времето... Душата може да се среща и да беседва с духовете, с духа пазител.

По пътя от земята към бъдещия живот на душата има съд. Висшите същества съдят хората.

Платон

Глава 9

Какво е това смърт. Отсъствие на научно определение за смъртта. Християнството за смъртта. Ние имаме един, а не два живота; животът на земята и след смъртта - непрекъснат процес. Веднага след преминаването. Християнството и науката за началото на живота след смъртта. Първият съд.

Какво е това смърт? Ние стигнахме до девета глава и още не сме се опитали да отговорим на този въпрос.

Науката дава определение за всички предмети, явления, феномени, единственото определение, което не дава е какво е това смърт. Във всеки случай, нито в научни, нито в популярни публикации ми се е удавало да намеря ясно положително определение за тази дума.

Оксфордският академичен речник дава съвършено безсъдържателно определение: «Смъртта е край на живота».

Има още няколко опита за определение на смъртта.

Британска енциклопедия от 1986 г.: «Пълно прекратяване на жизнените процеси».

Медицински ръководства: «Отсъствие на признаци за живот» и «Отсъствие на мозъчна активност, потвърдена от електроенцефалогарма».

22-ри световен медицински конгрес от 1968 г., специално изучаващ проблемите на смъртта: «Необратима загуба на функциите на целия организъм».

Често се среща и друго, написано на псевдонаучен език и също така празно определение: «Смъртта е окончателно прекратяване на жизнените функции у животното или растението».

Когато се говори за смъртта, се употребяват и други думи, например: «нищо», «небитие» и др. подобни слова, винаги с негативен смисъл, думи за това какво няма. И ето че човек се замисля, а може би и смъртта я няма?

Такова отсъствие на научно определение за смъртта отбелязват и учените, занимаващи се с този феномен. И не е чудно, че тези, които изучават не само антомия, а целия човек, все по-често съветват вместо думата смърт да се употребява думата «преход», защото под смърт обикновено се разбира край на човешкия живот, а сега е известно, че със смъртта на тялото животът на личността не свършва; тя продължава да съществува, преминавайки в други условия - оттук и думата «преход», която правилно определя произтичащото събитие.

Християнското разбиране за смъртта може да се види от писмата на епископ Теофан Затворник към неговата умираща сестра: »Прощавай, сестро! Господ да благослови твоя изход и твоя път след него. Та ти няма да умреш. Тялото умира, а ти ще преминеш в друг свят, жива, помнеща себе си и узнаваща целия обкръжаващ свят. Там ще те посрещнат татко и мама, братята и сестрите. Поклони им се и предай нашите поздравии и помоли да се погрижат за нас... да ти дари Господ мирен изход! Ден-два и ние ще се срещнем. Затова не тъгувай за оставащите. Прощавай, Господ е с теб».

Хубаво писмо, съвсем спокойно и напълно уверено в бъдещия блажен живот. То сякаш изпраща сестрата не на далечен път, не в незнайна страна, а в бащин дом, където живеят нашите близки, умрели преди нас.

В Еклисиаста има такъв израз: *«И ще се върне пръстта в земята, каквото си е била; а духът ще се върне при Бога, Който го е дал»* (Екл. 12:7).

Християнството разбира смъртта като разделение между душата и тялото и откровение на духовния свят. Към такова разбиране достига и съвременната наука за смъртта. Ние вече отбелязахме, че учените, бидейки невярващи, започвайки изучаването на процесите свързани с умирането, достигнали или достигат до вяра в Бога и в безсмъртието на душата.

Тук трябва да се поясним. Разбира се, науката не говори за безсмъртие на душата във вечността, това не може да докаже никаква наука; но тя потвърждава, че след смъртта на тялото част от човека го напуска и продължава съзнателния живот. Смъртта на тялото не е край на съществуването, а преход на личността или на душата от едно състояние в друго и от материалния в духовния свят.

Разбира се, смъртта е най-важното събитие в нашия живот, но не защото умира тялото, а защото цялото бъдеще на безсмъртната ни душа, на нашето настоящо «аз» зависи от това какви ще бъдем в самия момент на прехода, защото след смъртта не започва нов живот, а продължава предишния.

Сега ние знаем, че самият момент на смъртта на тялото - това, от което се боим най-много - е неусетен. След излизането от тялото душата преминава в друг свят и започва втората част от своя живот - безтелесната.

В течение на много векове за задгробния живот на душата учело християнството, а в наше време се появиха и обективни данни, получени и проверени от науката. Това ни дава възможност да се постареем да разгледаме потвърждават ли се религиозните вярвания от тези нови достижения на медицинската наука.

Допустимо ли е това? Един християнски богослов е казал, че в света има неща, за които «е по-пристойно да се пази мълчание». Това е добро предупреждение. Разбира се, най-добре е просто да се вярва, без да се правят опити да се проверява нищо с човешкия разум. Щастлив е този, който е способен на това. Но какво да правят

тези, които нямат такава вяра? Да живеят в съмнения и да се откажат да мислят не е хубаво. Разумът е даден на хората от Господа и завесата над тайната пред смъртта също е приповдигната от Него. Струва ми се, че е необходимо да погледнем и да помислим; трябва само да отхвърлим, ако има такива, всички предубедени мнения и да подходим към въпроса спокойно, обективно и с известна доза скромност.

Отговор на този въпрос може да се намери в Евангелието. Един от апостолите на Исус Христос, Тома също дълго не можел да повярва във възкресението на своя Учител. Той казал: *«...ако не видя на ръцете Му белега от гвоздеите, и не туря пръста си в раните от гвоздеите, и не туря ръката си в ребрата Му, няма да повярвам»* (Иоан 20:25). Тома не можел само с едната вяра да приеме възкресението Христово, нужни му били и материални доказателства. Исус Христос му дал и тях: *«После казва на Тома: дай си пръста тук и виж ръцете Ми; дай си ръката и тури в ребрата Ми; и не бъди невярващ, а вярващ»* (Иоан 20:27). След това Исус Христос казал на Тома: *«... ти повярва, защото Ме видя; блажени, които не са видели, а са повярвали»* (Иоан 20:29).

Исус Христос упрекнал Тома за малката вяра, но не го отблъснал и му дал нагледни доказателства. Не е ли така и с много от нас? Свидетелства за живота на душата има отдавна и то не малко, но за мнозина това е недостатъчно. Нужно им е да се убедят нагледно. Сега ни е дадено и това.

Ако се запознаете по-близо с проблема, вие за свое удивление ще откриете, че много от явленията, описани от лекарите - реаниматори са били отдавна известни на християнските писатели, а ние не сме знаели това, защото не сме приемали на сериозно богословската литература и не сме я чели.

Въпреки, че християнската литература и медицинските изследвания от последните години в основата си свидетелстват за едно и също, те имат някои различия в описанията, а също и в разбирането и оценките на описаното. Затова е нужно детайлно и внимателно разглеждане на целия проблем.

Главното достижение от последните години се състои в това, че трудовете на лекарите - реаниматори напълно потвърждават християнското учение за душата. Първият, най-важен и неоспорим факт - след смъртта на тялото животът продължава - е потвърден и от религията, и от науката.

И второто - животът в задгробния свят протича в светлина, а не в тъмнина; във всеки случай, в тази си негова част, към която се стремим. Затова свидетелстват и Свещеното Писание, и разказите на хората, погледнали зад завесата. Ние приведохме много примери и няма да ги повтаряме.

Описанията на задгробния свят са много интересни. Това не е животът, на който сме привикнали на земята. Това не е светлината на слънцето.

В свещените книги пише, че хората възприемат тази светлина тогава, когато видят или почувстват присъствието на небесните духовни сили. Тази светлина сияела при кръщението на Исуса Христа, при Неговото възкресение и при преobraжението Му на планината Тавор. Исус Христос казал за Себе си: *«Аз съм светлината на света»*. Тази светлина е необичайна. Ето няколко цитата:

На планината Тавор: *«и се преобрази пред тях: и лицете Му светна като слънце, а дрехите Му станаха бели като светлина»* (Мат. 17:2).

«Дрехите Му станаха бляскави, твърде бели, като сняг, каквито белилник на земята не може избели» (Марк 9:3).

При възкресението на Иисус Христос: *«...Ангел Господен... отвали камъка от вратата гробни и седеше върху него; видът му беше като светкавица, а дрехата му - бяла като сняг» (Мат. 28:2-3).*

Когато Богородица, ангели или светци се явяват на живеещи на земята в сън или наяве, те винаги са обкръжени от светлина, често ослепително ярка.

Мотовилов пише за Серафим Саровски, че когато светецът се молел, Мотовилов не можел да го гледа. Светлината, излъчвана от лицето на свети Серафим го заслепявала.

Мой приятел беше добър познат с един монах, водещ строг и аскетичен живот. Той ми е разказвал, че наблюдавал как през нощта в стаята на молещия се монах се появява светлина.

Пациенти на Муди и Сабом също виждали светлина в задгробния свят, но трудно намирали думи за описанието ѝ. «Нямаше слънце, а светлината беше навсякъде». «Навсякъде светлина, а няма сенки».

Доктор Сабом на 66 стр. на своята книга привежда разказа на свой пациент, старец се да опише тази светлина: «Светлината беше различна от тази, която знаем тук. Това не беше светлина, а отсъствие на тъмнина, пълно и съвършено. Тази светлина не създаваше сенки, беше просто отсъствие на тъмнина. Светлината не беше видна, но беше навсякъде, вие сте в светлина».

Светлината от задгробния свят не е нашата светлина. За нея са намерили много хубаво определение - «нетукашна светлина».

Душите, видели светлина в задгробния свят, понякога чували глас или виждали в светлината светла фигура, понякога не виждали, но «чувствали присъствие». Сходни описания има и в църковната литература.

На какво учел гласът или фигурата в светлината и на какво учел Иисус Христос по време на Своя живот на земята?

Когато един от фарисеите-законници запитал Христос за най-голямата заповед в Закона, Той му казал: *«...възлюби Господа, Бога твоего, с всичкото си сърце, и с всичката си душа, и с всичкия си разум: тази е първа и най-голяма заповед; а втора, подобна ней, е: възлюби ближния си като себе си; на тия две заповеди се крепи целият закон и пророците» (Мат. 22:37-40).*

Иисус Христос учел какво е най-главното по време на живота на земята - да се учим да обичаме.

От тогава са изминали двадесет века, но в този час, в наше време, Светлината, явяваща се на душите на умрелите хора, учи на същото. Ние вече писахме за това в предишните глави. Излязлата от тялото душа в присъствието на Светлината изпитва Нейната неопишуема любов и чувства, че е в безопасност.

В трета глава ние писахме за доктор Ритчи, на когото Иисус Христос показал, че са важни не личните успехи и достижения, а е важна любовта. Христос показал на Ритчи живота в задгробния свят и отговарял на всичките му въпроси. Ритчи видял нещо, приличащо на голям научен център:... огромни зали... хора в пълно samozабвение се трудят за някакви цели по-висши от самите тях... сложни машини... диаграми и чертежи... сякаш се провежда някакво сложно изследване. Ритчи попитал

Христос какво правят те. Но този път никакво обяснение не осветило неговото съзнание. Той продължил да възприема от Христос, както и преди, една любов.

Христос не отговорил на неважния въпрос и още веднъж показал на душата на Ритчи правилния път - без любов дори полезните и добри дела не принасят полза на душата.

Но хората, срещнали се със Светлината, не говорят само за това. В наставленията на Светлината звучал и друг мотив. На душата на една жена било казано: «Върни се към живот в тялото, ти още трябва да се учиш да обичаш и да натрупваш знания». Друга жена разказва: «Светлината ми показваше най-важното. Не ме обвиняваше, а някак ме наставляваше, че е нужно да се уча на любов и просто да се уча, да придобивам знания, защото това е непрекъснат процес и аз ще го продължа след като Той за втори път дойде за мен».

Тук може да възникне въпросът - какви знания? Всякакви? Известно е, че някои знания, особено повърхностните, далече не винаги принасят полза на човека. В «Поучения» на Тома Кемпийски има такова предупреждение: «Всеки човек желае да получи знание, но какво значи това знание без страха Божий... Колкото по-голямо и колкото по-хубаво е твоето познание, толкова по-строго ще бъдеш съден, ако с ръста на твоето познание не израства и твоето благочестие».

В Новия завет аз не открих преки указания за това, че е нужно да се учим и да придобиваме знания, но най-голямата заповед в Закона учи да възлюбим Господа не само със сърцето и с душата, а и «с всичкия си разум», а апостол Петър пише във второто си послание: «...но растете в благодат и познаване на Господа нашего и Спасителя Исуса Христа» (2Петр. 3:18). Отците на Църквата също учат да познаваме Бога в Неговите творения.

По-горе ние приведохме разкази на хора, възвърнати към живот на земята, за това какво са срещнали в задгробния свят. За това е писано и в християнските книги - в житията на светците и др.

За задгробния свят пише и епископ Теофан Затворник: «Вътре или в глъбината на видимия за нас свят е скрит друг свят, толкова реален, както този, или духовен, или тънко материален - Бог знае... но е известно, че в него живеят светците и ангелите... Душата се стреми нагоре, но само до такава степен, до каквато я допускат духовните сили... Около душата сега всичко е ново. Тя е извън привичното пространство и време. Тя може мигновено да се принесе където пожелае, може да преминава през стени, врати, през всичко материално...»

Повествованията на свещените книги и разказите на нашите съвременници, погледнали зад завесата са почти идентични. Описват се едни и същи възприятия и феномени: излизане на душата от тялото, кратък период на тъмнина или преминаване през тъмен тунел, Светлина, способност за мигновено преодоляване на всяко пространство и за преминаване през всичко материално, сгъстеност на времето, безуспешни опити за контакти с живеещите на земята, наблюдаване на собственото тяло отстрани. Във втора глава ние писахме за древния лекар Геннадий, видял тялото отделно от самия себе си. Задгробната природа - растения, животни, птици, небесна музика, хорово пеене са описани и там и тук. Нашите съвременници и древните християни, престъпили тайнствения праг, се срещали с едно и също.

Върналите се «от там» разказвали за срещи с различни духовни същества. Те виждали свои вече умрели родственици и други близки хора, патриарси, светци, ангели, «гидове». Християнството също обещава среща с починалите любими хора и учи, че душата на умрелия много скоро ще срещне ангела - хранител и ангела, на когото трябва да се моли в живота. Ангелите ще я направляват и съпровождат при нейните първи стъпки в новия свят. В същото време, обаче, когато съвременните ни свидетелства говорят главно за радостни срещи и светли духове, християнските източници пишат и за друго. Много рано душата среща уродливи и страшни същества. Те ще преграждат пътя ѝ, ще я изкушават, ще я заплашват и ще искат своето. Християнските писатели предупреждават, че злите духове могат да приемат всяка форма, за да могат давайки лъжливи съвети, да направляват душата в неверния път. Ние ще се върнем към този въпрос малко по-късно.

В трудовете на реаниматорите се говори, че скоро след прехода пред душата «ясно като на екран», преминават картини от вече преминалия земен живот. Умрелият не се намира в тъмнина, а в присъствието на ярка светлина. В светлината понякога виждат Христос, ангел, светла фигура.

«В присъствието на светлината вие изпитвате неопишуема любов и безопасност. Това е трудно да се предаде. Светлината е абсолютната любов. В нейно присъствие вие разбирате какво бихте могли да бъдете».

Светлината задава въпроси, в които няма порицание, а любов. Целта на въпросите е да се помогне на душата да намери верния път. При това светлината показва на умрелия най-главните събития от неговия живот. Това дава възможност на душата да проследи и прецени своя живот в тялото. Върналите се помнят всичко, дори най-малките детайли и по техните собствени думи, сега се стараят да живеят по-различно, отколкото преди.

За такова показване знае и религията на Индия. Ето цитат от книгата «Философия на йогите» от Рамачарака »Във времето, в което «аз»-ът бавно излиза от физическото тяло, целият живот на личността от детството до старостта преминава през неговия мисловен взор... картина след картина, бързо сменяйки се една с друга, преминават пред неговото съзнание и много неща стават понятни за излизащата душа... изяснява се смисъла на много от станалото... душата... разбира целия свой току що завършен живот, защото го вижда в неговата цялост. Тези видения имат характер на ярък сън, но оставят дълбоко и незабравимо впечатление, те ще изиграят своята роля в бъдещето».

Авторът не е индус. Рамачарака е псевдоним на Уилям Уокър Аткинсън - англичанин, роден през 1862 г., изучавал философията на Индия, ученик на Свами Вивекананда. Под бъдещето той подразбира превъплъщенията на душата. Християнството също знае за това преглеждане на преминалия живот, но разбира смисъла му по друг начин.

Свети Атанасий Александрийски в своя труд «Животът на Антоний Велики», умрял през 365 г. след Рождество Христово, описва ходенето по митарствата. Той предава разказа на света Теодора, явила се след смъртта си в сънните видения на ученика на Василий Нови - Григорий. Тя му разказала, че душата разделяйки се с тялото, гледа на него, както човек гледа на съблечената дреха. После целият земен живот на света Теодора, с всичките ѝ постъпки, особено грешните, бил подложен на

преразглеждане и оценка от светлите и тъмни духове. По своя смисъл това свидетелство от IV в. след Р. Хр. е много близко до това, което знаем сега за първия съд. Това знание не предствалва ново научно откритие, а само потвърждение на това, което е отдавна известно на вярващите.

Християнството винаги е учило, че скоро след смъртта на тялото в задгробния живот душата преминава на първи съд. Това не е вторият и окончателен Страшен съд, който ще настъпи в края на света. Сега развитието на душата още не е завършено. Всеки от нас много скоро след смъртта на тялото вижда целия си преминал живот и може да преоцени много неща. В светлината на истината ние виждаме не само нашите дела, но и техните последствия.

Първият съд е оценка на живота на душата на земята. Протоиерей Сергей Булгаков пише за него: «След края на земния живот има личен съд; това е самоопределение на състоянието, в което умрелия преминава в задгробния свят. Това е изходното начало за продължаващия му живот, а не само «овъзмездяване»... това е по-скоро самосъзнание, самосъд, отколкото съдебен процес, това е съд на съвестта пред лицето на Бога».

Тези умозрителни заключения на християнския философ напълно съвпадат с откритията на учените, изучаващи смъртта през последните 15-20 години. «Светлината не обвиняваше и не хвалеше, а някак обясняваше и поучаваше».

Изглежда, преглеждането на собствения земен живот, за който разказват умрелите и възвърнати към живот на земята, е и личния съд. В същност това не е съд, а самооценка на своя живот на земята, помощ от Господа за душата, преминаваща във втората част на своя живот, в безтелесния живот.

Душата получава знание и сили да преразгледа всички свои мисли, чувства и дела в присъствието на духовните сили, като това е показ не толкова на делата, колкото на техните последствия за другите хора. При вида на делата, донесли страдания на други хора, могат да се появят угризения на съвестта, огорчение и желание да се поправи.

На този първи съд душата се чувства оголена. Възприятията тук са духовни. Лъжата и премълчаването са невъзможни. В своя живот ние крием много неща, а тук е видно всичко, включително мислите и намеренията ни. Видни са и мотивите: ако нещо се е правело от любов към другите, душата се радва, ако е поради егоистичен мотив - се срамува.

Виждайки светлината, душата изпитва радост и блаженство. Светлината е любов, разбиране и съчувствие. В присъствието ѝ са невъзможни завистта, гнева, ненавистта - никакви негативни емоции.

Ние нямаме два живота, а един. След смъртта на тялото развитието на душата продължава. Първият съд прави равносметка, оценява извършеното в земния живот, показва на душата грешките ѝ и я направлява в правилния път.

Най-голямото разминаване между Свещеното Писание и трудовете на някои съвременни нам учени се заключава в оценката на това, което е известно. Фактите и явленията в основата си са едни, но разбиването им е различно.

Православният богослов Серафим Роуз издава през 1980 г. книга на английски език «Душата след смъртта». Той пише, че свидетелствата на хората, преживели временна смърт на тялото, рисуват невярна и опасна картина. В нея има твърде много

светлина. Създава се впечатлението, че не е нужно да се страхуваме от смъртта. Смъртта е по-скоро приятно преживяване, а след нея нищо лошо не заплашва душата. Исус Христос не порицава никого и всички са обкръжени с любов. Разкаянието и дори мисълта за него са излишни.

Това може да наведе до мисълта, че докато ние сме на земята можем да се наслаждаваме на живота и да не мислим за последствията. Един от върналите се «от там» достигнал именно да такива изводи.

Серафим Роуз пише за опасностите. Тъмните духовни сили ще направят всичко, за да завладеят душата, излязла от мъртвото тяло. Серафим Роуз напомня, че князът на тъмните сили се нарича баща на лъжата и че и неговите слуги, а не само светлите духове срещат душата пред прага на задгробния свят. Тъмните сили могат да приемат всякакъв облик. Те могат да се явят на душата като светли ангели и могат да се стараят да ѝ внушат всякакви мисли.

Последните минути от земния живот могат да бъдат решаващи. Отчаянието, отказът от покаяние, умирането без обръщение към Бога могат да се отразят тежко върху бъдещата съдба на душата.

Знаейки това, отците на Църквата учат да не се вярва на всеки дух в живота и особено, когато смъртта е наближила. Свети Иоан пише: *«Възлюбени, не на всеки дух вярвайте, а изпитвайте духовете, дали са от Бога... всякой дух, който изповядва, че в плът е дошъл Исус Христос, е от Бога. А всякой дух, който не изповядва, че в плът е дошъл Исус Христос, не е от Бога»* (1Иоан 4:1-3).

Прекаленият оптимизъм може да излъже. Християнството учи за различните съдби на праведниците и на неразкаялите се грешници. Свидетелствата на пациентите на лекарите - реаниматори също не винаги са светли. Има описания на сив мрак, страдания и дори на ада.

Мислейки за това, което ни чака след прехода, ни се иска, разбира се, да вярваме на светлината, открита от науката за смъртта. Тези открития, обаче, говорят само за началото на живота след смъртта. Изглежда, Господ е направил така, че самият преход е безболезнен и не е страшен, но какво ни чака във втората част от нашия живот, в духовния живот, науката не знае. Известно е само, че всеки от нас ще има своя, индивидуална съдба.

Това, което е известно за задгробния живот, ни е дадено от Божественото откровение. За това знае и учи християнството.

Глава 10

Свещеното Писание и християнските философи за живота в задгробния свят. Пълнотата на жизнения опит се достига в двата периода от живота на душата - на земята и след смъртта на тялото.

За задгробния свят и за условията на живот в него ние знаем много малко, но това, което ни е нужно да знаем ни е открито. За него пишат свещените книги и християнските философи - богослови.

Смъртта на тялото не нарушана непрекъснатия процес на живот на душата. Косата на смъртта идва между душата и тялото, отделяйки умрялото тяло от безсмъртната човешка душа.

Отците на Църквата учат, че основните черти на характера на личността не се изменят; тя преминава в задгробния мир такава, каквато е била при смъртта на тялото

и продължава съществуването си, започнато на земята. Преминавайки в задгробния свят и през личния съд, душата познава, че има Бог, жив и любящ и че самата тя е безсмъртна. Тя вече е започнала да се стреми да бъде близо до Бога и виждайки още веднъж земния си живот, вече е преценила много и е разбрала кое е било действително важно, а кое - невярно и лошо.

Първият съд е направил равносметка на земния живот и съзнанието, че всичко земно е изпълнено, помага на душата да напусне телесния мир без съжаление. Душата сега е готова за започне втората част от своя живот. Ето няколко цитата за задгробния живот. Епископ Теофан, когото вече споменахме, пише: «Вътре или в дълбината на видимия от нас свят е скрит друг свят, толкова реален, като този или духовен, или тънко материален...» Християнският философ монах Серафим Роуз пише: «Душата след смъртта се посреща от ангелите. Ангелите имат «въздушно тяло»; явявайки се на хората, те съхраняват човешката форма - юноши в бели одежди. Ангелите са единици и това означава че се намират някъде в пространството, а не само в духа. Те могат да бъдат само на едно място. Само Бог е чист и вездесъщ дух.

Демоните могат да се явяват на човека под всякаква форма. Те са множество... И също са единици.

Душите на умрелите също имат формата на човешко тяло, затова умрелият може известно време да си мисли, че е жив. Царството небесно не е просто състояние на ума, а е реалност. Простото разделение на вселената на материя и дух не е точно».

Християнските философи смятат, че е нелепо да се мисли, че със смъртта на тялото се унищожават и изчезват всичко, до което е достигнала личността по време на своето развитие на земята. Протоiereй Сергей Булгаков пише: «Целият свят проявява великия закон за постепенното и безкрайно усъвършенстване на формите и е невъзможно да се допусне, че най-висшето съвършенство, достигнато в земната природа - духовността на човека няма по-нататъшно развитие зад пределите на земния свят... И ако на хората е даден законът «...бъдете съвършени, както е съвършен и Небесният ваш Отец», то разбира се, трябва да бъде дадена и възможност за осъществяването на тази заповед, възможност за безкрайното усъвършенстване на духа. А за това е необходимо вечно, безсмъртно съществуване на духа».

Архиепископ Лука (професор Войно-Ясенецки) пише: «Животът на човека се разделя от смъртта на две половини: душевно-телесно и духовно-душевно битие».

Апостол Иаков учел, че човекът е само първата степен на духовността.

Архиепископ Иоан Максимович пише: «Ако животът свършваше със смъртта, тя би била безцелна. За какво биха били тогава праведността и добрите дела? Но човекът е създаден за безсмъртие. Нашият земен живот е подготовка за бъдещия живот и подготовката свършва със смъртта. Тялото на човека се разрушава... душата продължава да живее, без да прекъсва нито секунда своето съществуване.

Когато се прекратява телесното зрение, се открива духовното зрение. След смъртта душата ще възприема по-ясно, отколкото по-рано».

Земното съществуване е само първата част от живота на личността - живот в тялото. Излизайки от него, личността (душата) не остава неизменна, тя и по-нататък ще живее и ще се развива.

Има хора, които си представят задгробния живот като едно еднообразно и неподвижно състояние - вечно блаженство в царството небесно или постоянно и също

пасивно страдание в ада. Това съвсем не е така. Християнството не учи на това. Философите отдавна знаят, че всичко тече, всичко се променя. Неподвижния мъртъв покой не може да съществува и в смъртта. Към времето на смъртта на тялото развитието на личността не е завършило. Задгробния живот е продължение на това развитие, започнато на земята.

Животът на земята е пълен със съблазни. Безгрешни хора няма и всички ние ще преминем във втората част от нашия живот, в безтелесния живот, носейки със себе си голямата или малката тежест на греха. Веднага след смъртта душата не може, не е способна да приеме блаженството на духовния живот; по думите на един от светците: «... тя няма да понесе царящата там светлина». На душата ѝ предстои продължителен период на израстване след смъртта.

Християнството учи, че по-татъшното развитие на душата - към светлината или против нея - ще зависи от нейната насоченост във времето на смъртта към доброто или злото и че след опита в задгробния живот човек ще стане съвсем друг в сравнение с това, което е бил при своята земна смърт. Човекът ще отиде на Страшния съд не такъв, какъвто е умрял на земята.

Пълнотата на жизнения опит се достига в два периода от живота на душата - на земята и след смъртта. Живеейки в тялото, човек не може да постигне духовния свят, това може да направи само в духовния живот.

Отец Сергей Булгаков пише: «Смъртта е велико просвещение, откровение на духовния свят. Тя открива за човека вратата на духовния свят, проявява се реалността, самоочевидността на битието на духовния свят, битието Божие... За умиращия стават зрими съществата на духовния свят и самото небе с Живеещия в него... Задгробното състояние на човека на е смърт и дори не е припадане на душата, а продължение на неговия живот, започнал на земята. Душата, лишена от тяло, не може да взема участие в земния живот, но тя се променя и се развива в духовния живот. Тя получава връзка със света на духовете - светли и тъмни - и с другите души.

Съдбата на всеки и там е индивидуална, както и тук, но с тази разлика, че вместо лъжливата светлина и полумрака на тукашния свят в задгробния живот всичко е осветено от слънцето на правдата, проникнало в дълбините на душите и сърцата».

«Задгробният живот е..., - продължава отец Сергей, - но познанието на Бога става явно и смисълът на всички постъпки е по-ясен. Съвестта е светлината Божия. Там Бог е толкова ясно виден, както тук слънцето».

Авва Доротей (VI в. след Р. Хр.) пише: «Душите на умрелите помнят какво е било тук... всички грижи за този свят ще изчезнат, но това, което сме вършили - порочно или добро ще остане. Душата след смъртта не спи, не губи съзнание, съхранява страха, радостта, мъката; тя започва да предчувства какво ще получи на общия съд. Напускайки тялото, душата среща други духове, добри или лоши, обикновено тези, под чието влияние се е намирала при живота на тялото. Тази зависимост остава и сега. По-нататъшната съдба и присъдата на Бога ще съответстват на вътрешната склонност на душата».

Богословът И. М. Концевич пише: «Земният живот е кратък и изчезва напълно пред безконечната вечност; но последната всецяло зависи от първия. Залогът за истинския живот трябва да получи своето начало тук, на мястото на смъртта».

Бог е вложил в човека стремеж и воля към доброто, а не към злото; но свободата на човека не се нарушава и в земния живот той сам избира своя път и своята съдба. В задгробния живот душата ще върви по този път, на който е стъпила при излизането си от тялото. *«... каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди на душата си? Или какъв откуп ще даде човек за душата си?»* (Мат. 16:26).

Отците на Църквата пишат, че на душата се открива само това, на което самата тя е сродна и за което е достойна. Стъпвайки на пътя, водещ към доброто или злото, душата вече не може да го промени сама в своя задгробен живот.

Престъпвайки прага, този който е бил в плът, сега се убеждава в съществуването на духовния свят. Той вече не се бои от смъртта и ако по време на своя земен живот е страдал за духовния свят, преходът за него ще бъде най-голямата радост.

Праведната душа ще изпитва блаженство. Нейното състояние няма да бъде пасивно съзерцание на разкриващите се тайни на мирозданието. Това няма да бъде покой, а развитие и удовлетворение на тези мечти и потребности, към които тя се е стремела в своя земен живот. Близост до Бога, просветлен ум и близост до другите без какъвто и да било фалш, братска любов и мир.

Хората, не вярващи в Бога и преминали в задгробния свят без разкаяние, познават накрая, че Бог и духовният свят съществуват. Те ще чакат своята окончателна съдба в тревога и мъчително съмнение. Всеки от тях, както и всеки умрял човек, ще има свой индивидуален задгробен живот и своя окончателна съдба.

Архимандрит Серафим Роуз пише, че преданията на всички народи - и просветените и най-примитивните, говорят за ужасното състояние на грешниците след смъртта.

Архимандрит Пантелеймон също пише за тях. Преминавайки в задгробния свят, «всички те ясно и в детайли виждат своите грехове на земята. Тяхната съвест, която след смъртта става много ясна, ще ги мъчи. Ще ги мъчат и желанията, към които е привикнала плътта им по време на земния живот, тъй като вече не могат да ги удовлетворят. Те не са се стремили към духовното, а сега е късно; и ще ги мъчи отдалечеността им от Бога и близостта на злите духове».

Не всички грешници имат еднаква съдба. Грешните души също претърпяват развитие. Неразкаялите се грешници и големите грешници ще станат неизправимо зли. Чака ги вечно страдание. Другите грешни души получават надежда от милостта Божия и вечен живот.

Протоерей Сергей Булгаков пише: «Силата на Светия Дух в задгробния живот действа върху всички - вярващи и невярващи - освен върху този, на когото духовното ожесточение пречи за задгробното приемане на Светия Дух».

Евангелист Марко привежда думите на Самия Иисус Христос: *«Истина ви казвам: на човеческите синове ще се простят всички грехове и хули, с които биха хулили; но който похули Духа Светаго, за него прошка не ще има вовеки, а виновен ще е за вечно осъждане»* (Марк. 3:28-29).

Душата на умрелия грешник сама изменя своя характер и вече не може да си помогне сама. Тя не може да върши добри дела. Най-висшата жертва - да положи живота си за своите приятели - също е невъзможна за нея. Но остава надеждата на милостта Божия и на помощта отвън - молитвите на Църквата, молитвите за душата на умрелия от неговите роднини и близки.

Християнството учи, че в края на вековете ще настане последния или Страшен съд. *«Защото ще дойде Син Човеческий в славата на Отца Си със Своите Ангели, и тогава ще въздаде всекиму според делата му»* (Мат. 16:27). За това говори и притчата за лозата: *«...Моят Отец е лозарят. Всяка пръчка у Мене, която не дава плод, Той отрязва; и всяка, която дава плод, чисти я, за да дава повече плод»* (Йоан 15:1-2).

Евангелист Матей привежда думите на Исус Христос: *«...защото, който има, нему ще се даде и ще му се преумножи; а който няма, и това, що има, ще му се отнеме»* (Мат. 13:12).

Исус Христос не веднъж, обръщайки се към хората, говорел: *«Който има уши да слуша, нека слуша»*. Но Господ е човеколюбив и милостив. Христос казал също: *«И аз ви казвам: искайте и ще ви се даде; търсете и ще намерите; хлопайте, и ще ви се отвори; защото всеки, който иска, получава...»* (Лука 11:9-10).

Глава 11

Ние не познаваме смъртта. Две отношения към смъртта. Страх от смъртта. Съвременната цивилизация се стреми да не забелязва смъртта. Терминалната болест. Успокоителните лекарства. Доктор Елизабет Кюблер-Рос и нейния метод за изучаване на терминалната болест. Може ли да се разговаря с болните за смъртта. Самотата на смъртно болния. Пътят за приемане на неизбежното, пет стадия.

Архиепископ Лука пише, че животът на човек се състои от две части - душевно-материален и духовно-душевен. Смъртта на тялото означава прехода на душата от първата част на нейния живот към втората.

Мислейки за края на нашето земно съществуване, ние често мислим не за смъртта на тялото, а за смъртта въобще, за нещо страшно и непонятно. Това е грешка на мислите и тя плаши. Идва желанието да се скрием: *«По-добре въобще да не мислим за това»*. Като резултат ние знаем твърде малко за смъртта, като най-страшното в нея е именно неизвестността - *«а какво ще стане с мен?»*.

Отказвайки се да мислим и да се информираме, ние правим неизвестността още по-тъмна и страшна. Затова за много хора най-трудния период от живота е предверието на смъртта - последната, терминална болест, времето от момента, когато човекът е разбрал, че има неизлечима, смъртоносна болест до изхода от нея.

Не всички, обаче, се боят. Различните хора различно посрещат смъртта. В «Раково отделение» Солженицин прави забележително описание на това, как умира Ефрем Подуев, който имал неизлечим рак (в главата *«С какво живеят хората?»*).

«Направиха му третата операция, която беше по-дълбока и болезнена... И така, имаше ли смисъл да се преструва? След като бе приел, че има рак, трябваше да продължи и по-нататък; да приеме онова, което следваше, пред което бе затварял очите си близо две години - че е време да умре. ...Но това можеше само да се изговаря с думи, но не и да се проумее с ума, нито да се приеме със сърцето: нима може да се случи с него, с Ефрем? Как така ще стане? И какво трябва да се направи? (...)

Нищо успокояващо не можеше да чуе нито от съседите си, нито в стаите, нито в коридорите, нито на долните етажи. Всичко беше изговорено и пак не е онова, което го мъчи».

Ефрем не бил сам. Той виждал, че и другите са безпомощни и не могат да намерят отговор, «а по свое собствено желание се самозалъгват, че нямат рак, излиза, че всички те са слаби хора и че са пропуснали нещо от живата. Но какво именно?»

Солженицин продължава: «...Но сега, разхождайки се из стаята, той (Ефрем) си спомняше как умираха старците, независимо от това дали бяха руснаци, татари или някои от местните малцинства от областта около Кама. Те не се правеха на важни, не се дърпаха отчаяно, не се хвалеха, че няма да умрат, а всички приемаха спокойно смъртта. Не само че не си правеха нереални сметки за срока, а се готвеха тихо и предварително определяха на кого да дадат кобилата, жребчето, зипуна (**горна селска дреха от шаяк**) и ботушите. И издъхваха облекчено, сякаш се преселваха в друга къща. И никого не можеше да изплашиш с рака. А и рак никой от тях нямаше.

А тук, в клиниката, вече с кислородна маска дишат, очите си вече едва движат, а все си доказват: няма да умра! нямам рак!».

На Ефрем му било трудно, той искал да разбере откъде се взема това спокойствие у старците селяни, как да намери пътя до него, кое е това важно нещо в живота му, което той е пропуснал. Той мислел, разговарял с хората, започнал много да чете. Четял различни неща - и хубави, и лоши. Прочел и «С какво живеят хората» на Лев Толстой. Заглавието сякаш отговаряло на неговите потребности и в края на краищата, той приел неизбежното, намерил някакъв отговор и към края на живота си болният от неизлечим рак започнал спокойно да очаква смъртта.

Навярно на Ефрем му помогнали и хубавите книги, но не в това било главното, Ефрем престанал да се самозалъгва - аз нямам рак, няма да умра. Той приел истината, приел, че скоро ще умре и от този момент мислите му приели друго направление. Вместо да скрива от себе си истината, той започнал да я усвоява. Започнал да се вглежда в дълбините на своята душа, да мисли за главното - моят живот е към края си, а какво съм свършил? И какво ще стане след това с мен? И какво още трябва да направя? И на Ефрем му станало по-леко. А за него било по-трудно, отколкото ще бъде за нас, когато дойде и нашето време. Той не знаел, че душата е безсмъртна или във всеки случай, можел да се съмнява в това.

В откъса, който приведохме тук, са описани две отношения към смъртта. И на Ефрем, и на тези, които «вече с кислородна маска дишат» и виждат в смъртта врага, който иска да ги лиши от живот. Те не могат да се борят с него и се стараят да не го виждат, да закрият очи и да се скрият. А за стареца селянин е ясно, че смъртта е толкова естествено явление, както и живота и така я и приема - спокойно.

Разбира се, дори да приемем това, ние няма да престанем да се боим от смъртта. Но все пак, ако почувстваме и с ума, и със сърцето си, че тя не е наш враг, а част от жизнения процес, то търсенето на отговор ще стане по-лесно.

Ние никога няма да успеем напълно да се избавим от страха пред смъртта, защото този страх е нужен. Животът е даден на човека, защото той е длъжен да направи нещо на земята и страхът от смъртта го заставя да пази живота си. Хората, преживели своя срок в труд и полза за другите, често чувстват, че вече са извършили своето дело на земята и когато настъпи времето им, не изпитват страх от смъртта.

Животът е скъпоценен дар и за да го съхраним, заедно с него ни е даден и страха от смъртта. Това е естествено. Но е лошо, когато този страх е по-голям и по-силен, отколкото заслужава.

Мнозинството съвременни хора - мъже и жени - докато са здрави и благополучни не мислят за смъртта. Няма желание и време да помислят, цялото им време е заето от всекидневните грижи.

Освен това, нашият обществен живот е построен така, че смъртта да не се вижда. Тежко заболява някой от близките. По-рано са го лекували вкъщи. Идвал е лекар, грижели се за него майката, жената или мъжа. Сега е по-сериозно - в болница. Когато той или тя умира, при него обикновено, и то не винаги, са медсестрата или санитарката, рядко - лекар, но не и мъжът, жената, децата, които не познават смъртта и се боят от нея. Тялото на починалия не е вкъщи, роднините не го виждат, не остават с него, не се прощават. След това - кратка църковна служба, а често и съвсем без нея, няколко хвалебствени слова, ако е нужна особена почит - траурен марш и бързо погребение или кремация. И на гробището след това ходят все по-рядко, пък и гробищата стават все по-неуютни и голи.

Нашата съвременна цивилизация е насочена към отрицание на смъртта. За мнозина смисълът на живота се състои в преследване на наслаждения - в тази или онази форма да получат удоволствие или поне развлечение. А това съвсем не се връзва със смъртта. И като резултат ние не я виждаме, свикваме да не мислим за нея и то не само за своята, но и за смъртта изобщо.

Сега няма да решаваме дали това е хубаво или лошо. Да се живее без да се мисли, разбира се, е по-леко. Но когато смъртта изведнъж се окаже близка и неизбежна, заболелият от неизлечима болест човек я посреща особено трудно. Към симптомите на болестта, болките и др. се прибавя и много тежко психическо състояние - страх от смъртта, от неизвестността. Опасността се е оказала неочаквана. Човекът не е подготвен, не знае нищо и започва най-трудният период от неговия живот.

Какво да се прави? Възможно ли е с нещо да се помогне? Как да се облекчи предсмъртната тежест, дълбоката мъка на безнадеждно болния човек?

Има, разбира се, различни успокоителни лекарства, но тяхното действие е временно, те не променят нищо и носят само забрава, след която на душата ѝ е още по-тежко. Понякога са нужни и лекарства - за това малко по-късно - но не трябва ли да се постъпи просто по човешки? По-рано винаги се старали да помогнат свещениците. С каквото можели помагали лекарите и сестрите.

Преди няколко години се намериха лекари, които се заеха сериозно с този въпрос. Един от пионерите е д-р Елизабет Кюблер-Рос. Тя е родена във Виена, но сега работи в Чикаго, САЩ. Има много последователи и сътрудници. Тя създава своя школа в тази област на науката, която изучава смъртта.

Преди всичко, трябвало да се узнае и изучи какво точно тревожи толкова силно болния, от какво се бои той, какво не му достига, какво би искал, нали всеки човек си има свои грижи. Това можело да се узнае само чрез разговори с безнадеждно болни. Но как да се подходи към тях? Дали ще искат въобще да разговарят? Ако просто седнеш до тях и започнеш разговор, то той или тя по-скоро ще обърнат лице към стената или ще кажат нещо не съвсем приветливо.

Доктор Кюблер-Рос намерила много прост и честен метод. Тя казвала на болния, че се провежда научна работа, посветена на смъртта, за да се помогне на тежко болните и че затова е нужна помощта на самите болни, нужно е да разкажат

какво чувстват, мислят и какво биха искали. Тя молела да ѝ се помогне в тази работа. Разбира се, избирани били болни, вече знаещи за характера на своята болест.

Почти винаги, виждайки, че това не е просто любопитство, а нещо сериозно, болните започвали да разговарят и скоро се разкривали. Те се радвали, че в своето плачевно състояние все пак могат да бъдат полезни на другите. И се оказвало, че болният винаги имал в душата си нещо, за което иска да говори, да разказва, да пита.

До този момент идващите роднини и познати не можели да им помогнат. Те се бояли да говорят за смъртта, говорели за каквото и да е, боейки се да наведат мисълта на болния към това, което според тях той се старае да забрави. Те самите не познавали смъртта, криели се от нея и премълчавали, смятайки, че така е по-добре и за тях, и за самия болен. А болният искал да поговори за главното, да попита също не можел и не получавал никакво облекчение. Роднините не можели да изразят искрената си симпатия и дори да поплачат, защото се бояли да не обезпокоят болния. И те не можели да изкажат мъката си, а и болният не се чувствал по-леко.

Ето и началото на разбирането - отговорът на първия въпрос. Умиращият се намира в състояние на емоционална самота, трудно му е. Той е изоставен. Около него се е създал заговор за мълчание. Дори най-близките му говорят за всякакви дреболии, но не и за това, което го тревожи. Болният има нужда от откровеност, от искрени разговори и съчувствие. Не от шаблонни думи от рода на «нищо, ще мине» или «не унивай», а от истински.

Пред такъв болен ние не трябва да се крием, а ако имаме искрено съчувствие и любов, може и трябва да говорим за главното, без да се страхуваме. Разбира се, трябва и да ободряваме, и да укрепваме надеждата, а не да погребваме по-рано от срока. Всичко това не е лесно, но е възможно. Е, а ако не идват думи, то по-добре да поседим заедно мълчаливо. Хубавото мълчание също ражда съчувствие и близост и скоро ще дойдат и нужните думи.

Доктор Кюблер-Рос и нейните сътрудници пишат, че психическото състояние на човек, заболял смъртоносно, не остава постоянно, а преминава през няколко стадия. Много болни, болшинството, в крайна сметка, успяват да достигнат по-голяма или по-малка степен на приемане на неизбежното. За вярващия християнин, разбира се, това е по-лесно, но и много от тези, които не вярват в Бога и в безсмъртието на душата, успявали да се примирят в края на своя земен живот.

За тези стадии или етапи, през които преминават умиращите, трябва да се поговори малко по-подробно. Доктор Кюблер-Рос и нейните сътрудници различават пет стадия. (Те пишат най-вече за съвременния невярващ човек).

Първият стадий - отрицание, неприемане на тежкия факт. «Не, не аз». «Това не е рак». Този стадий е нужен, защото смекчава шока. Без него страхът и мъката биха били прекалено големи. Над болния изведнъж е надвиснало нещо заплашително и страшно. Приемете го и вие и го споделете с него. Дайте му надежда.

Когато премине първият шок, се появява гняв, възмущение. «Защо аз?» «Защо други и може би, по-стари от мен ще живеят, а аз трябва да умра?» Това е вторият стадий - протестът. Негодуванието на болния може да бъде отправено против Бога - Бог е несправедлив. Такова отношение може да ви възмути и да ви отблъсне от болния. Това не би било правилно. Често това е неизбежен стадий, който е труден, но преминава.

Скоро пламъка на протеста затихва и идва третият стадий - молбата за отсрочка. Той вече е разбрал, но «не сега, още малко». Той вече моли Бога, говори с Него, макар, може би, никога по-рано не се е обръщал към Бог. Обещава да стане по-добър, ако му дадат малко време. Появяват се наченки на вяра, иска му се да вярва и в такъв момент любящ близък човек, особено ако е вярващ, би могъл много да му помогне.

Четвъртият стадий е на депресията. Болният слабее и вижда това. «Да, аз ще умра». Няма вече протест, а само жалост и мъка. Мъчно му е да остави всички близки и всичко, което е обичал през живота си. Съжалява и за лошите си постъпки, и за огорченията, причинени на другите; старее се да поправи стореното им зло. Но той вече се готви да приеме смъртта. Станал е спокоен. Понякога иска да остане сам, не обича посетителите с празните разговори, не иска да се отвлича с нищо странично, приключил е със земните грижи и се е вгълбил в себе си.

Последния стадий е приемането. «Сега времето приближава и нека да става». Това е спокойствието на приемането. Не е състояние на щастие, но и нещастие няма. Същност това е неговата победа.

В тези последни стадии помощта на близките е особено нужна. Той може да бъде и сам, но за него е по-леко, когато близкият човек е до него. Макар и без думи. Дори когато спи, той чувства, ако някой е до него. А понякога иска да остане сам, да размисли, да се приближи до Бога и да се помоли.

Разбира се, описаните стадии са само схема. Те далече не винаги преминават по този ред, а понякога и съвсем ги няма, както при смърт, настъпила с автомобилна катастрофа например.

Дълбоко вярващите хора обикновено не се нуждаят от тези предварителни стадии. Те знаят, че след смъртта на тялото ще продължат да живеят и вероятно по-добре, и от самото начало на болестта не се боят от смъртта; посрещат я тихо, а понякога и с радостно очакване.

Хората, били «от другата страна», но възвърнати към живот на земята и значи, изпитали като собствен опит умирането и смъртта, повече не се страхуват от нея. Един от тях казал: «Ако това е смъртта, то не е лошо».

Глава 12

Терминалната болест променя характера на човека. «Смъртта - последен стадий на израстването». Предсмъртните страдания. Смисълт на страданията. Християнството за страданията и за живота на душата.

Предишната глава беше посветена на последната болест на човека, т.нар. терминална болест. Но най-важното не е в описаните там стадии, а в това как тази болест променя характера на човека, разбрал, че времето му е ограничено. А характерът се променя силно и почти винаги в едно и също направление. Хората стават по-добри и отзивчиви. Съжаляват за пропуснатите възможности да направят добро, за злото, причинено на други хора. Красотата на природата се възприема по-силно, чувствата са чисти, любовта - по-голяма. У невярващите често започва да се пробужда вяра в Бога.

В книгите и статиите за смъртта се дават много примери. Е. Кюблер-Рос издала сборник със статии на свои сътрудници под общото название «Смъртта - последен стадий на израстването». В статията на Мусалим Имара (с. 151) се описва стара жена, болна от неизлечим рак. Богата, суха, мърмореща и недоволна от всичко, тя довела болничния персонал до пълна изнемога. Никой не я обичал, бояли се от нея и я избягвали. Но с развитието на болестта тя ставал все по-мека, приветлива и добра. Дори гласът ѝ от писклив станал дълбок и мек. Тя престанала да враждува, намерила си приятели. Малко преди смъртта си тя казала, че за последните три месеца е живяла повече и по-добре, в сравнение с целия си предишен живот и съжелявала, че едва сега, а не четиридесет години преди това е разбрала как трябва да се живее. Другите автори пишат за същото и отбелязват като ирония факта, че животът в самия си край става по-богат и ярък.

Дали това е ирония? Такова изменение на характера на тежко болните е напълно понятно. Докато сме живи и здрави, ние сме заети с всекидневните грижи. Тежката болест ни принуждава да преосмислим отношението си към близките, към бъдещите си планове, към всичко, което до този момент е запълвало живота ни. Чувството, че смъртта е съвсем близо прави всичко външно неинтересно и маловажно. Мисълта ни се обръща към вътрешното ни «аз». Идва желанието да осъзнаем смисъла на живота и смъртта. Идват мисли за Бога и за душата. Човек става по-дълбок, по-добър. Приближавайки се към смъртта много хора израстват.

Лекарите, занимаващи се с тежко болните, първоначално се учудвали от това израстване малко преди смъртта, но то било толкова очевидно, че напр. д-р Кюблер-Рос му е посветила своя гореспоменат сборник.

Неговото заглавие може да се стори неподходящо за смъртта - смъртта като стадий на израстването. Става дума, разбира се, не за физическо, а за духовно и за интелектуално израстване. Това също изглежда странно, но Кюблер-Рос в същата статия за духовното израстване пише, че близостта на смъртта освобождава нашето истинско «аз» от условностите, когато ние живеем с чужди мисли и заповеди. Израстването е в това, че ние преставаме да се съобразяваме с наложеното ни, а се вглеждаме повече в самите себе си, че отхвърляме веригите на принуждението, надянати ни от обществото и разбирайки по-дълбоко самите себе си, живеем по-свободно. Авторът добавя, че това трябва да се проумее по-рано, преди края на живота, за да започне израстването ни по-рано.

Това е много вярно твърдение. Смисълът на живота е в израстването, в развитието и то не само тук, на земята. След смъртта на тялото душата на човек преминава в задгробния живот, и там получава възможността за по-нататъшно развитие. А опитвайки се да отричаме това до края, ние правим последната част от нашия живот безсмислена и много трудна.

През последните години бяха публикувани много трудове, посветени на терминалната болест. Учените, наблюдаващи такива болни, пишат, че съвременният начин на живот, устремен към удоволствия, не води до израстване на личността и че по време на терминалната болест, когато се променят и начинът на живот и интересите, човек понякога живее по-пълноценно и осмислено, отколкото преди заболяването. Остава да се живее още малко, но още древните философи са учили, че е важно не количеството на преживяните на земята дни, а тяхното качество.

Човекът, разбрал, че животът му е към своя край, има само две възможности - бездейно да очаква смъртта или да използва пълноценно оставащото му време. Това, разбира се, се отнася не само за болните, но и за здравите, защото всеки един от нас с всеки ден се приближава към смъртта. Когато тя е вече съвсем близко, се разкрива духовната страна на личността и болният може да се почувства по-близо до Бога и хората.

Американският сенатор Пол Цонгас, заболял от неизлечим рак, писал, че болестта го заставила да разбере факта, че някога ще умре... И в резултат на това, едва тогава, той разбрал, че човек има духовни нужди... има ги винаги, независимо дали е болен или здрав... Това му придало сили и за полученото ново знание той благодарил на своята ракова болест.

Ако смъртта не ни застигне неочаквано, например по време на катастрофа, или не дойде незабелязано - при спиране на сърцето по време на сън, трябва да бъдем благодарни на Господа. През времето на последната болест мажем да узнаем и да разберем повече, отколкото за целия си предишен живот. Можем по-добре да разберем хората и да получим радостта от ответната симпатия и любов.

Доктор Елизабет Кюблер-Рос, изучила дълбоко проблема на смъртта, пише, че би искала причината за нейната смърт да бъде рак; тя не иска да се лиши от периода на израстване на личността, който носи със себе си терминалната болест.

Християнството учи, че смисълът на живота е в това към неговия край да станем по-добри, отколкото сме били. Терминалната болест може да даде на човека именно това.

Всяка възраст и всеки стадий на живота имат своите добри и лоши страни. Има хубаво и в стадия преди смъртта, макар на пръв поглед това да изглежда неправдоподобно. Какво хубаво може да се открие във физическите и душевни страдания, които носи със себе си терминалната болест? Учените я назовават стадий на израстването, но защо да придобиваме нови знания и да ставаме по-добри, ако нямаме повече време да приложим новото? И затова, независимо от всички предишни съображения, на душата все пак ѝ е мъчно.

С този проблем се сблъскали и учените за които писахме, в това число и д-р Кюблер-Рос и нейните сътрудници. Те виждали, че е нужен отговор и ако искате, дори утеха. Когато започнали своите изследвания почти всички били хора, невярващи в живота на Духа, възпитани в материалистичната философия. Какво можели да кажат? Те пишели, че макар и да умираме, не сме живели напразно, защото извършеното от нас няма да изчезне. Нас ще ни помнят с благодарност, а хубавото и полезното, което сме извършили през живота си, ще бъде от полза за други хора. Това било всичко, което мажели да кажат по това време.

За живота на обществото това може би е отговор, но за себе си аз не получавам отговор. За какво ми да страдам и да израствам духовно преди смъртта си? И самите учени, изучаващи смъртта чувствали това и дори пишели че всичко прилича на ирония.

Отговорът на това недоумение е много прост. Намерили го и самата д-р Кюблер-Рос, а и другите учени. Техните последни изследвания и изказвания на събрания и конгреси свидетелстват за тяхната вяра в Бога и в задгробния живот.

В мирозданието няма безсмислици, а смисълът на земния живот е виден само ако смъртта на тялото не е край на човешкото съществуване. Затова и за смисъла от страданието пише княз Е. Трубецкой в своята книга «Смисълът на живота».

«Животът в тази форма, в която съществува на земята е безсмислен. Вечният кръговрат на веществата. Суета на суетите... Цивилизацията не възвисява човека, а често служи на войната и озверението на духа. Подем няма. Биологизмът преминава в сатанизъм. Злото се одухотворява и става норма.

Но у всеки човек има стремеж към духовното, нагоре. Откъде идва той? Тук не може да бъде удовлетворен.

В света царува безсмислицата, но щом аз я осъзнавам, значи имам опорна точка, за да я преодоля. Ние чувстваме, че има по-висш свят, не го намираме тук и страдаме. Световен смисъл има, но той не е на земята. За да го познаем е нужен опит в живота на тялото и на духа. Духовното не може да се познае на земята, може само да се предчувства.

В света страда по-висшето и хубавото именно защото то е по-висше и божествено.

В какво е смисълът? Страданието е сродно на блаженството. Когато жената ражда дете, тя лее сълзи на страдание и блаженство. Благополучието огрубява, създава илюзията за пълноценност, а страданието ражда желанието за пълноценност».

Страданието в нашия кратък земен живот в някаква степен очиства душата и ѝ помага за нейния подем в безтелесния вечен живот.

Иисус Христос също е говорил за необходимостта и благодетелността от страданието: *«Блажени плачещите, защото те ще се утешат»*. Това потвърждава и апостол Павел, казвайки, че ако Бог иска да удостои човек най-пълно, го приготвява чрез мъченичество на кръвта. «...Без проливане на кръв прошка не бива» (Евр. 9:22).

Всяко страдание очиства душата. То предизвиква съчувствие към страдащите, а това приближава към Бога и хората. Един от отците на Църквата обяснява, че страданията са необходими, защото без тях скоро излязлата от тялото душа на грешния човек не би могла да понесе ярката светлина на небесното Царство. Душата преминава в задгробния свят все още носейки на себе си някаква тежест на греха и много души трябва да претърпят страдания след смъртта; в този смисъл са католическото учение за чистилището и православното за митарствата на душата. Последната болест носи телесно и душевно страдание и страх от смъртта, защото те са нужни, помагайки на душата в някаква степен да се очисти още в този свят.

Духовното израстване в последния етап от живота не е безсмислено и страданията, съпровождащи терминалната болест не са напразни.

Глава 13

Страхът от смъртта. Неговата неизбежност. От какво се страхуваме? Смъртта на праведниците и на грешниците. Страх от смъртта и страх от Бога.

Терминалната болест е тясно свързана с физическите и душевни страдания и страхът от смъртта може да бъде най-трудното от тях.

От смъртта се боят не само хората, но и всички живи същества. Страхът от смъртта е естествено чувство, нужно за живота на природата. Животните, птиците, рибите, насекомите преди всички се стараят да съхранят своя живот. Страхът от смъртта е желание за живот и помага той да бъде съхраняван. Това е неизбежно чувство и на всички нас, и колкото и да е трудно, ни се налага да го изпитаме.

Какво да правим? Възможно ли е по някакъв начин да отслабим този страх? Или поне да обясним, защото всичко, което сме успели да разберем и да обясним става по-малко страшно. Хората мистично са се страхували от гръмотевиците и мълниите само до тогава, докато не разбрали причините за тях.

Или, може би е по-добре да не се опитваме да обясняваме каквото и да било, а просто да не мислим за това, че някога ще дойде смъртта, че някога ще трябва да умрем? Но смъртта няма да изчезне от това, че не мислим за нея и страхът от нея също няма да изчезне, а ще отиде дълбоко в подсъзнанието. Там той ще бъде по-опасен и вреден, отколкото в съзнанието, неговата скрита отрова ще отравя през цялото време радостта ни от живота, а накрая ще се прояви навън в тежки страдания.

Няма да успеем да се избавим от страха от смъртта, ако затваряме очи и не мислим. Смъртта е не само естествена, но и неизбежна. Но да се помни и мисли за нея не означава да се боим. Паметта за смъртта е необходима и благотелна за пълноценното и достойно човешко съществуване. Още в древния Рим са учили - *Memento mori* (Помни смъртта).

Християнските учители говорят за това съвсем ясно. Свети Йоан Дамаскин учи: «Мисълта за смъртта е по-важна от всички други дела. Тя ражда чистотата на неизтлеваемото» и «Паметта за смъртта подбужда живеещите към труд, към търпеливо приемане на огорченията, към оставяне на грижите и към молитва».

Има един мъдър житейски съвет - «Всеки ден изживявай така, сякаш е последен от твоя живот». А ако искате да опазите някого от лоша постъпка, то в руския език има хубав призив: "Àà ìáíéñý òù Áîãã" (Имай страх от Бога).

Стараейки се да не мислим за смъртта, ние се страхуваме повече, отколкото трябва.

Материалистичната философия, господствала през изминалия век, се опитвала да помогне, твърдейки, че въобще не бива да съществува страх от смъртта. Тя съветвала: «Не се страхувайте от смъртта. Не може да бъде страшно това, което е естествено». Казаното е авторитетно, но едва ли би могло да убеди някого.

Християнството учи, че страхът от смъртта е естествен и нужен. Ние не живеем на земята само за да получаваме наслаждения. Разбира се, Господ иска хората да се радват на живота и им дал всичко необходимо затова, но Той е дал и някаква жизнена задача на всекиго от нас - голяма или малка, съобразно нашите сили и способности. За времето на своя живот на земята ние трябва да извършим нещо влизащо в Божия промисъл за света. Затова говори и притчата на Исус Христос за талантите, където господарят пита слугите как са използвали даденото им време и таланти (пари, но и способности) (Мат. 25:14-30). Животът ни е даден, за да извършим нещо нужно и полезно и ние трябва да го пазим.

Християнските философи, разсъждаващи за страха от смъртта учат, че трябва да се различават две различни състояния и им дават различни названия. Игуменът от Синайската планина пише за това в «Лествицата»:

«Страхът от смъртта е свойство на човешкото естество... а трепетът от мисълта за смъртта е признак за неразкаяните прегрешения... Христос се бои от смъртта, но не трепери, за да покаже ясно свойството на двете естества».

Всички ние в тази или онази степен се боим от смъртта. Обикновено не анализираме, не се стремим да вникнем, а просто се боим. Плаши неизвестното, заплашващото и неизбежното.

От какво, собствено, се боим толкова силно? Може би от физическите страдания, свързани с умирането? В последния стадий на живота може да има много телесни страдания, но те са присъщи на болестта, а не на смъртта. Умирането само по себе си е безболезнено и въобще неусетно. Дори нещо повече, ако е имало болки, то при умирането те ще изчезнат. Ще изчезнат и всички симптоми на болестта и личността на човека, престъпил плашещия праг, продължава да живее в нови условия за съществуване.

Боим ли се от пустотата, небитието, от това, че «мен повече няма да ме има», нещо от рода дълбок сън без съновидения и без пробуждане? Може би, ни плаши мисълта за небитието, но още повече се боим от нещо друго. Да не съзнаваш и да не чувстваш нищо е все пак почти като сън и само по себе си не е така страшно. Освен това, сега ние знаем, че при прехода на личността в задгробния свят съзнанието най-често въобще не се губи, а ако се губи, то е само за миг. Умрелият продължава да чувства и да мисли, както и по-рано, без прекъсване.

Умрелият може да изпитва мъка; да му е жал да напусне близките си хора, природата, всички и всичко, което е обичал на земята, но съжалението и мъката не са страх от смъртта, а съвсем други чувства.

Сега ние знаем, че преходът не е страшен и че началото на живота «там» също не е страшно. Няма самота, а има помощ и първите възприятия са благополучни и дори приятни. Но окончателната съдба на моята душа ми е неизвестна. Какво ще бъде определението на Господ за мене аз не знам и не мога да бъда уверен в нищо. Всички ние сме грешни и «нашите дела идват след нас», и съдбата на всекиго ще бъде различна. Ние не знаем, но подсъзнателно чувстваме, предчувстваме, че след смъртта може да ни постигне нещо лошо и самите ние ще бъдем неспособни да го променим. Един от православните светители пише: «Страшно би било, ако в това време у нас не би имало боязън от неизвестното бъдеще, не би имало страх от Бога. Страх от Бога трябва да има, той е благодетелен и нужен. Той помага за очистването на душата, готвеща се да излезе от тялото». Но страхът Божий не е панически страх от смъртта, не е смъртно треперене и в нашите молитви ние просим от Бога да ни даде мирна и достойна кончина.

Не всички се боят от смъртта. Хората умират различно. Смъртта може да бъде лека, но може да бъде и много тежка. Херсонският и Таврически архиепископ Инокентий, описвайки смъртта на праведниците и грешниците, подчертава това различие. Ето думите му: «Тихата и достойна кончина е такава благо, заради чието достижение можем да се откажем от много удоволствия на живота. Но този, който работи за греха и служи на страстите трябва да знае отрано, че ако не се поправи, то това благо е изгубено за него; че на края на живота, при раздялата на душата с тялото го чакат не покой и услада, а скръб и мъка. Смъртта на грешниците е ужасна, казва Божието слово». Той продължава: «Тези, които присъствали при кончината на

праведни хора, виждали, че те като че не умират, а сякаш заспиват и си отиват с мир някъде от нас. Напротив, смъртта на грешниците е мъчителна».

У праведника има вяра и надежда, у грешника, напротив, страх и отчаяние. Той не е готов за смъртта и когато тя изведнъж се оказва близка, поражда ужас, малодушие и отчаяние.

Дори на самата граница не ни е дадено да знаем Божието определение, но мнозина го предчувстват, както и бъдещата си съдба и това предчувствие прави прехода по-лек и радостен или по-труден и страшен.

Често леко умирали селяните, изкарващи хляба си от земята. Те се трудели, помагали на другите, отглеждали добри деца и не позволявали да бъдат объркани от разни безбожни философии. Разбира се, грешали, но се разкайвали и се стараели да не повтарят греха си. При тях имало усещането за живот, който не е изживян напразно. Те извършили делото си на земята и си отишли леко.

Често лека смърт имали и учените, отдали своя живот на науката, а не на търсенето на наслаждения.

Хората с хубав живот, които се трудели и грижели за другите, умират мирно и чувстват приближаването на смъртта не се страхуват от нея, а я приемат спокойно.

Отците на Църквата учат, че «съвършеното чувство към смъртта е свободно от страха». Във «Вестник Русского движения» (144, 1985) има статия от християнския философ О. Мат ел Мескин. Той пише: «Първият и определен знак затова, че животът Божий е започнал да действа в нас ще бъде нашата свобода от усещането за смъртта и страха от нея. Човек, живеещ в Бога изпитва дълбокото чувство, че е по-силен от смъртта, че е излязъл от нейните клещи. Дори умирайки, той няма да го усеща; напротив, в него ще живее силното чувство на непрекъсващия се живот в Бога».

В трета глава ние споменахме, че отец Сергей Булгаков преживял епизод на временна смърт по време на операция от рак на гърлото. По-късно той описал преживяванията си в «Автобиографични записки». Ние ги цитираме по книгата на Л. А. Зандер «Бог и светът» (ИМКА-Пресс, Париж. 1948).

«След страшната мъка на адското горене, което беше «като ходене по митарствата, в което се разкриват парещите рани на душата»... изведнъж в огнената пещ на моето сърце проникнаха прохладата и утешение... Изведнъж почувствах, че нищо не ме отделя от Господа, защото аз съм изкупен от Него... Небесна, неизразима на човешки език радост изпълни цялото ми същество... И в този миг почувствах как... всичко е свързано с любов и загриженост с моето сърце... всички мои любими... се отделиха от мен, някъде се отдалечиха, аз умрях и се оказах зад границата на този свят. Всичко в мен светеше с особена радост. Яви се съзнанието, че са живи и близки всички - и живите, и умрелите. Аз чувствах всички духовно със себе си... виках ги при себе си, сякаш ги пипах, духовно целувах отдавна, отдавна умрели, така както и живите, изпитвах и чувство от чувството за място... Над всичко царуваше присъствието Божие. Аз завинаги познах, че има само Бог и Неговата милост, че трябва да се живее само за Бога, да се обича само Бога и да се търси само царството Божие...» (с. 35).

Такова било откровението за смъртта, от което Господ върнал отец Сергей към живот, «като новороден, защото в моя живот настъпи обрат, защото през него премина освобождаващата ръка на смъртта» (с. 35).

Църквата често нарича напускането на земния живот на праведниците не смърт, а успение, показвайки по този начин неговия мир и покой. А сега ние знаем, че това не е смърт на личността и не е сън, а мирен и щастлив преход в задгробното съществуване.

Смъртта на озлобените и неразкаяли се хора, преследващи Бога и ближните си може да бъде много трудна. Те умирали в отчаяние и ужас; понякога в самото време на прехода виждали в задгробния свят различни гадове и страшни фигури, които ги очаквали. За това говорят и християнските писатели (включително и отец Серафим Роуз), и учените (напр. Елизабет Кюблер-Рос).

Човек, пропилял живота си в търсене на материални блага, почести и удоволствия, не мислил нито за Бога, нито за собствената си душа, не достига до щастие. Около него цари пустота; няма никой, който истински да го обича. А да си помисли затова, което го очаква напред е страшно.

Такива хора имат ужасни видения. Ето какво е написано в една от християнските книги: «Преди кончината завесата, скриваща невидимия свят се повдига от ръката на смъртта и умиращият вижда това, което е невидимо за всички останали, които го обкръжават. Праведниците, отиващи си с мир, виждат хубавото, светлото и придобиват мир и душевен покой... понякога при умирането на праведниците има светлина, аромат, възприемани от всички присъстващи... А какво вижда неразкаялия се грешник? Какво може да го очаква от духовния свят, освен духовете на злото, с които през живота си той е влязъл в невидимо, но тясно съдружие? И сега те ще го посрещнат, за да вземат това, което им принадлежи, в своето вечно общество, в истинския ад».

Тежко страдал преди смъртта си Волтер. Той се оплаквал: «Аз съм изоставен от Бога и хората», и обръщайки се към Бога, обещал да направи всичко, което може - «нека само още половин година да живея!»

Страшни картини и адски мъчения виждал умиращия Талейран: «Аз страдам, о Боже!»

Иисус Христос и всички християнски учители призовават хората да се покайват и да молят Господ за прошка винаги и особено, когато смъртта е близка. Смъртният ужас е ръката на спасението, протегната към грешния човек, призив на Господа умиращият да разбере целия ужас на лошо изживяния живот и да се обърне с искрена молитва към Бога. Човекът, достигнал до съдбоносната линия, може да се почувства на ръба на пропастта и в тези последни минути да се обърне към Бога. Молбата за прошка може да успокои измъчената душа и да облекчи участието й.

Християнството учи, че всеки от нас при прехода си в задгробния свят ще срещне зли духове и ще премине през тяхната проверка. Те търсят своето. Иисус Христос е казал преди смъртта: «...иде князът на този свят, и в Мен той няма нищо» (Иоан. 14:30).

Демоните, приели ужасен вид, могат да изплашат грешника и да го доведат до отчаяние. Подавайки се на страха, той ще се предаде още повече в тяхна власт. Но и в това време умиращият може да моли Бога за помощ и да помни, че съдбата на неговата душа се определя не от злите духове, а от Господ Иисус Христос. Архимандрит Серафим Роуз пише: «Ако в нас има страх, ние няма да преминем свободно покрай владиката на този свят».

Съществува и друга опасност. Апостолите и отците на Църквата ни предупреждават, че злите духове, приемайки светъл облик, могат да се стараят да внушат на умиращия, че всичко е наред и разкаянието е излишно.

Свети Йоан Лествичник пише в «Лествицата»: «Когато оплакваш греховете си, никога не слушай онова псе, което ти внушава, че Бог е човеколюбив, защото то прави това с намерението да те откъсне от плача и от безстрашния страх. Мисълта за милосърдието Божие приемай само тогава, когато видиш, че се свличаш в бездната на отчаянието».

Епископ Теофан много години преди последните открития на науката за живота на душата писал: «Бедното нашето време. Изхитри се врагът да погубва душите ни. Знае, че страхът от смъртта и съда са най-силното средство за отрезвяване на душата и се грижи всячески да го изгони, и успява. Но ако този страх угасне, ще си отиде и страхът от Бога, а без страха Божий съвестта ще стане безгласна. И душата ще стане пуста...»

Архимандрит Серафим Роуз през 1980 г. издава на английски език книга «Душата след смъртта». Той разглежда изследванията на д-р Муди и на други учени и достига до извода, че в техните заключения има грешки, които вредят на хората, отвличат ги от страха Божий и от покаянието. Отец Серафим пише: «Днешният свят е разглезен и не иска да слуша за реалността на духа и за отговорността за греха. Много по-приятно е да се мисли, че Бог не е много строг и че ние сме в безопасност пред любящия Бог, който няма да търси отговорност. По-лесно е да се чувства, че спасението е осигурено. В нашия век ние чакам приятното и често виждаме това, което чакаме. Действителността обаче е друга... Часът на смъртта е време на дяволско изкушение. Съдбата на личността във вечността зависи най-вече от това, как самата тя гледа на своята смърт и как се готви за нея. Старецът Амвросий Оптински учил, че пред съда Божий имат значение не характерите, а направленията на волите. Главното в християнското отношение към смъртта са страхът и неувереността... обаче този страх не е безнадежден. Хората с праведен живот не се боят от смъртта».

Почти всички свидетелства на хора, получили някакво познание за задгробния живот били радостни и светли. Някои от тях се върнали към земен живот, чувствайки се в безопасност и нищо не променили в начина си на живот. Но лекотата на прехода още нищо не говори за бъдещата съдба и за съдбата на душата. Лекият преход е милост на Господа към всички хора в труден момент от живота. Слънцето също свети еднакво за всички хора - и за добрите, и за лошите. Но определението Божие все още предстои и все още е скрито от умрелия.

Освен това, не всички завърнали се «от там» са имали светли възприятия; някои не навлизали в светлина, а в «мъждива тъмнина», в «сив сумрак», в тъмнота. Има разкази за отблъскващи фигури, огнено езеро и т.н.

Авва Пимен пише: «Блажен, който оплаква себе си тук. Ако ние не плачем тук, то ще плачем във вечността. Не бива да избягваме плача, било когато е доброволен, било когато е принуден».

Аввата не говори за паническият страх, който понякога обхваща неразкаялите се хора с лош живот, а за спасителния страх Божий, за милостта на Бога към човека, достигнал до последната граница в своя земен живот.

Страхът Божий не е опасение от нещо лошо, което може да се случи с мен. Този страх се ражда от чувството на величието и висотата на Бога.

Преходът в задгробния свят е велико тайнство за всеки от нас. За него трябва да се готвим с цялата си сериозност, с покаяние и молитва, имайки страх от Бога - неувереност и надежда - това, което свети Йоан Лествичник нарича «безстрашен страх».

Глава 14

Диагноза рак и диагноза неизлечим рак. Времето на кризиса. Депресия или преодоляване? Няколко свидетелства. Терминалната болест: страдания, съблазни. Помощ от Господа. Феноменът на «приемането». Начинът на живот на терминално болния. Молитвата на войника. Молитви.

В предишните глави терминалната болест и съпровождащия я страх от смъртта бе разглеждана от гледна точка на християнските пастири и на учените-медици, изучаващи умирането и смъртта на човека. Тази глава ще бъде за това какво чувства той и какво трябва да промени в привичния си начин на живот.

Това е труден период от живота, но Господ обича своето творение и му помага и в най-тъмното време. Ако заболелият намери правилния път за преодоляване на трудностите, ще почувства направляващата Божия ръка.

Докато човек е здрав той живее ден за ден, както всички. Работи, развлича се. И изведнъж - рак. Веднага го обзема чувството, че всичко външно не е вече толкова важно, мислите стават вгълбени. И е дадено време да се помисли за това, защото с болестта свободното време става повече.

Отначало, разбира се, не иска да признае, убеждава себе си, че това не е толкова лошо и опасно. Но минава известно време и вече не може да се самозалъгва.

Диагнозата рак е само половин беда, но диагнозата неизлечим рак е много по-трудна. Сега човек вижда и разбира, че времето му е ограничено и че, вероятно скоро...

Моментът, в който той вижда, че неизбежното се отнася до него самия, лично до него, е най-трудният момент в живота му. Ако човекът е близо до вярата, може да се приближи до Бога, но всеки, вярващ или невярващ, узнавайки, че е поразен от смъртоносна болест, неизбежно и веднага се сблъсква с проблема - какво ще стане сега и какво да правя. Това е кризис и той изисква разрешение. Не бива да се бяга то него.

Най-лошо от всичко е, ако болният се поддаде на паниката: «Сега всичко ми е все едно»; душевната слабост нищо не разрешава, тя оставя всичко, както е било. Тогава остава само да наблюдава как се развиват симптомите на болестта и как тялото отслабва и загива; ще идват трудни и безполезни мисли, безсънни нощи и все по-дълбока тъга и отчаяние.

Кризата изисква разрешение. Неизбежното трябва да се приеме и да се разбере, че сега е необходимо да се живее по-различно от преди. А времето, което остава съвсем не е толкова малко. Съвременната медицина постигна големи успехи. Дори там, където не е намерила лечение от рак, тя обезпечава много месеци и дори година, две, а понякога и три години пълноценен активен живот, често без всякакви физически страдания. Животът може да продължи още дълго време. Много болни съумяват да

разберат това и правят последния стадий от живота си не само добър, а светъл и щастлив.

В «Журнал для клиницистов о раковых заболеваниях» е поместена статията на Е. А. Вастиян «Духовната страна на умирането за раково болните».

Илюстрирайки своите мисли за раково болните, авторът привежда редица случаи.

Хирургът д-р Роберт М. Мак, болен от неизлечим рак на белите дробове, сам описал преживяванията си. В началото, узнавайки за болестта си, той бил много изплашен, разстроен и близо до отчаянието. Но преживял първия шок, той преодолял кризата и пише следното: «Аз съм по-щастлив от когато и да било преди. Тези дни сега всъщност са най-хубавите дни в моя живот».

Той пише, че «в това време» (на кризата) бил принуден да направи избор; можел нищо да не решава и да предостави на болестта и лечението да следват своя ход, можел да спре, да погледне на живота си и да се запита кое сега е действително важно и какво още е нужно да направи.

В заключение той казва: «Дълбоката ирония на човешкото съществуване е в това, че много от нас само след тежка травма или дори само при близостта на смъртта узнават истината за целта на своето съществуване и разбират как трябва да се живее».

В 12-та глава бяха приведени много подходящите думи на американския сенатор Паул Цонгас.

Един протестантски свещеник, описвайки своята терминална болест, я нарича «най-щастливото време от живота ми».

Това може да изглежда неправдоподобно, но не е измислица, не е самохвалство, а истина. Много хора, приближавайки се към края на своя живот, говорят за същото. Изчезват всички дребни грижи. Няма вече амбиции, желание за слава, за положение в обществото, за богатство. Повече радост ни дава това, което е около нас, по-близо до хората. Преставя да ни огорчава собствената слабост: «Да, аз умирам, вече не съм господар на съдбата си, но има нещо по-голямо от всичко това, има вечност». Това е вече начало на религиозното чувство и то се възприема като щастие.

Всички стадии на терминалната болест, за които се писа по-горе, са постепенно примирение с неизбежното, време за израстване на душата. Човек е на правилен път, той чувства това и му става по-леко.

Описаното протичане на терминалната болест не се осъществява при всеки. Има хора, които по никакъв начин не могат и не искат да приемат близостта на смъртта. Те ще се стараят да живеят по-пълноценно и активно, от колкото по-рано, да се занимават усилено с различни дела - нужни или ненужни, да се развличат повече. Те ще запълват времето и мислите си с каквото и да било, само за да забравят и да не мислят за трудното и страшното. Но няма да постигнат нито радост, нито облекчение. Понякога се достига забвение, но само временно и непълно. В най-веселите минути изведнъж ги прорязва гнетяща мъка. Особено трудни са безсънните нощи с чувството за безизходица и с тежките мисли, които идват отново и отново. Но по време на такава трудна нощ маже да дойде разбирането, че е избран неправилния път и трябва да се търси друг.

Сред терминално болните има и такива, които не виждат, не са способни да видят и да разберат това, което става с тях. Те не се крият, не се стараят да си затворят

очите и да не мислят или да заемат мислите си с нещо странично. Те са почти като децата, просто не виждат, не забелязват. Най-често това са млади мъже или жени. Понякога до последния ден те не забелязват явните признаци на близката смърт - страшното отслабване, слабостта, наличието на тумор. Те са изпълнени с надежда и са почти уверени, че следващата седмица ще ги изпишат от болницата и ще се върнат към привичната си работа. Те идват към смъртта без душевни страдания, без до края да разбират, че умират (Лош е този лекар, който винаги казва на болния цялата истина за болестта му).

Вярващите хора през цялото протичане на терминалната болест могат да видят Божията помощ в този труден за тях период. Последната болест дава време и призовава да се помисли за собствената душа и да се достигне до вярата.

Господ не спасява насилно, против нашата воля, но ни показва пътя към Себе Си.

В психиката на тежко болния настъпва някакво движение, което му помага при прехода. Хората, способни да разберат, извършват прехода спокойно и радостно, неспособните - не виждат и съхранявайки надеждата си до края, също получават облекчение.

Сънищата на терминално болните често биват светли и радостни, те спят и сънуват много часове.

Красотата на природата се възприема по-силно. Понякога се появява чувството за общност с природата, с хората, с целия свят. Хората, които преди са им били чужди, също чувстват симпатия към тежко болния, сближават се, появяват се нови приятели.

Понякога може да се случи в някой от етапите на болестта болният започва да изпитва блаженство; той е любим и приет. Лекарите, изучаващи феномена на смъртта, наричат това чувство «асептанс», т.е. «приемане». На умиращия изведнъж му става хубаво. Всичко изглежда хубаво. Това състояние може да дойде след молитви или обещания, дадени на Бога, но може да се появи и независимо от тях. Това е дар от Господа, Неговото милосърдие. Човекът не е станал нито по-добър, нито по-лош, отколкото е бил. От него се иска само едно - да приеме този дар. И всеки изведнъж става друг.

Именно за такова чувство разказват хората, преживели временна смърт и възвърнати към живот на земята. Появяването на светлината носело със себе си такава любов, която не може да се опише с човешки думи. Изчезвали страхът и опасенията. Умрелите се чувствали в безопасност и всичко било хубаво.

Те познавали това чувство вече «на тази страна», след като прекрачили прага. Но това чувство на радостно освобождение понякога спохожда терминално болния още в земния му живот, давайки му покой и умиротворение.

Започвайки от времето, когато болният узнава, че болестта му е неизлечима, му се налага да промени много от това, към което е привикнал. Всичко изведнъж става различно. До този момент той е бил господар на живота си: постъпвал е както е смятал за нужно, организиран е нещо, правел планове за бъдещето. Сега всичко това става маловажно и безинтересно. Той чувства, че хората се отнасят към него по-различно отпреди. Обстановката около него се е променила, всичко е придобило друг смисъл и няма вече желание и енергия за каквото и да било. Може да се породи желанието да се скрие от хората и мълчаливо да понесе страданията и мъката си. Но

не бива така. Животът продължава и няма да се умре утре или вдругиден. Така или иначе, кризата ще бъде преодоляна и животът трябва да се преустрои наново.

Преди всичко е нужно човек да не се предава, а да продължава привичната си активна дейност - работа, служба, срещи с хората и да прави това колкото може по-дълго. Тогава ще се съхрани или ще се върне желанието да се прави нещо.

Какво трябва да се преустрои в живота му. Сега той до голяма степен зависи от другите, на първо място, от най-близките си хора, от членовете на семейството. Трябва да се научи да приема тяхната помощ и услуги. Разбира се, би следвало и по-нататък да участва във вземането на решения, но понякога трябва да приема съвета на роднините и да му се подчинява, а не да упорства. Това не винаги е лесно, защото болният често иска да докаже на другите и на себе си, че всичко е наред и че сам може да се грижи за себе си. За съжаление - вече не е така. Това трябва да се признае и заедно с жената, мъжа, децата да се живее занапред дружно, но малко по-различно, отколкото до този момент.

След известно време се налага да се решава дали болният трябва да се премести в някакъв стационар или да се грижат за него вкъщи. Този въпрос болният трябва да решава и сам, но и да го обсъжда със семейството си. Той ще бъде разработен в 18-та глава, посветена на роднините на умиращия.

Още няколко думи за това какво трябва да прави болният, независимо къде се намира - в семейството или в болницата.

Най-важно в този момент е да се помисли не за материалното, а за самия себе си, да се насочи мисълта към високото и духовното. Това се отнася както за вярващите, така и за невярващите. Има много книги - духовни и светски - за които не е имало време да бъдат прочетени. Хубавите книги ще дадат хубави и често нови мисли.

Музиката. Мелодичната музика може да донесе много радост и примирение. Благодарение на съвременната апаратура тя е достъпна за всеки и време за нея също има.

Нужно е да се среща с хората, да ходи на театър и дори да продължи да събира марки или картички, ако е обичал това.

Когато смъртта е близо, човек чувства природата по-ярко и по-близо. Разходките в парка, гората, хълмовете, морето. Птиците и животните. В природата може по-добре да се почувства Господ в Неговите творения, може и собственото заминаване от този свят да се приеме с тъга и надежда.

Ако имате средства, помислете за пътешествия; има още време да видите това, за което сте мечтали винаги. Сократ, осъден на смърт, ден преди да изпие чашата с отрова, учил някакво стихотворение. На въпроса на удивените си ученици, той отвърнал: «А кога иначе ще успея да го науча?»

Разбира се, тези съвети не се отнасят за времето, когато са останали вече съвсем малко сили. Но докато е възможно трябва да се стараем да живеем най-пълноценно. Тогава няма да има угнетение, а мислите за най-важното ще бъдат по-силни и по-дълбоки.

Нужно е разбира се, човек да устрои всичките си земни дела. Пред самия преход и по време на него самия всички мисли трябва да бъдат отдадени на главното, вниманието не трябва да се отвлича от нищо земно и временно. Нужно е по-рано да се провери или състави завещание, за да се обезпечат с каквото е възможно оставащите

близки. За това има хубави думи в «Раково отделение» на Солженицин: «... на кого кобилата, на кого жребчето, на кого зипуна, на кого ботушите... и си отиваха облекчени».

Терминалната болест може да донесе със себе си и болки и други трудни симптоми. Но ако има страдание, то се дава и мъжество да го понесем. До нас има хора, които ще вземат върху себе си част от тежестта. Когато се поделва болката, се ражда близостта.

Дори ако няма болки, болният може да се бои, че ще се появят по-късно. Това не трябва да се случва. При правилен медицински подход няма да има никакви болки и всички трудни симптоми ще бъдат облекчени. Ако има безсъние, ще помогнат сънотворните. Да се приемат сънотворни може, но т.нар. «успокоителни» - транквиланти - не е нужно. Тяхното действие е замайващо, а последният стадий от живота не е по-малко важен от всеки предишен. Главата трябва да има бистра и ясна мисъл. До прехода трябва да се извършат още дела, има го още семейството, трябва да се живее с него и за него, има ги приятелите, които ви обичат, трябва още да се помисли за Бога, за душата... И да се молим.

Когато времето настъпи, трябва да се простите с мъжа, жената, децата, с всички близки и скъпи хора, и с всеки, който иска да се прости. Непременно трябва да се простите, както правите това преди пътуване в далечна страна, да измолите прошка и самите да простите всички несправедливости и обиди, които са ви причинени. Да помислите за всеки, когото сте обидили и да се постараете да загладите тези обиди. Да дадете последни наставления на децата. Вашите думи, казани в това време, те могат да помнят до края на живота си. Намерете думи за утешение на тези, които страдат за вашето умирање. И след това се обърнете към себе си и отдайте всичките си мисли на Господа.

Ако по-рано не сте се молили, то никога не е късно да започнете. Мнозина мислят, че ако не вярват в Бога, то молитвата е безцелна. Това е грешка. Да се разбере нещо е възможно само ако се изпробва. Никаква симфония, никаква мелодия не може да бъде разбрана и оценена напълно само от първото слушане. Трябва да се слуша още и още. А молитвата е по-сложна от симфонията и да се усети нейното действие е значително по-трудно. Но човек, започвайки да се моли, понякога изпитва вътрешна радост, сякаш Някой го слуша.

Не бива да бъдете разочаровани, ако молитвата ви към Господа не бъде изпълнена. Ние не винаги просим това, което действително ни е нужно. Господ може да ни даде не това, за което просим, а това, което е нужно за душата ни. Искрената молитва винаги ще бъде чута.

Като илюстрация може да бъде приведен известния разказ за молитвата на войника. Ето го.

По време на Отечествена война в бой бил убит червеноармеецът Александър Зайцев. Негов приятел намерил в джоба на гимназърката му стихотворение, написано в навечерието на боя.

Послушай, Боже, нито веднъж в живота си
Не съм говорил с Теб, но днес
Ми се иска да Те приветствам.

Ти знаеш, от дете винаги са ми говорили,
че Теб те няма и аз глупакът вярвах.

Аз никога не съзерцавах творенията Ти.
И ето тази нощ аз гледах
небето звездно над мен.
Изведнъж разбрах, любувайки се на блещукането им,
колко жестока може да бъде лъжата.

Не зная, Боже, ще ми подадеш ли ръка?
Но аз ще Ти кажа и Ти ще ме разбереш.
Не е ли странно, че сред най-ужасния ад
изведнъж ми се откри светлината и аз Те съзрях?
А освен това аз нямам какво да кажа.

Искам още да кажа, че както знаеш
битката ще бъде зла;
навярно през нощта ще почукам при Теб.
И ето, макар до сега да не бях Твой приятел.
ще ми позволиш ли да вляза, когато дойда?

Но струва ми се, аз плача. Боже мой,
Ти виждаш какво се случи с мен,
какво прозрях днес?
Прощавай, Боже мой! Отивам и едва ли ще се върна.
Колко странно, че сега от смъртта не се боя.

Вярата в Бога дошла внезапно и го просветила, унищожавайки страха пред земната смърт.

Християнството винаги е учило, че човек обладава безсмъртна душа, че да се убие може само тялото, а душата продължава да живее вечно.

Вероятно, Александър Зайцев, обръщайки се към Бога е почувствал именно това.

Войникът Зайцев бил убит. Може да си помислим, че молитвата не му е помогнала. Това не знаем, но мислим, че молитвата е помогнала. Пък и самият Зайцев не е молел за съхраняване на живота му, а затова да го пуснат при Христа, ако...

Когато човек се моли и в най-трудния момент му става по-леко. Без общение с Бога душата посърва. Особено важно е да се молим в края на земния си живот.

За какво да се молим? Това ще подскаже сърцето. За близките. За избавление от това, което ни измъчва и тревожи. Може да се молим за изцеление от болест; при това отците на Църквата съветват да се добавя : «Но нека бъде Твоята воля». Можем да се молим за мирна кончина, но най-важно е да се молим за собствената душа.

Кога да се молим? По всяко време и денем, и нощем, особено, ако сънят не идва и ни безпокоят тревожни мисли.

Как да се молим? Православната Църква учи преди началото на молитвата да се прекръстим три пъти, произнасяйки на глас или за себе си: «Во имя Отца и Сина и Святаго Духа. Амин».

Трябва да се молим искрено, каейки се за греховете си и просейки Господ да ни изпрати сълзи на покаяние.

Ето няколко кратки молитви за прощение на греховете и за даруване на мир и покой в часа на смъртта:

«Християнския кончина живота нашего, безболезненны, непостыдны, мирны и доброго ответа на Страшном Судище Христове, просим». Това е от просителните ектении.

Прочетете Отче наш и молитвата към Светия Дух. Трябва да се молите на Пресветата Богородица, просейки застъпничеството ѝ.

Следва да се молите на ангела-хранител и на ангела, който ще посрещне душата след изхода ѝ от тялото.

Трябва да се молите на своя светец. Може да се отправят молитви за умрелите - наши роднини и близки. Те ни чакат и ще ни посрещнат.

Винаги трябва добре да се помни и да се повтаря пасхалното песнопение: «Христос възкресе из мертвих, смертию смерть поправ и сущим во гробех живот даровав».

Може, разбира се, да се молим и със свои думи, но искрено и с вяра.

Отците на Църквата пишат за Иисусовата молитва: «Господи, Иисусе Христе, Сине Божий, помилуй ме». Те съветват тя да се чете често и продължително, произнасяйки светите ѝ слова, на глас или на ум, до самата смърт. Тази молитва учи на любов и ни приближава към Бога.

Разбира се, по време на молитва, пък и винаги трябва да имате кръстче, по възможност, осветено от Църквата.

Непременно трябва да направите всичко възможно, за да се изповядате и причастите, където и да се намирате, вкъщи или в болницата. От ваша страна главното е в изповедта - това е искрено покаяние, в което не се скрива нищо. Приемайки вашето покаяние, свещеникът с властта, дадена му от Бога, ще ви даде опрощение на греховете и ще се помоли за вас.

Ако да се намери свещеник е трудно или невъзможно, то в такъв случай трябва да се направи всичко възможно да се облекчи душата. Отшелникът, архимандрит Йов, духовник в женския манастир в Бюси, пише за покаянието без свещеник. Може да се извърши покаяние пред Бога чрез друг вярващ - мъж или жена - по словата на апостол Иаков: *«Изповядвайте си един другиму греховете и молете се един за други, за да се изцерите»* (Иак. 5:16). Помолете да изслушат вашата изповед и ако има надежда за това, да се помолят за вас и да предадат вашата изповед на свещеник. Завършете изповедта си с кратката молитва: «Боже, бъди милостив към мене, грешния».

Ако дойдат сълзи, не бива да се срамувате от тях. Сълзите облекчават и очистват душата, всички предсмъртни страдания в някаква степен я очистват. Помнейки това е по-лесно да се претърпи страданието.

Когато смъртта вече е съвсем близко, на болния често му олеква. Събуждайки се сутринта, той се чувства бодър и почти здрав. Умът е станал по-ясен, лицето и очите са пълни с живот. Изчезнали са всички болки, безпокойството и страхът.

Понякога и лекарите, и роднините погрешно разбират това като начало на оздравяване. Това не е оздравяване. Настъпил е момента, когато смъртта на тялото е неизбежна и близка и организмът е прекратил борбата за живот; не само съзнанието, но и тялото е приело неизбежното, престанало е да се съпротивява и е придобило покой. Всъщност, това е последния подарък на Господ за умирация - светъл и радостен ден с близките. Към вечерта такъв болен обикновено заспива спокойно, а на утрото вече не се събужда.

Глава 15

Смъртта не е момент, а процес, заемащ известно, понякога продължително време. Признаци за смъртта на тялото. Трудно е да се констатира рано смъртта. Изрязване на сърце за присаждане. Тибетската Книга на мъртвите. Умирането. Постепенност на прехода. Възприятия при умирането. Духовното зрение. Душата напуска земния живот по-рано, отколкото умира тялото. Винаги ли е нужно да се задържа прехода? Безболезненост на прехода. Първите възприятия на душата в задгробния свят. Изменения в емоционалната сфера. Разбирането не идва веднага. «Аз»-ът гледа себе си. Богословието за живота на душата.

Когато мислим за смъртта, ние най-често си представяме умирането като кратък момент, миг, който може би въобще не заема никакво време. До този момент човекът е живял, а сега има само едно мъртво тяло.

Смъртта, разбира се, може да бъде и моментална, като например при взрив от снаряд, разкъсал тялото на части. Но при естествена смърт, когато болният или старият човек умира в постелята си, съвсем не е така.

Ние сме свикнали да говорим за настъпването на смъртта като за момент: «В този момент», «Моментът на умирането прилича на преход от наяве в сън», «В този момент настъпва това и това» и т.н.

Думата «момент» е удобна, защото разграничава ясно двете състояния на тялото - живо и мъртво, но такова опростено разбиране за смъртта е невярно. Смъртта не е край, а настъпването ѝ не е момент, прекратяващ съществуването на личността, а процес на прехода, заемащ известно, понякога продължително време. В християнската литература също се пише не за момента, а за часа на смъртта.

Тялото, както е известно, се състои от клетки и тъкани и при умирането на човека смъртта на различните тъкани не настъпва по едно и също време. След смъртта на клетките на главния мозък клетките на някои други, по-примитивни тъкани ще живеят и дори ще се размножават още известно време. Това позволява на хирурзите да правят все по-честите напоследък присаждания на органи от един човек на друг или от мъртъв на жив. Затова от гледна точка на биолога не бива да се говори за някакво определено, едновременно умиране на целия организъм. След смъртта някои негови органи или тъкани на други, продължават да живеят още известно време.

Нас, обаче, ни интересува не умирането на отделните тъкани, а на целия човешки организъм. Може ли някак да се установи моментът, когато животът напълно е напуснал тялото? Този въпрос има не само теоретическо, но и голямо практическо значение. Да се констатира смъртта няколко часа след настъпването ѝ не е трудно,

признаците ѝ са очевидни и тяхното описание е излишно. Но да се установи самия момент на смъртта на тялото е много по-трудно и не винаги е възможно.

Край постелята на умиращия са се събрали роднините. Той не се движи и сякаш от няколко минути не диша. Трябва ли да се отказваме от последната надежда и да започнем да се прощаваме? Дали да поднесем огледалце към устата, за да видим дали ще се запоти? Но отсъствието на дишане още не е равнозначно на смъртта. Удавниците, извлечени от глъбините, понякога успяват да оживеят. Лекарят преслушва дали сърцето бие, има ли пулс, реагират ли зениците на светлината, може да направи малък разрез на кожата, за да види ще потече ли кръв. Но и много минути след спирането на сърцето и прекратяването на кръвообращението се е удавало да се спаси живота на хората.

В изискванията за безусловна смърт на организма било предложено да се смята човека за мъртъв от този момент, когато записът на електроенцефалографа се превръща от вълнообразна в права линия; това трябвало да свидетелства за безусловна смърт на главния мозък. Но скоро бяха публикувани клинически наблюдения, показващи, че и този метод не е абсолютно достоверен.

Ранното констатиране на смъртта е особено важно при присаждането на органи от умрял на жив човек. В днешно време това не е толкова рядка операция. Сърцето, бъбрека или черния дроб трябва да се изрежат много скоро, желателно веднага след смъртта на донора, докато органът е още жив и способен да функционира.

Наложи ми се да присъствам на такива операции и ще опиша една от тях.

Сблъсъкът на автомобилите е станал преди половин час. Пострадалият с тежка травма на главата беше докаран в болницата мъртъв. Вече съблеченото и приготвеното за операция тяло на младия мъж лежеше на масата. Хирург, асистент, сестра и подавач на инструментите - всичко, както при обикновена хирургична операция, само анестезиолог нямаше. Зелени стерилни чаршафи. Блестящи инструменти.

При разрязването на кожата и другите тъкани не тече кръв. Хирургът спокойно откри гръдния кош и оголи сърцето. Ние гледахме. Сърцето не биеше и изглеждаше неподвижно. Но изведнъж ние видяхме как по сърцето пробяга малка вълна на съкращение. Още и още веднъж. Ръката на хирурга, държаща инструмента застина във въздуха и самият той застина за секунда. После вдигна глава и мълчаливо ни погледна.

След това той, разбира се, завърши операцията. Той никого не е убил и на никого не е навредил. Донорът имаше травма на главата, изключваща напълно благополучния изход. Но все пак, да се изреже още живеещо сърце?...

Медицината няма абсолютно точни критерии за определяне на «момента» на умирање.

Християнството винаги е учило, че при смъртта душата напуска тялото, а сега това се потвърждава и от трудовете на лекарите - реаниматори. Може би, изходът на душата от тялото и е моментът на смъртта на тялото? Разбира се, при умирање душата винаги излиза от тялото, но нейното излизане съвсем не значи, че тялото е умряло. Достатъчно е да си спомним астралните пътешествия на йогите и свидетелствата на нашите съвременници, преживели временна смърт.

Всичко гореказано ни заставя да признаем, че умирањето на човека не протича веднага, че преходът от телесен в духовен живот не е момент, а процес, имащ своята продължителност във времето.

За това свидетелстват и изследванията на лекарите - реаниматори. Умрелите напускат земята и се потапят в задгробния мир постепенно. За душата се оказвало възможно да се върне към земния живот, макар достигнала различни стадии на прехода, понякога много отдалечени.

Смъртта често се изобразява алегорично във вид на скелет с коса. Както косачът коси тревата, така и смъртта, размахвайки косата, моментално отделя човека от всичко живо. Алегорията не е вярна, смъртта не е такава, каквато най-често си я представяме.

Преходът не настъпва моментално, а постепенно; в него могат да се различат няколко стадия.

Учените - медици, изучаващи само материалното, описват три стадия:

1. Загуба на зрението.
2. Загуба на чувствителността, включително на способността да се чувства болка.
3. Пълно изтощаване с прекратяване на дишането, кръвообращението и регистрираната мозъчна дейност.

Те изучават само това, което е достъпно за техните органи на възприятие и на тяхната апаратура. По този начин те обхващат само част от проблема - смъртта на тялото. В резултат те виждат само тъмната страна на смъртта - разрушение и гибел.

Християнството винаги е знаело повече и не само християнството. За хората, намиращи се до умирация не е трудно да видят, че е дошла смъртта - тялото е станало неподвижно, дишането е спряло. Мнозина виждат само това, но някои виждат повече - как лицето на умрелия става спокойно и някак съсредоточено. В първа глава ние споменахме думите на Жуковски, наблюдаващ умрелия Пушкин: «По-рано това лице никога не е изглеждало така, сякаш му предстоеше видение».

Не само християнството, но и другите големи религии знаят за духовната страна на смъртта. Тибетската Книга на мъртвите пише за това, как трябва да се живее, за да имаме хубава смърт. Тази древна книга векове се е предавала устно и била записана осем столетия след Рождество Христово. В нея пише, че смъртта е изкуство, за нея трябва да се готвим и да умрем, посрещайки я. Книгата има две цели: да подготви умрели за това, което ще види и да успокои близките, за да не страдат, а да освободят умрелия.

За смъртта в тази книга е казано следното: «От това състояние, в което се намира умирация пред самия момент на смъртта зависи състоянието на битие или небитие, в което той ще встъпи след смъртта». В книгата умирацията се съветват «да затвори вратите на всички чувства и да мисли със сърцето си само за Бога, тогава той ще отиде на най-високия път».

«Съхранявай ясността на ума, не се отвличай от нищо, бъди ясен и спокоен. Мисли, че душата скоро ще излезе. Наблюдавай как умираш; бъди готов за появяването на ярка светлина. Потопи се целият в тази светлина».

Учените от нашето време също пишат, че в смъртта има много неизвестно за нас. Доктор Кюблер-Рос била поразявана от изражението на лица на нейни болни пред самата смърт. Те ставали спокойни и сериозни. Умиращите в това време чувствали покой и щастие и можели да й кажат за това. Лицето изразявало покой, дори когато болният умираше в състояние на депресия и раздразнение.

Професор Сабом в своята книга привежда мнение на доктор Луис Томас, президент на Слоан-Катеринския раков институт. Д-р Томас обяснява отсъствието на болка и страдание с това, че процесът на умирање е свързан с някакво друго събитие, може би, фармакологично, но неизвестно нам. В мозъка се отделя някакво вещество, което прави умирањето безболезнено; може да има дори и приятни усещания. Доктор Томас завършва със следните думи: «Умирањето съвсем не е такова, каквото ни се струва. Изглежда се случва нещо, което ние не знаем».

Последващото описание на прехода и на възприятията непосредствено след него е направено въз основа на християнските свидетелства и на трудовете на съвременни учени.

Последните стадии на терминалната болест могат да донесат тежки страдания, но не задълго - настъпва смъртта и изведнъж всичко става различно. Обикновено през последните часове и дори дни от земния живот няма страдание. Болката изчезва и всичко неприятно преминава.

Когато смъртта е вече много близка, в съзнанието на умиращия постепенно избледняват картините на земния живот и на тяхно място идват картините на задгробния. Усещанията не се прекратяват, но се променят техният източник и органите, които ги възприемат. Той или тя е все още в този свят, но за вас е ясно, че те вече са малко и «там» и виждат нещо ново, недостъпно за вас. Те са много спокойни.

Помня как умираше от метастазис на рака на гърдата една мила стара жена. Лежеше на леглото с лице към стената. Вече не можеше да става. Лицето ѝ беше безкръвно бледо. Дишането - едва забележимо, но равномерно. Тя е неподвижна, но сякаш се вглежда в нещо. Устните сухи. На въпроса «Да Ви дам ли вода?» - тя не отговори, не помръдна. Повторих въпроса си малко по-силно. Тя отговори едва чуто: «Да, моля». Отпи малка глътка и отново отправи поглед и веднага си отиде от мен, от този свят. Тя умря след няколко часа.

Мой приятел ми разказа как е умряла неговата тъща, Вера Василиевна: «Тя беше в другата стая. Чувам стенание: «о...о...о». Аз влязох. Тя лежи с широко отворени очи и охка. Попитах я: «Какво Ви е?» Не отговаря, но помръдва в леглото. Приповдигнах я. Отново попитах: «Да извикам ли бърза помощ? Съседката?» Държа я за гърба. Тя поклати глава и с жест ми каза: «Не ми пречи», а гледа някъде. Изведнъж започна да диша по-леко и лицето и просветля. Отпуснах я на възглавницата и тихо излязох. Когато скоро се върнах, тя беше умряла».

Моят приятел добави: «Тя беше озарена, лицето ѝ беше просветляло и едва ли не усмихнато. А когато вече бе мъртва - отново онова сурово и дори жестоко лице».

Медицинските сестри, работещи в детски болници, разказват, че децата преди смъртта си често беседват с вече умрели роднини или близки.

Доктор Кюблер-Рос пише, че болногледачките често са свидетели на разговори на умиращи старци с техни вече починали приятели.

Американското Общество за психически изследвания събрало от 1700 медицински работници сведения за «предсмъртните видения» на техните пациенти и техните преживявания извън тялото. В това число и разказа на лекар за негова 70-годишна пациентка, умираща от рак. Тя изведнъж отворила очи, назовавала по име своя умрял мъж и просто каза: «Гай, аз сега идвам».

Тим Лай Хай привежда два случая в книгата си «Живот в последващия живот».

Умира banker, имащ вече опит в живота извън тялото. Разказва жена му.

«Умирайки, той беше в двата свята едновременно. Виждаше ме и говореше с мен, но и приветстваше по име 30-40 приятели и роднини, умрели и чакащи го там».

В друг случай умиращата изведнъж каза на сестра си: «О, колко са много: там са и Фред и Руф... какво правят там...» Умиращата не знаела за смъртта на Руф, починал седмица преди това.

Ние вече споменахме, че освен своите роднини и приятели умрелите срещат в задгробния свят и други духове, светли и тъмни. (Интересни са думите на древния философ Плотин (в «Енеади»): «Но с времето, към края на живота, се явяват други спомени от по-ранни периоди на съществуване... защото, освобождавайки се от тялото, тя (душата) си спомня това, което тук не е помнела»).

Умиращите често виждат и възприемат това, което е недостъпно за живите и здрави хора. В богословската литература е писано много за това, което наблюдават с «духовното зрение».

Лутер писал: «Създадената душа на човека има две очи - едното може да съзерцава вечното, другото - само временното и сътвореното. Но тези две очи не могат да вършат делото си едновременно... и само, когато човек е близо до смъртта, когато физическите му очи умират или почти умират, се открива духовното зрение...».

Епископ Игнатий пояснява: «Човек става способен да вижда духовете благодарение на някои изменения в неговите органи на възприятията. Той не забелязва кога настъпват тези изменения и не може да ги обясни, но изведнъж забелязва, че е започнал да вижда това, което по-рано не е виждал и да чува това, което по-рано не е чувал».

Трансцендеталният живот на духа бил добре известен на древните индийски мъдрци и на гръцките философи. Платон писал: «Според мен в чувственото тяло пребивава постоянно не цялата ни душа, а само част от нея, която е потопена в този свят... и замърсена и помрачена, ни пречатства да възприемаме това, което възприема по-висшата част от нашата душа».

Човек, още живеейки на земята, е свързан с двата свята. Апостол Павел пише за «вътрешния човек» и за «външния човек». При умирање духовното зрение се открива още преди смъртта. Всички усещания, идващи от земния свят, постепенно отслабват и угасват. Започва едновременно възприемане на образи от духовния свят - отначало като неясни отблясъци, а после все по-реално и по-ярко. Умиращият може да види починали, с които е бил близък на земята.

Господ дарява тези видения, за да обясни на умиращия, че светът, в който той встъпва не е съвсем чужд.

Душата напуска тялото, докато то още е живо. За това са писали мнозина, в това число и православния богослов А. Н. в «Сергиевски листки» 1930-1931 г. Ето неговите думи:

«Тялото още се бори със смъртта, а душата вече е свободна, тя е вече извън него и витае наблизко... Това обяснява онези редки случаи, когато душата във форма на земно тяло се появява далеч от тялото си на свои любими хора». Душата на умиращия се стреми към близките и тогава мъжът може да усети присъствието на любимата жена или майката - присъствието на сина, умиращи в това време далеч от тях. «Това се случва пред настъпването на смъртта», - пише А. Н.

Съзнанието на умиращия постепенно се отделя от нашия свят. Отслабват зрението и слухът, всичко наоколо става маловажно и безинтересно. Все по-голямо внимание се обръща на новите образи, той вижда и възприема нещо нетукашно. Той вече се е примирил и е готов да напусне този свят и да премине в другия.

Книга на мъртвите съветва в това време да не се борим, да не се стараем да вършим нещо, а да наблюдаваме спокойно как умираме и да чакаме появяването на светлината. Християнството съветва да се молим. При спокойното очакване и наблюдение няма да има неразумен страх от смъртта.

В това време прекалено шумната печал на роднините може да попречи на покойния или покойната тихо и спокойно да премине във вечността.

Има разкази за болни, които са били близо до смъртта и няколко пъти са били възвръщани към живот с усилието на лекарите и които са ги молели да не вършат повече това. «Там» е хубаво и те молели да ги пуснат. Една от умиращите пожелала повече да не се молят за оздравяването ѝ. Няколко пъти дишането ѝ спирало, но я възвръщали назад към живота. Накрая дошъл денят, когато тя много спокойно помолила роднините си да престанат да се молят, когато те го сторили, тя скоро умряла.

Самият преход е неусетен и безболезнен. Известен ни е само един случай, в който се споменава болка. Смъртта настъпила в резултат на тежка травма на главата. Имало мигновена болка, но след това тя изчезнала и се появило чувството за реене в тъмнина, удобство и топлина.

Някои хора чували лек шум в главата си, подобно на звън от камбанки или тиха музика. Може да има мимолетна загуба на съзнание, а след това изведнъж умрелият започва много ясно да възприема обкръжаващото го, но вече по съвсем различен начин.

Най-първите възприятия на душата след излизането ѝ от тялото не винаги са еднакви. Много скоро се появява ярка светлина.

Понякога първото възприятие е изходът на душата от тялото. Кюблер-Рос пише, че всички ние, умирайки ще почувстваме отделянето на нашето безсмъртно «аз» от неговия временен дом - физическото тяло. Една от умиращите жени казала: «Аз излизам, а тялото е празна обвивка». И тази жена, и всички други никога не са говорили, че от тялото е излязла тяхната личност или душа. От тялото излизал «аз»-ът, който после наблюдава отстрани своето тяло и всичко, което правят с него лекарите и сестрите.

Но далече не всички, възврънати от задгробния свят към живот на земята, говорят за излизане на душата от тялото. Понякога преходът е толкова незабележим, че умрелият може известно време да не разбере какво се е случило. Той все още продължава да се счита за жив. Някои чуват, че лекарите ги обявяват за мъртви, но това не се фиксира в съзнанието им. Живеейки на земята ние си представяме смъртта като небитие или като някаква мигновена и радикална промяна, а умрелият продължава да вижда и чува, както и преди. Неговата излязла от тялото душа не се оказва в «другия свят», а в същата позната обстановка, в която я е застигнала смъртта на тялото (в операционната, след сражение, в разбития автомобил). Не е чудно, че в главата не идва мисълта за собствената смърт. Но умрелият скоро започва да забелязва, че става нещо странно. (Възприятията на душите след прехода бяха описани в първа

глава на книгата: аутоскопични, докато душата се намира още в обстановката на земния свят и трансцендентални, когато душата, напускатки земята, познава новото в духовния свят). Самият той не стои на земята, а се рее във въздуха, вижда от страни, отделно от себе си, своето собствено тяло... и постепенно идва подозрението: «А дали не съм умрял?»

Той не се изплашва. Понякога може да има минутен страх или чувство на самота, но те преминават бързо. Самота в смъртта няма. Той ще бъде посрещнат от умрелите роднини и други духове. Много скоро ще се появи ангелът-хранител, който може да каже: «Аз ти помагах до този стадий от твоя живот, а сега те предавам на друг».

Доктор Кюблер-Рос в един от своите доклади разказва за наблюденията си над възвърнати към живот пациенти. Тя стига до следните изводи: «Ние не можем да бъдем сами: ангели-хранители, «помощници», умрели любими, били с нас по време на земния живот, ще ни посрещнат и ще ни помогнат. Всички ние ще преминем през това. Това трябва да се преживее от всички хора. Тези преживявания се появяват тогава, когато вече няма никакви признаци на живот».

Умрелият, престъпвайки прага вижда хората, чува думите им, може да се опита да помогне или да каже нещо, но скоро се убеждава, че не го забелязват. Той не може да влезе в контакт с живите. Скоро вижда светлина, а след това преминава далече, в друг свят.

След прехода се променя не само отношението на душата към обкръжаващото. Някакви изменения протичат и с нея самата.

В митовете на Древна Гърция Харон превозвал умрелия през реката на забравата Лета и, встъпвайки в царството на сенките, умрелият забравял всичко, което се е случило с него през земния му живот.

Сега ние знаем, че това съвсем не е така. Душата не губи всичко. Всичко вечно и важно се съхранява. Но ние знаем също, че душата губи интерес към всичко материално. За това има много свидетелства. Душата, излязла от тялото по време на хирургична операция, гледа «като незаинтересован наблюдател» това, което се случва на собственото ѝ тяло.

Такава незаинтересованост отбелязват мнозина от върналите се. Кюблер-Рос също говори за такова угасване на емоциите. Не само умрелият губи интерес към обкръжаващото, но и близките му хората понякога също губят емоционалната си връзка с него. Кюблер-Рос често присъствала на смърт на деца. «Аз бях близка с моите болни, - казва тя, - и минута след смъртта им повече не чувствах към тях нищо, това беше само празна обвивка. И те повече не се нуждаеха от мен. Любимият болен го нямаше в тялото».

Когато умрелият разбира, че е умрял, все още е смутен, той не знае къде да отиде и какво да прави. Определено време душата му остава близо до тялото, в познатите ѝ места. Съгласно християнското учение през първите два дни душата е сравнително свободна. След това тя преминава в друг свят, но в тези първи минути, часове и дни може да посети скъпи за нея места на земята и хора, които са ѝ близки.

Преминалият в задгробния мир скоро започва да вижда, че все още има тяло, макар и съвсем различно от това, което е напуснал. Разказите на върналите са откъслечни и не съвсем ясни. «То беше подобно на облак». «Излизайки от тялото, аз

сякаш влязох в нещо друго. Не мислех, че съм нищо. Аз имах друго тяло... то имаше форма и аз имах нещо като ръце».

«Моето «аз» имаше физическа плътност, но не съвсем... като нещо вълнисто... като облак... нямаше тежест... Много е трудно да се опише...»

Някои се виждали в своя обичаен земен облик, понякога в по-млада възраст. Някои съвсем не се виждали.

Почти всички възприемали своето излязло същество като нещо неосезаемо, нематериално. «Не чувствах себе си».

Всички, опитвали се да разкажат своите преживявания, изпитват трудност при описанието на себе си, защото почти не е имало материя, но с лекота описват това, което са могли да правят.

Протоерей Сергей Булгаков пояснява, че в задгробния свят няма лица и тела, както е било на земята; има само души. Но те показват вътрешните си качества. Душите сякаш са облечени с тях и по тези качества умрелият познава този, който е обичал през живота си. Душата среща същества, приличащи на нас, но значително по-могъщи - светли и тъмни.

Възприятията и мислите у душата са по-ясни, чувствата са по-силни, тя е по-близо до Божествената природа. Такава ясност на възприятията съществува от първия момент на живота «там».

В задгробния живот изчезват всички физически недостатъци, дефекти на ума и всичко временно и ненужно.

Душата съхранява всичко, което е достойно за съхранение във вечността. Остават и всичките ѝ основни качества: няма двама свършено еднакви хора, както няма и две еднакви снежинки. Индивидуалните си черти съхранява и душата.

В задгробния свят душата ще се развива в това направление, което е започнала на земята - към доброто или злото.

Непосредствено след прехода личността има това ниво на познание, което е имала при умирането на тялото, но израстването ѝ в Божествената Светлина ще се осъществява с голяма сила.

За това пише архиепископ Лука: «Нашият вътрешен трансцендентален човек, освободен от игото на плътта, може да постигне висшето познание на всичко съществуващо в цялата му широта, дълбочина и дължина. Това, което е непостижимо за земния ум, ще стане понятно на озареното от Христовата Светлина трансцендентално съзнание на вътрешния човек».

Глава 16

За скоропостижната смърт. Как се умира по-леко - скоропостижно или след болест. Причини за смъртта. Вътрешни причини за смъртта. Предчувствие или желание? Смисълът на смъртта. Защо и кога? Страх от смъртта и предчувствие за смъртта.

Повечето хора умират след повече или по-малко продължителна терминална болест. Угасвайки постепенно, човек има време да помисли, да разбере и в някаква степен да се подготви. Но смъртта може да бъде и неочаквана - скоропостижна -

например при автомобилна катастрофа или при остра сърдечна недостатъчност (това, което по-рано наричаха «разрив на сърцето»).

Хората, вярващи в Бога и в безсмъртието на душата, се боят от скоропостижната смърт или казано по-точно, боят се не толкова от самата смърт, отколкото от последствията за душата от нейното излизане без покаяние, молитви, без примирение с Бога. Във всичките векове на християнството, освен през последните, хората винаги са се старали да дадат възможност на умиращия да си отиде достойно, по християнски.

М. Лодеженский пише в книгата си «Незримата Светлина»: «Предсмъртното състояние на човека и самият момент на неговата смърт представляват най-важното му преживяване от всичко... Смъртта е най-важният изпит за човека... доколкото неговото мирозрение е осмислило самия факт на смъртта... направило го е лек или дори радостен...» Хората, вярващи в Бога и в задгробния живот или поне сериозно мислещи за това, обикновено умират леко. Различно е със съвсем невярващ човек. Авторът на тази забележителна книга продължава: «Какво може да представлява смъртта за човек, в който е внедрено съзнанието, че със смъртта той се унищожава напълно? Такава смърт е или усещане за ужас, или на тъпо отчаяние». Такива хора често искат да умрат изведнъж, внезапно. Ето как е изразил желанието си един от тях: «Ако вече трябва да се умира, то аз бих искал да умра веднага или в съня си, за да не се мъча». Те искат да умрат без страдание, без мисли, без да чувстват нещо - бил е и вече го няма.

Това могат да искат само тези, които не знаят нищо за смъртта, но се боят панически от нея. В това тяхно желание има голяма грешка, такава смърт - без мисли и каквито и да било усещания - те няма да получат. В смъртта няма физически мъки, а страхът и трудните възприятия остават, защото в смъртта съзнанието не се губи и личността не изчезва. Дори ако той умре по време на сън, без да почувства нищо, той изведнъж ще се види в странна обстановка, но с всички мисли и усещания, които е искал да избегне. Освен това, при такова разбиране на смъртта и при желанието нищо да не почувстват, тези безпомощни хора, изпълнени със страх, губят целия период на терминалното израстване на душата, пълен с радост и примирение.

Тези, които са мислили за това сериозно, в частност много лекари, изучаващи проблема, желаят друго. Вече писахме за Елизабет Кюблер-Рос, която не би искала да умира скоропостижно и да се лиши от периода на израстването, познанието и приближаването към Бога. Трябва да благодарим на Бога, ако смъртта не ни завари неподготвени и ни бъде дадено време да помислим и да се подготвим.

Преди да пишем за причините за смъртта на човек е нужно да направим уговорка. Душата е безсмъртна, затова може да се говори само за причините за смъртта на тялото и което не е съвсем едно и също, за причините за излизането на душата от тялото.

Разбира се, няма смисъл да се споменава тежката травма или да се изброяват различни болести, разрушаващи някой от жизнено необходимите органи; тук причината за смъртта е ясна. Но има случаи, когато тялото изглежда здраво и жизнеспособно и изглежда, че няма причини да се умира, а човекът при все това умира.

Много хирурзи могат да си припомнят болен или болна, които пред лека операция изведнъж казват: «Аз няма да понеса операцията». Това не е страх. Те

говорят за това естествено и спокойно като за неизбежно очаквано събитие. Болният е изследван преди операцията - сърцето, дробовете, кръвта и всичко останало е наред, и при все това внимателният хирург не оперира, особено, ако в миналото се е срещал с подобен случай.

Млад и здрав австралийски абориген, на който злоумишленик, умел такива неща, «уцелил костта» («Pointing of the bone»), изпада в депресия, отслабва и след известно време умира. Руски селянин от миналия век, обикновен старец, без каквото и да било опасна болест, решава, че времето му е дошло и говори за това на близките. Облича бяла рубашка, слагат го на пейката под иконата, слагат в ръката му горяща свещ и той скоро умира.

Какво е това? Предчувствие? Само предчувствие? По-скоро това е желание и призив, подсъзнателен призив, чийто смисъл е: «Аз съм вече готов, искам да дойда, приеми ме».

Могат да се споменат много подобни случаи и ситуации. Описани са и в художествената литература дори и на нашия безбожен век. Например разказа на Федор Абрамов «Последният старец на селото».

Авторът след много години се връща в своето село. Среща познат старец. «...Отслабнал, изсъхнал... това ти ли си? - питам го. «Аз, момко, аз... наредено ми е по Гергьовден вече да се прибирам...»

Старецът не приел думите на утеха. «Не, не, не ме утешавай - изгулях си своето. На пощата ходих. Пари за погребението изтеглих. Имах 600 рубли спестени, всичко изтеглих. Не искам децата да се разоряват заради мене. И искам да се простя със земяците както трябва: да може всеки, който дойде да бъде угостен».

Старецът умрял в същия ден, надвечер, когато залязло слънцето... Обикновено спял на леглото си, а сега изведнъж поискал на пода. Възрастните му деца го разположили на пода. «А сега Матрьона (жена му) нека легне с мен». Децата се опитвали да му отговорят че «това не е хубаво», но той настоявал.

Сложили до него Матрьона, която вече от три години не била с ума си. Като по чудо разсъдъкът ѝ в тази минута изглежда се върнал и тя неловко обхванала мъжа си със съсухрените си ръце.

«Добре, - просълзил се старецът.- А сега ме оставете сам, аз ще...». И скоро умрял пред очите на всички».

Смъртта, настъпили без никакви видни физически причини, учените наричат «психологическа смърт». Те не са открили причините, но са измислили названието и всичко изглежда обяснено.

Добре е известно, че в критичното време на тежка болест изходът - да се живее или да се умре - до голяма степен зависи от желанието на болния. И не само по време на опасна болест. Ако човек е уверен, че скоро ще умре и спокойно говори за това като за нещо очевидно, той вероятно скоро ще умре.

Достоевски казал спокойно в утрото на 28 януари 1881 г.: «Аз знам, аз трябва днес да умра». Вечерта той умрял.

Желанието и готовността да преминат в другия свят, съзнателно или несъзнателно, често възникват у старите хора, но се срещат и при млади. «Природата» често въстава срещу такова желание. Униинето, депресията, загубата на интереси и

енергия, разочарованието, безцелния живот раждат желанието «да се махне от всичко това» и довеждат до появата и развитието на различни болести, включително и рак.

Наполеон, още млад и до неотдавна изпълнен с енергия, при заточението на остров Св. Елена загубва всяка надежда, скоро заболява от рак и умира.

Солженицин, имайки раков тумор, знае, че е длъжен още много да каже на целия свят, иска да го направи и оздравява.

Силното желание ражда в човека и в природата някакви сили, които способстват за неговото осъществяване.

Другият източник на жизнени сили, който е още по-могъщ, отколкото желанието, може да бъде вярата в Бога и разбирането, че нашият живот и нашата смърт са в Божиите ръце, а ние просто трябва да вършим на земята това, за което сме призвани. Такива хора често доживяват до дълбока старост. У хората без вяра често се появява усещането за безцелност на съществуването и желанието да си тръгнат. В резултат възникват някакви психически, а след това и физически болести.

Смъртта има не само външни, но и вътрешни причини.

За физическата смърт често има вътрешна психологичка причина. За ролята на депресията и чувството за безцелност вече писахме. Има, обаче и множество други причини. Всяко силно и неочаквано преживяване може да доведе до моментална смърт. «Умрял от страх» - не е само израз от речта. На война войникът може да умре в момент на близко избухване на снаряд, без да е получил никакви увреждания.

Хората са умирали в пристъп на дълбока мъка или дори на неочаквана голяма радост. Писано е, че смъртта може да бъде резултат от внушение от разстояние, послание на врага, внушение, за което жертвата не знае нищо. В древността и в средните векове вярвали в действието на заклинанията и проклятията.

Причината за смъртта може да бъде съвършено тривиална и непонятна. Смъртта може да настъпи в момент на всяко дребно, но остро усещане, свързано с някакви опасения или с очакване на неприятното.

Имаше един такъв тъжен случай в моята практика. Мой пациент, силен мъж на средна възраст, получаваше веднъж в седмицата мускулни инжекции. Те могат да бъдат правени безболезнено, забивайки иглата в момента на плясването на дланта по седалището. Плясването на е силно, трябва да бъде много рязко и кратко. Болка няма, но от неочакваността болният може да потрепери. Моят пациент беше получил две или три такива, но всеки път беше неспокоен, очаквайки това безобидно бодване. При последната ми визита при него, получавайки бодването, той падна на пода бездиханен и без пулс. Аз изпълнен с тревога се мъчех да го обърна по гръб, за да му направя сърдечен масаж, но той изведнъж въздъхна и след няколко минути ние мирно и смеейки се беседвахме за произшествието. Аз не придадох на това никакво значение - обикновен припадък.

След два дни излязох в месечен отпуск. Следващата инжекция направил мой заместник. Случило се същото, както и след моята инжекция. Болният паднал, но този път не се върнал към живот. Той умрял.

В известната книга «Откровени разкази на странника» е описан следният случай. Селски керван. Приближили се до езеро с плувачи в него ледени блокове. Млад селянин изпитва желание да се изкъпе и започва да се разсъблича. Другите го разубеждават, не го пускат. Но той се изскубва. «Ах, така ли, ето ти на тебе!» и на шега

го обливат със студена вода от ведрото. Той извиква: «Ах, колко е хубаво», - ляга спокойно на земята и умира. Направили аутопсия и не открили нищо.

Душата може да излиза от тялото не само преди смъртта. За издигане на духа до небето пишат и християнските подвижници. Астралните полети на йогите са широко известни. Съвременната наука също изучава този феномен. Излизането на душата от тялото може да се достигне с известни методи или да настъпи от само себе си, при умора, стрес, на сън и т.н. Такива случаи не са редки.

Целия Грин, директор на психологичните изследвания в Оксфорд, получила 400 положителни отговора на своето запитване по отношение на това явление. Възприятията били аналогични с тези, които се наблюдавали при умиране - чувствата се съхранявали, слепите виждали и спомените за изминалото оставали.

След първия епизод повторните излизания на душата от тялото протичат по-лесно и бързо. Доктор Сабом (с. 162) съобщава, че трима пациенти при състояние, близко до смъртта, имали повторно излизане на душата от тялото, а една жена - многократно и по нейно собствено желание. Сабом смята, че това се дължи на пробуждането на латентна способност: «Аз предполагам, че аутоскопичният епизод зависи от неизвестен за нас механизъм (trigger), неврохимически или друг, който се включва на определен стадий от процеса на умиране и в други ситуации».

За съществуването на «механизъм», който служи за отключването на душата от тялото, пишат и други учени.

Съществуването на някакъв физиологически фактор изглежда несъмнен. Как иначе би могло да се обясни моменталната смърт при изплашване, бурна радост, неочакваната смърт от някаква нищожна причина? Разбира се, тялото умира от тези или онези физически причини, от патологични изменения в тъканите и органите. Но съществува и някакъв психологически механизъм, чието включване води до изхода на душата от тялото и до спиране на жизнените функции.

Този фактор (думата «механизъм», употребявана от някои изследователи, е малко подходяща за живия организъм), съществувайки в латентно състояние от рождението, се активизира под някакво психологично въздействие. Душата може да се отдели от тялото под влияние на желанията, под силна емоция, от някакви неврохимични процеси, свързани понякога с близостта на физическата смърт, може да бъде предчувствие («не викай смъртта - ще дойде»). Не бива да се изключва априори и възможността за външно въздействие върху психиката на човека (внушение, «прицелване в костта»).

Изглежда, този фактор е по-чувствителен при старите хора. При тях той е готов «да проработи» в критични ситуации, отколкото при младите. Старците понасят по-трудно болестите и всеки стрес.

Психологичната настройка има огромно значение. Проведени били интересни опити с мишки. Ако им се изрежели мустаците, тяхната съпротивляемост отслабвала и във водата те потъвали по-бързо, отколкото неоскърбените мишки.

Смъртта, а също и животът, каквито ги знаем на земята, могат да изглеждат безсмислени. Детето се ражда, възпитават го и го учат, а то умира без да е успяло да направи нищо през живота си. Безпомощният старец живее, а юношата умира. Невестата умира веднага след сватбата. Войникът се връща вкъщи от война и загива,

попадайки под автомобил. Смисъл може да има само в случай, че смъртта на тялото не е край на съществуването на личността.

Смъртта на войника може да изглежда безсмислена и несправедлива. По времето на войната той се е излагал на опасности и е живял безрадостно и трудно. Безсънни нощи, понякога в студения и мокър окоп, налагало му се да гладува, изморявал се, затъвал е в мръсотия, началството му е крещяло. Без жени, без радост. Бил е ранен и доста се е намъчил.

Имало е, разбира се, и хубави моменти: тясната дружба с приятели, не мислел за себе си, а понякога разделял последните късчета хляб, рискувайки живота си е изнесъл ранения приятел от огневата зона. Сега войната е свършила и той иска да навакса пропуснатото - да поживее за собствено удоволствие - да яде и пие и да прекара времето си добре. Мислел за още младата и любима жена, но... на село има много самотни жени и те са се измъчили. Има много други съблазни, а той е още млад и след дългите години на война иска да се наслаждава на живота. Какво го очаква? Как ще се сложи животът му? Какъв ще стане той самият?

Изпълнен с радостни надежди той върви от станцията към къщи и изведнъж - почти моментална смърт под автомобил. Нямамо предсмъртна болест. А какво, ако е била? Как би понесъл краха на всичките си надежди? Би ли се примирил със съдбата? С Бога? За какво му е такъв живот и такава смърт?

Какво би било знае Господ и Той изпраща на човека такава смърт и в такова време, когато му е най-добре.

Прочетете още веднъж в осма глава какво казват архиепископ Лука и свети новомъченик Герман за значението на земния живот и на смъртта за душата и тялото.

Човешкият живот на земята е нужен само за формирането на духа, за определянето на този път, по който душата ще тръгне във вечния живот. Това дава отговор на всичките ни недоумения и обяснява ранната смърт на праведниците, дългия живот на лошите хора (на които Господ дава време да разберат и изменят своя път) и всяка смърт, която може да ни се стори безцелна и ненужна.

Важни са не дарованията и способностите, които владеем, а това как ги използваме. Протоерей Сергей Булгаков пише: «Физическата смърт има за своето настъпване вътрешни време и срок».

Смъртта има свои вътрешни причини; външните фактори - болестите и нещастните случаи водят към смърт на човека тогава, когато по-нататъшното земно съществуване вече няма смисъл за живота на душата.

Времето на нашия живот и на нашата смърт е в ръцете на Господа. Часът на смъртта много често се свързва с духовната мисия на човека. Праведникът понякога иска да умре и моли за това, но Господ може да го остави да живее дълго. Отец Маттаел Мескин пише във «Вестник РХД» (44, 1985) за Антоний Велики, който чул гласа на Бога: «Ти си като блага майка... и аз те оставям да възпитаеш добре своите чада».

Някои хора недоумяват защо Господ не ни е дал да предвиждаме смъртта, ако промишлението за нея е толкова благотворно. Светоотеческите писания поясняват, че това е нужно за нашето спасение: «Защото... човек, разбрал отдавна времето на своята смърт, би провел живота си в беззакония и едва пред самия изход от този свят би пристъпил към покаяние. Но от дълговременния навик грехът би се превърнал във втора природа на човека и той не би могъл да се изправи».

Не ни е дадено да предвиждаме смъртта, но често има предчувствия за нея.

Предчувствието не е страх от смъртта, в известна степен те дори са противоположни помежду си. Страх от смъртта най-често изпитват неразкаяните хора с лош живот, които отхвърлят Бога. За тях смъртта означава загуба на всичко, което познават и обичат. Те се боят от нея и не я искат, предчувствие за смъртта те изпитват много рядко. Може би има предчувствие и страх за нещо лошо след смъртта, но те не чувстват нейната близост. Дори напротив, до самия си край те могат да не виждат явните признаци на нейното приближаване, както при Солженицин в «Ракова отделение»: «Вече с кислородна маска диша... а с думи си доказва «няма да умра».

Човекът с праведен живот често предчувства скорошната си смърт. Той не се бои, просто чака спокойно, а понякога иска тя да настъпи. След естествен и непорочен живот той приема и смъртта като нещо естествено и нормално. Вероятно това прилича на случая, когато човек, уморен от дневния си труд иска да заспи. Неговата смърт ще бъде мирна и лека, като заспиване, като успение.

Глава 17

Смъртта на децата. Децата знаят, че умират. Епизоди на излизане на душата от тялото. При прехода децата не са самотни. Има ли смисъл в смъртта на детето. Мъката на родителите. Изкореняване на мъката.

Сега вече има доста богословски и медицински книги за смъртта на децата. Описани са редица наблюдения и учените се стараят да ги оценят. Много правят д-р Кюблер-Рос и др.

Елизабет Кюблер-Рос е специалист по детски болести, психиатър. Тя пише, че децата знаят, че умират, но знаят това със сърцето си, а не с главата. Те говорят за това без да се боят и умират леко. Колкото по-малко е детето, толкова повече знае.

Децата по-големи от две години, по време на тежка болест стават по-духовни и сериозни, сякаш изведнъж са пораснали.

Лекарите, сестрите, санитарките и други хора, виждали как умират децата, свидетелстват, че у тях, както и при възрастните, чертите на лицето малко преди смъртта приемат изражение на покой и внимание към нещо.

Кюблер-Рос смята това състояние на покой и съсредоточеност за сигурен признак, предвещаващ приближаването на смъртта. Децата в това време могат да видят вече умрели, особено тези, които са обичали.

Кюблер-Рос била не само лекар, но и приятел на своите малки пациенти. Седейки до постелята на тежко болно дете, тя разговаряла с него. На своя въпрос често получавала отговора: «Не, сега ми е хубаво, татко и Питър ме чакат». Бащата и братът на болното момиченце са умрели по-рано.

Архиепископ Лука също пише за това. По-малкият брат виждал и чувал своя по-голям умрял брат, който го викал при себе си. Малко момиченце виждало и чувало умрялата си леля Луиза, която ѝ се явявала много пъти и я викала в задгробния свят.

Има много други подобни съобщения. Децата често виждали, че ги чакат близки и винаги само тези, които вече са умрели. В последните часове на живота си те никога не виждали да ги посрещат още живи на земята родственици. Но те можели да

видят «там» умрели, например в автомобилна катастрофа, за чиято смърт още не знаели. Освен роднини, те виждали и други починали деца, с които са играли, ангели-хранители, «помощници». Това помага на децата да се запознаят с мястото, където отиват. «Мамо, всичко е наред, татко ме чака».

У тежко болни деца между две и седем години има епизоди на излизане на душата от тялото не само при умирање, а понякога и по-рано, например в полузабравата и сън. В едно медицинско списание е описан следният случай. Момиче след като няколко пъти излизало от тялото си, разказва колко хубаво е това, което е видяло. Това не се понаправило на майка ѝ, «защото майките не обичат, когато на децата им се харесва друго място повече от дома». Накрая момичето разказва на баща си как е срещнало брат си и колко хубава била тяхната среща. Завършвайки разказа си, тя добавя: «Жалко само, че аз никога не съм имала брат». Баща ѝ заплаква и ѝ казва, че тя действително е имала брат, но той умрял три месеца преди раждането ѝ и те никога не са ѝ говорили за него.

Болните деца обикновено се страхуват от самотата. Те молят майка си или медицинската сестра да не си отиват. А после изведнъж детето казва на майка си със загрижеността на възрастен човек: «Мамо, отиди си вкъщи, отдъхни си, сега аз не съм сам». Може би то вижда умрелия си баща или брат и знае, че те го очакват и ще му помогнат. Известно е, че и болни и здрави деца, дори и възрастни, понякога летят насън, чувствайки се през това време леко, добре и много реално. Детето вече знае, че може във всяко време да отиде при майка си само и да бъде с нея, където и да е тя. То вече е престанало да се бои от самотата.

Ако майката или бащата на болното дете вече са умрели, кажете му, че те го чакат и ще го посрещнат.

Понякога се случва родителите нито за минута да не оставят детето си само, но то да умре, когато те са били някъде за кратко време и са ги известили по телефона от болницата. Родителите ще се чувстват виновни - детето е било напуснато в най-трудното за него време. Вие можете да облекчите мъката им, като им обясните, че то нито за секунда не е останало само, че през цялото време е било обкръжено от грижи и любов.

Смъртта на близък човек винаги донася мъка, но особено трудно е за родители, загубили детето си. «Защо то, а не аз?» «Той беше толкова млад, едва започваше да живее». Това може да доведе до криза във вярата. Родителите могат да обвинят Бог в несправедливост.

Смъртта на младо същество би била не само несправедлива, но и безсмислена, ако тя е край на неговото съществуване. Но безсмислица в природата няма, а волята Божия често ни е неизвестна.

Детето умира неуспяло да съгреша и в задгробния свят душата му трябва да бъде щастлива. Хората с обикновен и естествен живот чувстват това. Невярващият интелегент може да се удиви от спокойното отношение на селянина към смъртта на детето. «Защо не плачеш? Не жалиш ли за детето?» «А за какво да плача? То беше чисто, нали не успя да се нагреша, а ние в него имаме своего рода молитвеник».

Тази беседа е взета от книгата на А. Н. «Няма смърт» (из-во «Християнска жизнь», 1975).

Авторът описва още един случай. През 1919 г., по време на гражданската война, се срещнал с вдовица, загубила неотдавна своя единствен 12-годишен син. Той бил поразен от спокойното отношение на майката към своята загуба и тя му разказала как се е случило това.

Синът ѝ се разболял тежко и в един момент тя разбрала, че детето умира. В отчаянието си си спомнила за великия старец йеромонах В., живеещ в манастира на края на града. Тя намерила стареца в църквата, хвърлила се към него и започнала да го умолява да спаси детето ѝ. Старецът отвърнал: «Аз мога да го измоля. Но ще вземеш ли на себе си тези грехове, които ще извърши твоят син после? А ако стане разбойник, никаквец или душегубец?»

Тези думи я поразили и ѝ открили това, за което по-рано никога не е мислела. Майката и старецът мълчали няколко минути, гледайки се изпитателно. След това старецът отишъл в олтара, а тя се върнала вкъщи, където намерила момчето си вече мъртво. Жената завършила разказа си с думите: «Тази смърт на скъпо за мен същество ми разкри дверите на вечността. Ето защо съм толкова спокойна. Аз разбрах милосърдието на Бога».

Как и с какво може да бъде облекчена неутешимата мъка на родителите? Колкото и да е трудно тя трябва да се приеме и изживее. Друг път няма. В един от сборниците си със статии Кюблер-Рос привежда разказа на стар мъдър човек.

Двегодишно момченце, негов внук, се удавило в басейна на съседа. Откарали тялото в най-близката болница. 24 часа след смъртта на детето старецът посетил родителите на момчето. Синът му и снаха му били на масата, пушели и мълчаливо гледали чашите с изстиващо кафе. Те буквално били онемели от мъка и седели неподвижно, без мисли. Дошлият разбрал какво става и се обърнал към тях: «Детето е в моргата. Занесете му дрехи и го облечете. Облечете го сами, не давайте на друг». Родителите го послушали и това било началото на изживяването на мъката им.

Мъката може, разбира се, да се облекчи със съчувствие и добра задушерна беседа. А ако роднините съумеят да разберат истинския смисъл в смъртта на детето, ще се почувстват по-облекчени.

Глава 18

Грижи за неизлечимо болния, къде да умре - в болница или вкъщи. С какво може да му се помогне. За какво да се разговаря. Молитви.

Тази глава е за това, което могат да направят роднините и приятелите на тежко болния човек, за да облекчат страданията му и да му помогнат, доколкото това е възможно, да се примири с неизбежното.

Предсмъртната болест продължава известно, а понякога и дълго време. Това не е само процес на отслабване и умирање. Ние вече писахме, че терминалната болест може да бъде период за израстване на личността и за духовно развитие. При все това тя носи със себе си душевни и телесни страдания. Трудно е за болния, трудно е и за близките му. Трябва да се направи всичко възможно, за да му се помогне.

В миналото смъртта често се възприемала като естествено явление, познавали я и правели всичко, както е нужно. Сега всичко това се е изменило. Стараят се да не я

забелязват и не я познават, а когато все пак наближи, то става особено трудно не само за болния, но и за роднините му.

Ние често смятаме, че за умирация са нужни само грижи и комфорт. Това не е така. Случва се, когато заболее възрастен човек - майка, баща, мъж или жена, роднините, разбирайки, че болестта е неизлечима, бързо го отправят в болница или в друго заведение. По-рано такива заведения се наричаха «дом за неизлечими» или още по-лошо, сега им дават други по-хуманни названия. За ужасните условия на съществуване в такива старчески домове за безнадежно болни пише Людмила Медведева в списание «Знамя» (1988, бр.8). Тя описва един от сравнително хубавите старчески домове и все пак: «Живеят на етаж... без обувки и връхни дрехи.. техният свят е леглото и нощното шкафче. Врата към стълбите е заключена. Персоналът е беден, работи в тежки условия, дразнят се, карат се... трябва да се угодничи, да им се угажда... самота».

Няма за какво и с кого да се разговаря. «Караниците за телевизора достигат да сбивания - полуслепи, глухи, зли».

Старите хора, мъже и жени, пристъпват към най-важния час от своя живот без любов, не успокоени и примирени, а унижени, нещастни и понякога озлобени.

Родствениците смятат, че там на болния ще му бъде по-добре, там знаят какво да правят. От време на време жената или мъжът навестяват болния и мислят, че са направили всичко, което е нужно и възможно. Но да го видят им е трудно и колкото повече се задълбочава болестта, толкова по-трудно става. Визите стават все по-кратки и редки. Децата също са заети със своите проблеми; мислят, разбира се, и за болния баща или балната майка, но като цяло всичко това се възприема най-вече като усложнение на техния собствен живот.

За такива ситуации ние няма да пишем, нищо не би се променило. За щастие това не се среща често. Дори в наше време, когато семейните връзки отслабват, болният най-често не остава сам. Неговата или нейната мъка разделят жената, мъжа, майката, децата.

Скоро се налага да се решава въпроса къде да се умира - в болницата или в къщи. Да се умира е трудно при всякакви условия, но да се умира вкъщи, когато около теб са тези, които обичаш и които те обичат е по-леко. Помислете всеки за себе си; когато дойде вашият ред - къде?

Болницата може да бъде неизбежна и необходима за изследванията и за техническите лечебни процедури. Но когато този стадий вече е преминал, за болния е по-добре да бъде в позната обстановка, у дома си, в обкръжението на любящи роднини.

Болницата обезпечава реда, ефективността, стерилиността и квалифицираните грижи, но в нея има бюрократизъм и свързаното с него безразличие.

Ние се молим в Църквата за даруване на «непосрамена мирна кончина». Човек иска да съхрани своето достойнството до самата си смърт. В безличната обстановка на болницата това е особено трудно.

Ето смъртно болната съпруга, жена и майка, е отправена в болницата. В приемната стая я внасят на носилка. Преди това би могло да има извикване по спешност, автомобил на «бърза помощ» с виеща сирена. Суета, шум, ярка светлина.

Изпращането в болница често дава първото сериозно усещане за близостта на смъртта.

Процесът на обезличаване започва от момента на пребиваване. Очакването на приемането, попълването на различни формуляри, събличането - дори ако то не е необходима. А след това болничните правила, на които трябва да се подчинява. Болната е лишена от индивидуалност и свобода, от правото да решава и да постъпва според волята си, командвана е като дете и при това без любов и никакви емоции. От жена и майка тя се превръща в болна на легло номер 4 в стая номер 6. През цялото време нещо се случва: лекари, сестри, лаборантки, помпи, тръбички, рентген и т.н. Тя може да иска покой, мир, някакво уважение, а получава: вливания, апарати и инжекции по график. Развива се угнетение, потиснатост. «Трябва да се държа примерно, иначе няма да се отнасят добре с мен».

Болната през цялото време е сред хора, но се чувства самотна. Визитацията обикновено протича по следния начин: отпред върви професорът или завеждащ отделението, след него - лекари, сестра и група студенти. Приближавайки леглото на болен от неизлечим рак, професорът пита: «Как се чувствате? Апетит? Действат ли червата?» Опипва пулса, оглежда бегло и назначава на сестрата. Професорът ще обясни на студентите, че могат да настъпят едни какви си усложнения. Неизлечима е, но може да се продължи животът. И отминават нататък. Всичко е нормално, много делово, но у болната след визитацията настроението е по-лошо, отколкото преди нея и чувството за самота е по-силно.

Колкото по-близо е смъртта, толкова по-студено е в болницата. Наоколо са чужди и често безразлични лица и неуютни стени. Последните часове от живота на умирация не са осветени от любов, а той иска да бъде с близките си, да почувства любовта им и да им даде своята.

Намирайки се у дома си, болният ще съумее по-дълго да съхрани обичайния си начин на живот. Някои неща ще трябва да се променят, необходимо е да се научи да приема опеката без огорчение, а близките ще съумеят така да се грижат за него, че той да не забележи много осезателно промяната и да не почувства безпомощността и зависимостта си от другите. Дайте му възможност колкото е възможно по-дълго да продължи да се труди, да се грижи за семейството и да участва в решаването на въпросите, които касаят него или семейството.

На болния трябва да се осигури максималния възможен физически комфорт. Не е задължително да има болки. Сега има средства, които могат да отстранят всяка болка. Това основно е работа на лекаря, но също и на роднините. Лекарят не вижда пациента си всеки час и дори не всеки ден. Той ще осигури нужните обезболяващи средства - не инжекции, а таблетки или микстури, но умелото ползване на тези лекарства е дело на семейството. Не е нужно да ги натрапват на болния и да му ги дават редовно, напр. четири пъти на ден. Ако болката е съвсем лека и болният не иска лекарства, то не е нужно. Болният често се бои, че ако болката стане по-силна, той ще страда много. Той трябва да бъде уверен, че във всеки момент, когато само помоли, неговата болка ще бъде напълно отстранена.

Не трябва много да се боим от привикването с лекарства. При внимателното ползване и смяната на лекарствата може да не се допусне сериозна зависимост от тях, а дори и да се привикне малко не е голяма беда. А да се заставя човек, който е близо до

смъртта, да страда от болки и страх, за да не привикне към лекарства е жестоко и ненужно.

Внимателният лекар може силно да намали опасенията на болния и неговото семейство, ако каже: «Няма да ви оставя, ще ви помогна». Изписвайки рецепта, той си тръгва, но се връща след няколко часа, а след това отново се връща, за да определи дозата и продължителността на действие на лекарството. Първата доза често бива недостатъчна и трябва да бъде увеличена.

По-рано в болниците или в старческите домове понякога се грижели монахини. Можело да се чуе мнението, че щом болката веднъж е била изпратена от Господ, не бива да се заглушава. Сега, разбира се, не се разсъждава така. Лекарствата също са ни дадени от Господа.

Всичко, което беше казано за болките се отнася и за другите неприятни симптоми на болестта.

Ние вече писахме, че може да вземат болкоуспокояващи средства, но не бива да се дават никакви успокоителни (транквианти), разсъдъкът на болния трябва да остане ясен. Сънотворните средства са допустими, но не бива да се злоупотребява с тях и само в случай на действителна необходимост.

Болният понякога изпитва чувство на безпокойство и дори на вина. «Аз затруднявам близките си». Направете така, че това чувство да изчезне.

Ако умиращият е глава на семейството, той ще се тревожи за много неща. Какво ще стане със семейството му когато умре? Ще може ли жената (мъжа) да възпита добре децата? Как ще се държат те? Ще се запази ли мира въщи? Дружните грижи на всички членове от семейството ще облекчат съмненията на умиращия. Ако няма земни тревоги и грижи, ще си отиде по-леко и с мир.

За какво да се говори с безнадежно болния? Може ли да се разговаря за болестта? За смъртта? Разбира се, може, но не винаги. За него самия е трудно да започне такъв разговор, но често му се иска. Празните разговори с приятели и роднини само го угнетяват. Ако успеете да нарушите заговора за мълчание и за него, и за роднините му ще стане по-леко. Но как да стане това? Тук е нужен голям такт и разбиране на настроенията и състоянието на болния. В сферата на емоциите безнадежно болните често стават почти като деца; те търсят у другите разбиране, съчувствие и любов. Дайте им ги, ако можете.

Състоянието на болния е добре описано от Лев Толстой в «Смъртта на Иван Илич»: «Най-голямото мъчение за Иван Илич беше лъжата, тази, кой знае защо призната от всички лъжа, че той е само болен, а не умира... та той знае и се измъчва от тази лъжа... и го заставя да вземе участие в нея. Той виждаше... че никой не иска дори да разбере положението му.

Само Герасим го разбираше и затова Иван Илич се чувстваше добре само с него... Иван Илич много искаше да го съжаляват... да го приласкаят, целуват и да поплачат за него. Той знаеше, че е значим, че има побеляваща брада... но все пак му се искаше».

Една от болните на д-р Кюблер-Рос малко преди смъртта си написала писмо до грижещата се за нея болнична сестра. «Аз умирам и се боя. Вие идвате, мерите кръвното ми и аз чувствам, че вие знаете, че скоро ще умра, боите се и това прави

страха ми по-силен. Вие се боите и не знаете какво да правите. Но просо си признайте какво си мислите и се погрижете за мен. Това е което искаме ние».

Постарайте се да облекчите страха на човека, чиято смърт приближава. Това може да бъде трудно, но ако има искрено желание, вашата интуиция ще ви помогне.

За болния не е толкова лесно да се разкрие. Често му е по-добре да не говори, а да слуша. Иска му се да разкаже за себе си, да срещне разбиране и да сподели чувствата си. Често си припомня младите години. Помолете го да разкаже за себе си, затова как е живял по-рано, за приятелите и интересите си.

Ако сте му близки, напомнете за важните събития от общия ви живот, спомнете си с благодарност за трудностите и щастливите дни, преживяни заедно. Попитайте как спи, сънува ли и какво.

Понякога е по-лесно да се пише, отколкото да се разговаря. Ако е така, напишете на болния за вашето съчувствие. Това ще бъде оценено, а после той ще остане с вашето писмо насаме и ще получи облекчение. Написаното понякога е по-хубаво от казаното.

Случва се, особено в началото на болестта, узнавайки за нейната неизлечимост, болният да се намира в състояние на шок. Той отказва да разбере, и все още не е способен да види ужасната за него истина. В това трудно време болният се нуждае от помощ и съчувствие повече, отколкото когато и да било. Сега не бива да се говори за смъртта. Напротив, съгласете се с него «Да, това не прилича на рак».

Винаги трябва да се стараете да съхраним надеждата за оздравяване у болния, а ако успеете, дори я закрепете. Желанието за оздравяване и вярата в него понякога прави чудеса. Известни са случаи на оздравяване на болни с изоставени ракови заболявания. Разкажете му за това.

Стадият на протеста и гнева също е труден за болния. Той е раздразнителен, вискателен и може да стане неприятен. Ако разберете състоянието му, вие и тук можете да намерите необходимите думи.

В по-късните стадии, когато болният макар и частично е приел неизбежното, може и трябва да се говори открито, той през цялото време мисли за това и много неща го тревожат. Може да му разкажете, че сега на науката ѝ е известно за живота след смъртта на тялото, да му се даде книга за това или, ако е възможно, да го запознаете с човек, имащ личен опит в излизането на душата от тялото.

Ние вече писахме, че Кюблер-Рос е разговаряла с болния, че пише научна работа за смъртта и го е молила да ѝ разкаже за преживяванията и усещанията си. Тя пише, че болните не са плашели, а напротив, охотно се съгласявали, разказвали и получавали облекчение.

С хората, знаещи, че тяхната болест е неизлечима, може да се разговаря открито. Попитайте ги какво чувстват и какво биха искали. Какво още искат да направят. Болният може да си мисли за другите, да се грижи за тях и ще му стане по-леко. Понякога можете да попитате и направо: «Страх ли те е?» «Молиш ли се?»

Един от болните казал, че когато разбрал за неизлечимия си рак му станало по-леко. Неизвестността до този момент предизвиквала колебания, смяна на надеждата с отчаяние и това било най-лошо от всичко.

Американците не се задоволяват само с това и не само съветват, но отиват и по-нататък. В САЩ има специална организация, чието название в превод звучи - «Ракът

не е край». Членовете на тази организация, болните и техните семейства, се събират заедно, разказват за своите мисли и преживявания, дискутират. Участие вземат и лекари, тези от тях, които са разбрали, че традиционното отношение на медиците към смъртта (премълчаването) не помага на пациентите им. Целта на организацията е да помогне на неизлечимо болните да преодолеят стремежа си да се отдръпнат от хората и да продължат да живеят пълноценно колкото е възможно повече. Сега такива организации има и в други страни.

Откровеността може да помогне и на болния, и на роднините му. Познавам случай, когато мъж и жена страдали отделно, а започвайки да говорят откровенно и двамата получили облекчение.

Когато болните отслабват, започва да ги мъчи самотата. Това е още една от причините, поради която им е толкова трудно в болниците, особено нощем. Бъдете с тях.

Тук не са нужни много думи. Не призовавайте болния да понесе стоически нещастieto си, да се държи и да бъде силен. За него не е нужно да се старее да бъде силен; по-добре е да признае опасенията и страховете си. Това поражда взаимно доверие и той ще приеме вашето съчувствие, което му е много нужно.

Добре е ако болният поплаче. Не му пречете, а напротив - помогнете. Понякога за него е полезно и да се разсърди на някого, дори и на вас. Не се обиждайте.

Не го оставяйте за дълго сам. Просто бъдете в една стая, поседете заедно. Мълчаливо. Докосвайте ръката му, гърба, косите. Когато контактът е не само емоционален, но и физически, той е по-пълен. Ако вие сте негова съпруга - спете в едно легло или поне в една стая. Когато той спи, също чувства, че сте наблизо. Дори ако се е забравил или е в безсъзнание, все пак чувства; говорете с него, дори ако не разбира.

Има още една причина да не оставяте болния сам. Да се предугади времето на смъртта е трудно. Болният може да умре, когато ви няма и после ще се упреквате, че не сте направили всичко, което сте могли.

Когато болният започне да чувства, че смъртта не е толкова далеч, мислите му стават по-задълбочени и сериозни. Сега му е нужно да разбере това, за което по-рано не е мислил. Помогнете му. Прочетете му писмото на Теофан Затворник до умиращата му сестра. Ние вече приведохме цитат от него, а сега го прилагаме изцяло:

«Прощавай, сестро! Господ да благослови твоя изход и твоя път след него. Та ти няма да умреш. Тялото умира, а ти ще преминеш в друг свят жива, помнеща себе си и узнаваща целия обкръжаващ свят. Там ще те посрещнат татко и майка, братята и сестрите. Поклони им се и им предай нашите привети, помоли ги да се погрижат за нас. Ще те обкръжават твоите деца с радостните си поздравии. Там ще ти бъде по-добре, отколкото тук. Така, че не се ужасявай, виждайки приближаването на смъртта: за теб тя е врата към по-добър живот.

Твоят ангел-хранител ще поеме душата ти и ще я приведе по пътищата, по които повели Бог. Греховете ти ще дойдат - кай се за всичко и бъди с крепка вяра, че Господ и Спасител изглажда всички грехове на каещите си грешници. Изгладени са и твоите, когато си се покаяла. Издигни тази вяра в себе си и пребивавай с нея неразделно. Да ти дари Господ мирен изход! Ден-два и ние ще сме заедно. Затова не тъгувай за оставащите. Прощавай, Господ да бъде с теб!»

Много полезни и утешителни неща могат да се намерят в християнската и в добрата светска литература.

Последното, но и най-важно. Трябва да се молите и ако е възможно, роднините и болният да се молят заедно.

Ето няколко молитви за изцеление:

«Господи Иисусе Христе, посети и изцели лежащия и страдащ от болестта си на одъра твой раб (името), защото Ти, като Многомилостив, си понесъл недъзите и болестите на нашия род и можеш всичко.»

«Пресвета Богородице, помогни ми чрез всесилното Си застъпничество в молитвите ми към Твоя Син и мой Бог, за изцелението на Неговия раб (името).»

«Всички свети ангели Господни, молете Бога за Неговия болен раб (името).»

Има случаи, когато е нужно да се молите не за изцеление, а вече за друго. Може да се молите за избавление на болния от страдания, за прощаване на греховете му, за мирна и спокойна кончина и за даруване на душата му Царството небесно. Няколко молитви бяха приведени в 14-та глава. Можете да се молите и със свои думи. Постарайте се да осигурите на умиращия изповед и причастие. Ако той е достигнал душевен мир, помолете го да се моли за вас в задгробния свят.

Глава 19

Роднините на умрелия. Мъката от загубата. Опасността от силна мъка. Изживяването на мъката.

Мъката след смъртта на любимия човек, ако е много дълбока и продължителна, може да помрачи живота на оставащите да живеят. Нейните последствия могат да се отразят на психическото им равновесие и да навредят на здравето им.

За нас е още по-трудно, защото съвременното обществено устройство се старее да не забелязва смъртта и когато тя идва, ние не сме подготвени и не знаем какво да правим.

Сега роднините обикновено не остават с тялото. Умрелият бива изпращан бързо в моргата. След това - кратка църковна служба, а понякога и съвсем без нея, бързо погребение или кремация. Гробищата сега не се посещават толкова често, както преди.

Познати понякога съветват роднините: «Не бива да се ходи на погребението». Последните се съгласяват, мислейки също, че колкото по-малко видят, толкова по-леко ще понесат загубата. Това не е вярно. Да се плаче пред странични хора е почти неприлично, а да се скърби открито изобщо не е прието.

Аз съм виждал как приятели уговаряха любяща старица - съпруга, преживяла щастливо 50 години с мъжа си, да не съпровожда тялото му до гробището, смятайки, че така ще я избавят от излишни преживявания.

Такова отношение към смъртта на близък човек е неправилно и лошо както спрямо него, така и към останалите живи. От мъката е невъзможно да се скриеш, тя трябва да се изживее. Тук има, обаче, две възможности - скръбта може да бъде кратка или продължителна.

Мъката трябва да се приеме и да се преживее дълбоко; загубата трябва да бъде приета не само с ума, но и със сърцето, не само интелектуално, но и емоционално. Без такова пълно изживяване на скръбта тя може да бъде много продължителна и би могла да доведе до хронична депресия, до загуба на радостта от живота и дори на всякакво желание за живот. Могат да се развият тежки болести, включително и такива като колит и рак. Известно е, че неизживяна скръб има най-често при този, който не е могъл както трябва да се прости с умрелия: не е видял мъртвото тяло и не е бил на погребението. Например, любящата жена на войника или офицера, която получила официално известие за геройската смърт на съпруга си и повече не узнала нищо за него. Тя не е видяла мъртвото тяло и у нея се появява желанието да отрича реалността на смъртта. Неизживяната ѝ скръб ще бъде тежка, продължителна и опасна. Ще ѝ бъде трудно да се върне в руслото на нормалното ежедневие.

Медицината определя такова състояние с думите: «Неизживяната скръб създава психологически дефицит». Тези думи са сухи, но верни. Изживяването на мъката прави човека способен да си спомня за мъртвия без емоционална болка и да съхрани живите си чувства за другите. Хората, изпитващи мъка, стават по-добри, те порастват. Всяка среща със смъртта, чужда или на близък човек, прави хората по-сериозни и дълбоки. В скръбта може да има чувство за протест, но винаги има чувство на потиснатост и стремеж да се поправи нещо. Ако е умрял ваш близък човек, вие плачете много, чувствате се безпомощни и виновни, огорчавате се, че не сте направили всичко, което сте могли за него. Вие сте самотни и това може да бъде най-трудното във вашата скръб.

Първият стадий на мъката е шокът, безчувствеността. Още е невъзможно да се осъзнае загубата. Всичко, което трябва да се направи се върши автоматично. Няма сън и апетит, а разсеяност и униние, и всичко е безсмислено и ненужно. Но помислете за това, че мъртвият не би искал вие да скърбите през цялото това време. Постарайте се да се молите за душата му - това е нужно и за него, и за вас. Надявайте се на среща след смъртта. Ще измине известно време и емоционалният баланс постепенно ще започне да се възстановява.

Първите едно-две денонощия трябва да бъдат изцяло посветени на умрелия, да го видите, дори да говорите с него, а по-късно да скърбите и да се молите, но трябва да започнете да работите и да бъдете с хора, а не да се уединявате.

Понякога помага, ако запишете преживяванията си. Записвайки, вие още веднъж ще изпитате това, което е било и това малко утолява мъката ви.

Има мъдрост в това, как преди са се прощавали с умрял близък човек. Не скривали чувствата си, а плачели и страдали открито. Държали тялото вкъщи, прекарвали нощта край него, като четели Псалтира, молили си или просто седяли до него. Църковни служби, панахиди, достойни изпращания и погребения. Прощално целуване, участие в засипването на гроба. Помени, дори оплаквачки - всичко това помагало на роднините в изживяването на скръбта. Помислете за това, че душата на мъртвия продължава да живее, че в това време тя се намира близо до тялото и вижда вас и всичко, което става.

Сега ние сме далече от тези стари обичаи. По-малко цивилизованите народи, с естествен начин на живот, все още съблюдават старите разумни обреди, а ние би

трябвало да се върнем към християнските обичаи, свързани със смъртта и погребенията.

След смъртта на близък, роднините трябва да се погрижат за много неща. Ако при настъпването на смъртта сте били с него, затворете му очите, привържете челюстта му и сложете ръцете на гърдите му. Тялото трябва да се облече, но не бързайте да го отправите в моргата или в погребалното бюро. Там ще облекат тялото на покойника, и ще разкрасят лицето му, за да може смъртта да изглежда като сън, но вие искате ли това?

Ако можете направете всичко сами, за последен път. Ако ви е много трудно сами, то нека някой познат да подготви и облече покойника. А вие след това постоите при тялото, спомнете си за неговия и за съвместния ви живот. Помислете, поплачете. Помолете го да приготви място и за вас.

Църквата учи, че над тялото на покойния трябва да се прочете Канон за изход на душата, а след това колкото може по-дълго да се чете Псалтира.

Отишлият си от вас не е умрял, душата му е с вас и мисли за вас. Тя е близко и не ѝ е все едно дали ще види тялото си замразено в сандъка на моргата или любимите си хора, молещи се около него. Децата също трябва непременно да видят умрелия и да се простят с него.

Вземете активно участие в изпълнението на всички формалности: попълване на различни документи, организация на погребението, известие във вестника и на приятелите, молби за панахиди и т.н.

В църквата целунете покойника за последно. Помолете да се отслужи панахида. Ковчегът трябва да бъде обикновен. Скъпият ковчег понякога служи за изкупление на вината на роднините. Ако има такова чувство, то трябва да бъде изкупено по друг начин - с участие в погребението, с молитви.

Покойният трябва да бъде положен в земята, а не да бъде изгарян. Огънят е символ на ада. Православната църква порицава изгарянето, тялото трябва да се върне в земята. Помогнете при носенето на ковчега и при спускането му в гроба. Хвърлете шепя пръст. Съветват да не се закрива с цветя земята на пресния гроб. Смъртта трябва да се приеме.

Ако по някаква причина се налага да се погребе близък човек без свещеник, вземете малко пръст от гроба и я занесете в църквата или просто на свещеника, за да я опее, а след това я върнете на гроба.

Погребението е последно прощаване, но то трябва да бъде и начало на преодоляване на скръбта. То трябва да направи смъртта реалност. Смъртта на близкия човек трябва да се приеме не само с главата. Това е трудно, но и изключително необходимо. Продължителната скръб е много тежка и вредна.

Погребенията - християнски или граждански - трябва да бъдат достойни изпращания с уважение към починалия и близките му. Има хора, лишени от всякаква духовност, които могат да превърнат в груба и унизителна процедура дори и тези последни изпращания на близкия човек.

В сборника «Русское возрождение» е поместена статия на Кирил Головин за това как са се прощавали с починали и как са ги погребвали през 1986 г. Статията е озаглавена «Непостидно и мирно»

Головин с болка пише, че на Запад все още съществуват външни условия за достойни смърт и погребение, но често не достигат вътрешни предпоставки. В Русия «положението на християните е трагично. За безбожниците няма проблеми – те погребват близките си по-лошо от езичниците и варварите».

В Русия по-голямата част от хората умират в болниците. Да се изповядат и причастяват преди смъртта си е трудно и невинаги възможно.

«Отнасят се с пренебрежение към правото за достойна кончина... Починал е. По-рано измивали тялото, обличали го и го оплаквали. Сега бързат и загърнато в чаршаф го отправят в моргата. Мъжете не свалят шапка, влачат го като торба, хвърлят го в камиона... В моргата му правят аутопсия...»

«Ако е починал вкъщи, тялото също се отправя към моргата. Така е най-лесно. Там знаят какво трябва да се прави. Не е нужно да го мият... да мислят... не трябва да се купуват цветя... да се чете Псалтира. В безбожната страна всичко това е станало обременително и ненужно... Погребението не е печален обред, а суетливо задължение, което изисква много грижи... не с катафалка, а с автобус на пълен ход».

Авторът пише, че в Русия всичко това е в резултат на неофициална забрана. Така е нужно на властите. Там е признато, че смъртта е край.

Бащата няма да отиде на гробището. Близките стоят разстроени около изкопания гроб и не знаят с каква молитва да спуснат в него покойника. Гробищарите – сприхави скубачи – без смущение подканват... пушат, ругаейки се лениво помежду си».

Най-просто, разбира се е кремирането, поощрявано от властите. Над пепелта молитвата не се ражда. Няма гроб, кръст... удобно е... и над скъпия гроб не трябва да се проливат сълзи, защото над урната те кой знае защо не се появяват"»

«Траур почти не се носи - да се забрави по-скоро». След това тъжно описание Головин свършва статията си с фразата: «Но все още има и християнски семейства» А в последно време те стават все повече. Особено много са младите хора, които искат по-достойно да се простят с умрелите и вземат участие в църковните изпращания и погребения (През 1988 г. в списанието «Новый мир» е поместена повест от Сергей Коледин «Смиреното гробище». Авторът рисува картини на погребения, които са понерядостни и мрачни, отколкото тези на Головин).

Може да се надяваме, че с промените в обществения живот много неща ще се променят към по-добро.

След погребението завръщането в опустелия дом може да бъде много мъчително. Самота. Животът изглежда пуст. Искат ти се да избягаш от всичко и да се скриеш в себе си. Можеш да се облекчиш с молитви и мисли за това, че смъртта е само преход и че вие отново ще се срещнете. Освен това всички имат приятели, които биха могли да споделят мъката им в този момент.

Евреите имат добър обичай. След погребението, от време на време, у роднините на починалия се събират приятели и ги подбуждат да си спомнят и да разкажат за него. Мнозина не разговарят – слушат, а ако роднините не искат да разказват – не настояват. Просто стоят мълчаливо, така също е хубаво.

Спомените също понякога могат да бъдат уместни. До този момент скърбящият се е уединявал, а сега се завръща към живот в обществото.

Не е хубаво болката да се притъпява с лекарства, тя трябва да се изживее. Неизживяната скръб преминава по-навътре.

Починалият не бива да се превръща във фетиш, да се пазят вещите му, дрехите му и пр. Трябва да му се позволи да умре. Това не е безразличие и егоизъм. Починалият не е нужно да се забравя, напротив, неговата светла памет трябва да се пази до края на дните, но трябва да се живее без депресии, без постоянния «горчив ден», да се съхрани живота с останалите. Съвсем не е нужно да се забравя. Траурът има смисъл - има задължения и по отношение на умрелия. Това е важно и опечаления е по-добре да скърби открито.

Посещавайте гробището. На гроба поставете кръст, а не някакъв си езически символ. На гробищата от само себе си идват мисли за преходността на живота и за духовния смисъл на смъртта, които успокояват в някаква степен.

От време на време викайте свещеник за да отслужва панахида, особено на 3-тия, 9-тия и 40-тия ден, а след това на всяка годишнина от смъртта.

Ако се молите сутрин или вечер, споменавайте вашите умрели роднини.

Архиепископ Антоний Женеvски пише: «Душата на починалия не може и не би могла в другия свят да се промени коренно и да започне нов живот, който съвършено да се отличава от живота ѝ на земята... За нейното изменение ѝ е необходима помощ отвън».

Душата може да съучаства в нашите молитви за нея, може и е длъжна да се моли заедно с нас. Това ѝ помага да се очисти и да ускори своето развитие. Тя може да се моли и за нас – живите.

Отец Сергей Булгаков пише: «Молитвите са действени, умрелите се нуждаят от нашите молитви».

Може би, вие не вярвате в действеността на молитвите за умрелите? Но помислете затова, че тя им е нужна и те я чакат, докато вие тук се съмнявате.

Има много свидетелства за това, че умрели се явяват на живи в съня им или във видения и просят да се помолят за тях. Има разкази и в житията на светците и в наше време, говорещи за това, че душата на починалия след молитвите и църковните служби е придобила покой.

Теофан Затворник умее да успокоява не само умиращите, но и техните роднини. На майка, неотдавна погребала дъщеря се, той писал:

«Милостта Божия да бъде с вас. Плачете, плачете. В това няма нищо неестествено и укорно. Странно би било, ако майката не поплаче за смъртта на дъщеря си. Но и в това трябва да има мярка: не се измъчвайте и не забравяйте тези знания за смъртта и умрелите, които ни дава християнството.

Умряла е. Но не тя е умряла, а нейното тяло; а тя е жива и живее така, както и ние, само че в друго битие. Тя и при вас идва и ви гледа. И се чуди, че вие плачете и се терзаете, когато на нея ѝ е хубаво. Това битие е по-висше от нашето. Ако бихте могли да поговорите очи в очи с нея и да я помолите отново да влезе в тялото си, тя не би се съгласила за нищо на света... Поплачете си. Само, че не много... Бог да ви благослови и утеши!»

А на съпруга на умираща си сестра пише: «... Каквото Бог е отсъдил, на това трябва да се покоряваме... На вашата жена ѝ е нужна помощ. Затова трябва да насочите цялото си внимание и цялата си любов към умиращата. Аз мисля, че най-

достоверният показател за вашата любов към починалата ще бъде, ако Вие от минутата на изхода на нейната душа се потопите в молитва за нея в новото ѝ състояние и новите ѝ неочаквани нужди. Започнете да се молите непрестанно на Бога за нея, особено в продължение на шест седмици и по-нататък... не забравяйте за това – ето това е любов! А да се страда и тъгува прекалено няма много смисъл».

Молейки се за умрелите, ние казваме: «Упокой, Господи, душу раба Твоего». А вярвайки, че с наша помощ може да се моли душата на умрелия, ние произнасяме и други думи: «Упокой, Господи, душу усопшего раба твоего, нами Тебе молящегося». Ето още две кратки молитви за починали: «Со святыми упокой, Христе, душу раба Твоего (рабы Твоея), идеже несть болезнь, ни печаль, ни воздыхание, но жизнь бесконечная».

«Едина чистая и непорочная Дево, Бога без семени рождшая, моли спаситися души его».

Човек би могъл да се моли и със свои думи. Отците на Църквата съветват: «...Старайте се да се молите задълбочено, искрено, със свои думи... просто си мисли за починалия, това ще помогне и на него и на вас... беседвайте с него в името Божие...»:

Молитвите за умрелите са особено действени, когато се произнасят в църквите по време на Божествена литургия. Вие подавате просфора за упокоение на душите и с нея – записка с имената на тези, за които просите свещеника да се помоли.

От подадените просфори свещеникът изрязва частици, всипва ги в св. чаша и се моли за упокой на поменатите. Това е най-значимото, което можете да направите за вашите скъпи покойници.

Християнството учи: «Душите на светците, праведниците и на обичащите ни умрели роднини се молят за нас, както и ние за тях. Общението в молитва между живи и мъртви никога не се прекъсва». Просете умрелия да приготви място и за вас. Съхранявайте любовта си към него. Както животът е вечен, така е вечна и любовта. «Любовта никога не отпада», - учи апостол Павел. «Любовта, заедно с душата, преминава след смъртта, в царството на любовта, където без любов нищо не може да бъде».

Протоиерей Путятин пише: «Свързаните със съюза на любовта Бог няма да разлъчи. Бог е безпределна любов. Нима, научавайки ни тук да се обичаме помежду си, Бог след смъртта ще ни отлъчи от тази любов?»

За да помогнем на душите на починалите, Църквата съветва не само да се молим, но и да правим добро в тяхно име.

Заклучение

Душа и тяло

Науката за смъртта е млада наука, но тя вече донесе в света ново разбиране за процеса на умиране и за самата смърт. Науката потвърди учението на християнството. При умирането някаква част от личността преминава в нови условия на реалността и продължава съзнателното си съществуване.

Човекът има душа и тяло. В земните условия те са съединени и живеят заедно, но не са неразделими. След смъртта на тялото душата продължава да живее в задгробния свят. Тя може да живее извън тялото и в земния свят. В наше време този факт е потвърден от обективната наука. Научно-изследователските институти от различни страни сега изучават условията на живот на душата извън тялото.

Душата се нуждае от тялото за своята дейност в материалния свят, но не за живот; тя може да живее и без тяло.

Възниква въпросът – може ли тялото да живее без душа?

В природата на по-низшето ниво на съществуване е възможно и без душа или във всеки случай, без това, което ние обикновено наричаме душа. Но съзнателен човешки живот без душа не съществува.

При умирането душата напуска тялото преди да настъпи неговата смърт. След нейния изход то става неподвижно и загубва всички признаци на живот, но в тези случаи, когато душата се възвръща в тялото, човекът оживява и всичките му жизнени функции се възстановяват. Следователно и при отсъствието на душата тялото може да съхранява известно време потенциалната си способност за живот.

Смъртта не е «момент», а процес на преход заемащ известно време, някакъв стадий на прехода, но душата понякога може да се върне в тялото и в живота на земята.

През времето, в което душата и тялото са съществували разделени, душата, а не тялото е живяла и е съхранявала контакта с обкръжаващата среда. Ако душата и тялото по време на своето разделено съществуване са пребивавали на различни места, възврътнатият към живот човек помни обстановката, в която е била душата му и описва събития, случили се с неговата душа, а не с тялото му. Тялото му през това време нищо не е видяло, не е чуло и не е възприело.

Мозъкът, видимо не е функционирал или във всеки случай, не е реагирал на контакта с обкръжаващото, не е фиксираше възприятия, ако е имало такива. Всичко, случило се с тялото не е оставило никакви отпечатъци в паметта на човека, върнал се към живот. Пропуск в паметта също не е имало, в нея се е съхранило това, в което е взела участие душата му.

Възсъединяването на душата с тялото е възможно, разбира се, далече не винаги. Душата може да живее само в способно да функционира тяло. След разрушаването на някой важен орган телесният живот е невъзможен.

Опитите за реанимация са успешни, като правило, само в първите минути, може би, 1-2 часа след угасване на жизнените функции, до този момент, докато не започне структурното разрушаване на тъканите.

Съществуват отделни свидетелства и за по-продължителни срокове. В Евангелието и в Деянията са описани чудесни случаи на възкресяване на мъртъвци от Исус Христос и апостолите. Исус Христос възкресил Лазар на третия ден след смъртта му, когато вече е започнало разрушаването на тялото му. Такива случаи се привеждат и в книги на други религии. Подобни описания има и в светската литература. Тялото на Икскул се върнало към живот от състояние на трупно вкочаняване.

(У мнозина такива разкази ще предизвикат само иронична насмешка. Но «има много неща по света, приятелю Хорацио, които нашите мъдреци не са и сънували»

(Шекспир), а предубеденият скептицизъм не говори за ясност на мисълта. Разбира се, трудно е да се повярва във възвръщането към живот от състояние на трупно вкочаняване или разлагане и аз се колебаех дали е нужно да споменавам за тези случаи. Но премълчаването би било равнозначно на отрицание не само на описваните събития, но и на самите случаи. В света навлиза ново разбиране за смъртта и живота на душата. Сведенията за тях са толкова нови, че е твърде рано да се утвърждава или отрича каквото и да било).

Ние няма да ги обсъждаме. Важното е че в наше време науката потвърди християнското учение за продължаване на живота след смъртта на тялото.

Излизайки от умрялото тяло, човешката душа преминава в други условия на съществуване и продължава да живее там. Значи, освен познатия ни материален свят съществува и друга реалност, до която ние, живеейки на земята не достигаме. В този друг свят също има живот. Сега ние знаем за този друг свят малко повече, отколкото по-рано.

Християнството и всички големи учени винаги са учили, че във вселената съществува всеобхватен разум, много по-висш от човешкия и винаги са прозирали съществуването на по-висши условия за живот на духа.

Показано ни беше, че смъртта не разделя двата свята с непреходна стена. В тази стена има врата, която не е залостена. Смъртта е само преход от единия свят в другия.

Кант писал: «Човешката душа би следвало да се смята за едновременно свързана и в настоящия живот с двата свята, от които тя, докато образува с тялото си едно лично цяло, възприема ясно само материалния свят».

Ние знаем, че душите на умрелите хора и другите духове, живеещи в «онзи» свят, могат понякога да посещават и нашия.

Дадена ни е възможност само да открянем тази врата и да видим това, което ни е нужно да знаем за другия свят.

За последните 10-20 години все повече хора придобиват личен опит в задгробния живот и се убеждават в неговото съществуване. Господ ни дава това познание и възможността да разсеем съмненията си с обективна проверка в най-тъмното време на човешката история.

За всеки от нас, в личен житейски план, тези успехи на науката са по-важни от останалите научни и технически достижения. Все повече хора се убеждават в съществуването на задгробен свят.

Днес далече не всички осъзнават значението на тези открития. Радикално новото винаги се приема бавно от хората. Но описаните по-горе феномени вече са по-широко известни, отколкото понякога ни се струва. Хората, имащи личен опит, разказват неохотно, страхувайки се от недоверие и насмешки. Имало е и случаи, когато разказващите са били подлагани на принудителни психически изследвания.

Но те никога не забравят преживяното. Новото разбиране за смъртта променя характера и начина на живот на хората.

«Това беше най-голямото събитие в живота ми». «Какво направих в моя живот? Сега трябва да живея по-различно».

Научавайки, че животът продължава и след смъртта на тялото, хората престават да се боят от смъртта. Изчезват малките тревоги, животът изглежда по-сериозен, задълбочен и духовен, поражда се жажда за живот. Доктор Озис пише за трима тежко

болни, които преминавайки през епизоди на временна смърт, започнали да оздравяват. Хората, видели светлината, изпитват по-малко себелюбие и повече любов към хората. Те искат да помагат и да служат на другите. Мнозина чувстват, че са върнати на земята, за да завършат живота си по-правилно.

Новата светлина, навлизаща в живота ни прави хората по-добри. Тя дойде в тъмен период при почти пълно доминиране на материалното над духовното. Изглеждаше, че животът на духа е попаднал в задънена улица и на нашата планета е възтържествувало злото. И изведнъж науката ни показва по-ясно от когато и да било, че всичко материално е временно, а духовното живее вечно.

На всекиго от нас, както е било винаги, е предоставено правото сам да види или да не види, да приеме или да не приеме. Но новото знание е тук, с нас.

Доктор Кюблер-Рос, оценявайки последните открития, пише, че днес настъпва възраждане на идеята за смисъла на живота и смъртта, за творението и Твореца и за Неговото присъствие във всеки от нас.

«Аз мисля, че ние преминаваме към нова ера в живота на човешкото общество».

ОСНОВНИ ИЗТОЧНИЦИ

НА РУСКИ ЕЗИК

1. Библия. Новый завет. Вашингтон: Русское Библейское Общество, 1955.
2. Добротолюбие. Джорданвилль: изд-во Свято-Троицкого монастыря, 1963.
3. Абрамов Ф. Рассказы. Сов. писатель. 1984.
4. А. Н. Смерти нет. / Сергиевские листки. Льеж: изд-во Христианская жизнь, 1963.
5. Архиепископ Антоний. Что мы можем знать о загробной жизни души человека. /Русское возрождение. № 24. Нью-Йорк. 1953.
6. Булгаков С. Жизнь за гробом. Париж: изд-во Церкви Пресвятой Богородицы, 1935. Т. Булгаков С. Невеста агнца. Париж, 1945. 8. Грефф Ж. Ж. Жизнь после смерти. /Надежда, вып. 3.
9. Ершов Г. Г. Критика в атеистической литературе религиозного учения о бессмертии. /Академия наук СССР. Л.: Наука, 1967.
10. Жуковский В. А. Собр. соч. Л.: Сов. писатель, 1956.
11. Зайцев А. Письмо солдата. Самиздат.
12. Зандер Л. А. Бог и мир. Париж: ИМКА-Пресс, 1948.
13. Заречняк Г. Н. И. Пирогов. Человек, врач, мыслитель. /Русское возрождение. 1988. № 44.
14. Иксуль К. Невероятное для многих, но истинное происшествие. /Православная жизнь. 1976. №7.
15. Иннокентий Святитель. О смерти и грехе. Мюнхен: изд-во Обители Иова Почаевского, 1957.
16. Лодыженский М. Свет незримый. Петроград, 1915.
17. Архиепископ Лука Войно-Ясенецкий. Дух, Душа и Тело. Изд-во Жизнь с Богом, 1978.
18. Матта эль Мессин. Смерть, где твое жало?/Вестник РХД.№ 144. Париж, 1985.
19. Медведева Л. Прииде кротость на ны. /Знамя. 1988. № 8.
20. Порш Т. Жало смерти. /Русское возрождение. 1988. № 44.
21. Потапов В. Исследования о клинической смерти. /Русское возрождение. 1988. № 44.
22. Рогожин П. И. Существует ли загробная жизнь. Сан-Франциско, 1968.
23. Солженицын А. И. Раковый корпус. Собр. соч. Т. 2. Изд-во Посев, 1969.
24. Трубецкой Е. Смысл жизни. Берлин: изд-во Лев, 1922.

25. Епископ Феофан Затворник. Мысли на каждый день года. Джорданвилль: изд-во Свято-Троицкого монастыря, 1982.

26. Епископ Феофан Затворник. Письма. /Надежда, 1985-1986.

27. Откровенные рассказы странника. Париж: ИМКА-Пресс, 1948.

НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

1. Green Celia. Out of body experiences. Ballentine books. N.Y. 1975.
2. Kubler-Ross E. Dr. Death does not exist. The Coevolution Quarterly. Summer. 1977.
3. Kubler-Ross E. Dr. On death and dying. MacMillan Publishing Co. N. Y. 1969.
4. Kubler-Ross E. Dr. Articles and Lectures.
5. La Haye. Life in the afterlife. Tindale. Wheaton. Illions. 1980.
6. Malz Betty. My glimps of eternity. Croosen books. Waco. Texas. 1977.
7. Maximovitch John Archbishop. Life after Death. Ortodox World. N 4 1971.
8. Moody Raymond A. Junior. Dr. Life after Life. Bantam books. 19767
9. Moody Raymond A. Junior. Dr. Reflections on Life after Life. Bantam books. 1983.
10. Osis and Haraldson. Doctors. At the hour of death. Avon books. N. Y. 1976.
11. Rawlings Maurice. Beyond the death door. Thomas Nelson Inc. Nashville. 1978.
12. Rawlings Maurice Dr. Before death comes. Sheldon Press. London. 1980.
13. Ritchie George. Dr. Return from tomorrow. Fleming H. Revell Co. Old Taspan. New Jersey. 1978.
14. Rose S. Fr. The Soul after death. St. Herman of Alaska Brotherhood. 1982.
15. Saborn Michael B. Dr. Recollections of Death. Corgi books. 1982.
16. Vastian E. A. Dr. Spiritual aspects of the care of cancer patients. Ca-A Cancer Journal. Vol. 36, N 2. 1986.
17. Went Evans. The Tibetan book of death. Oxford Univercity Press. 1960.
18. Young Karl Gustav. Memories, Dreams and Reflections.

НА НЕМСКИ ЕЗИК

1. Hidebrandvon Dietricli. Uber den Tod. EosVelrag. 1980.